

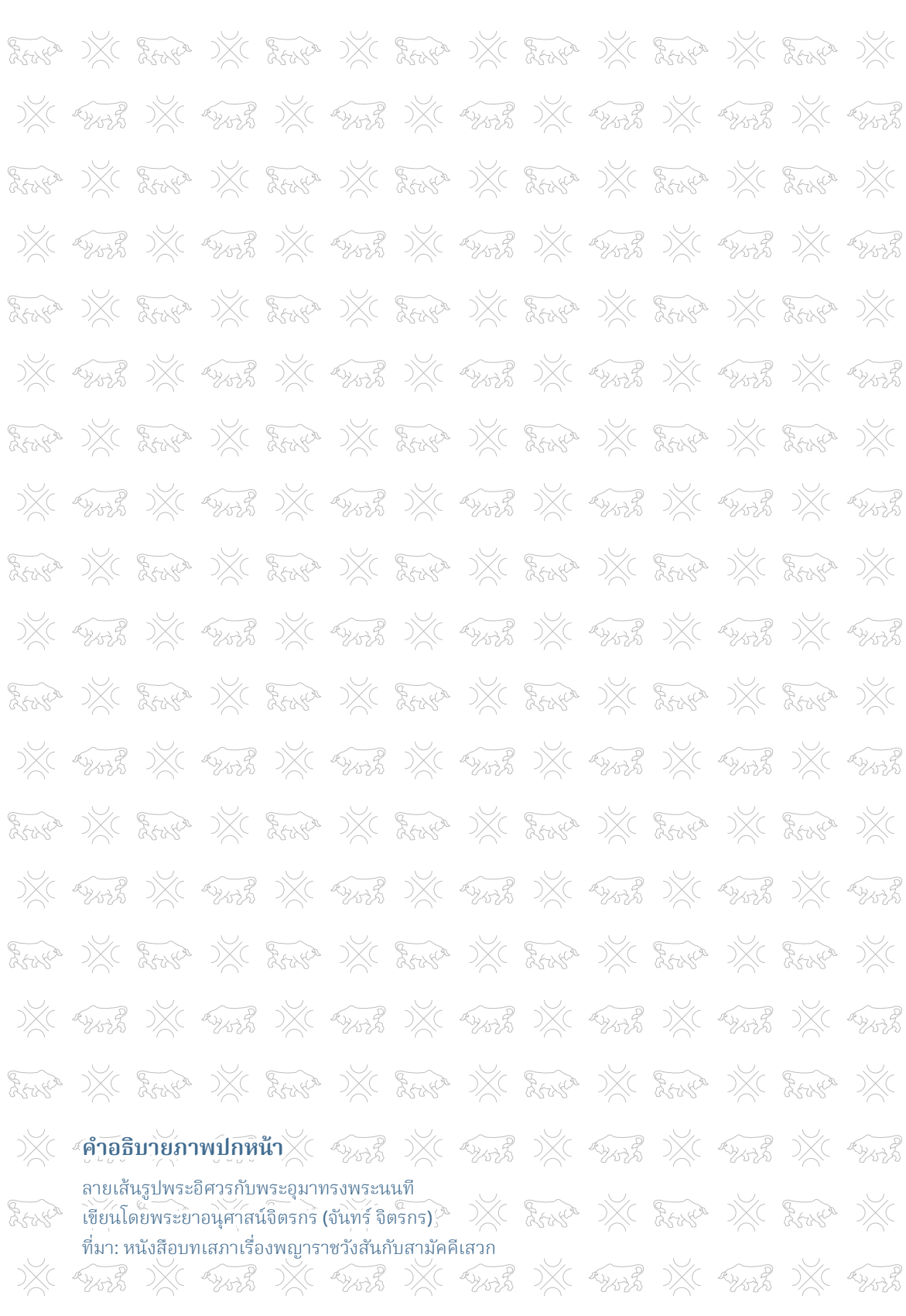
วัวในวัฒนธรรมไทย

กรมศิลปากร
พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๖๗

คำอธิบายภาพปกหน้า

ลายเส้นรูปพระอิศรกับพระอุมาทรงพระนที
เขียนโดยพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร)

ที่มา: หนังสือบทเสภาเรื่องพญาราชวงศ์กับสามัคคีเสวก

ข่าวในวัฒนธรรมไทย

กรมศิลปากร

พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๖๗

ว้าวในวัฒนธรรมไทย

กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๕๖๗

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์ของกรมศิลปากร

ราคา ๑๕๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

รุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี.

ว้าวในวัฒนธรรมไทย.--กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๖๗.

๑๒๔ หน้า.

๑. โค -- ประวัติศาสตร์. ๒. พิธีทางศาสนาและพิธีกรรม. I. ชื่อเรื่อง.

๖๓๖.๒๐๔๕๕๓

ISBN 978-616-283-736-4

ที่ปรึกษา

นายพนมบุตร จันทรโชติ

นางเสริมกิจ ชัยมงคล

นายเจษฎา ชีวะวิवालกุล

นางสาวชนิษฐา โชติกวนิชย์

นางสาวศิริรัตน์ ทวีทรัพย์

นางสาวฉัตรารักษ์ จินดาเดช

อธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

รองอธิบดีกรมศิลปากร

ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ผู้อำนวยการกลุ่มจารีตประเพณี

ผู้ตรวจพิจารณาต้นฉบับ

นายธีระ แก้วประจักษ์

อดีตนักอักษรศาสตร์เชี่ยวชาญ

(ประวัติศาสตร์และจารีตประเพณี) กรมศิลปากร

ที่ปรึกษาศิลปกรรม

นายวุฒินันท์ จินศิริวานิชย์

มัณฑนากรชำนาญการพิเศษ

กลุ่มมัณฑนศิลป์ สำนักสถาปัตยกรรม

ผู้ค้นคว้าเรียบเรียงและบรรณาธิการ

นางสาวรุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี

นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ กลุ่มจารีตประเพณี

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ภาพประกอบ

กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง

กองเกษตรสารนิเทศ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ศิลปกรรม นายวุฒิ ฤกษ์วัฒน์

พิมพ์ที่ บริษัท ธนอรุณการพิมพ์ จำกัด

๔๕๗/๖ - ๗ ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ

เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐ โทร. ๐-๒๒๘๒-๖๐๓๓-๔

คำนำ

“วัว” เป็นสัตว์ที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน โดยพบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวัวมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ วัวมีความสำคัญในด้านต่าง ๆ ได้แก่ เป็นสัตว์ที่ช่วยในการทำเกษตรกรรม เป็นสัตว์เลี้ยง เป็นสัตว์ที่มนุษย์นำมาเป็นอาหาร และมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์ วัวมีบทบาทมากขึ้นในสังคมไทย ได้แก่ เป็นอาหาร เป็นสัตว์ที่ชนลากพาหนะในการเดินทางและในการค้าขาย มีการนำเขาวัวมาทำเครื่องดนตรี อีกทั้งวัวยังมีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนา ทำให้วัวเป็นสัตว์ที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมในพระราชพิธีสำคัญ ๆ ของไทย อันได้แก่ พระราชพิธีเจี๋ยนพระโคกินเลี้ยง และพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อันเป็นพระราชพิธีโบราณของไทย ในส่วนของราชภูมุนั้น วัวยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยในด้านต่าง ๆ อีกมากมาย อันได้แก่ เมื่อว่างเว้นจากการใช้แรงงานวัวในด้านเกษตรกรรม จะนำวัวมาใช้ในการเล่นพื้นบ้านหรือกีฬาพื้นบ้าน ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นด้วย นอกจากนี้ วัวยังเป็นสัตว์ที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยในด้านสมุนไพรไทย และด้านการแพทย์แผนปัจจุบัน อีกทั้งวัวยังปรากฏในตำนานท้องถิ่น นิทานพื้นบ้าน และความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัว ดังนั้น วัวจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในวัฒนธรรมไทย

กรมศิลปากรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของวัวทั้งในฐานะองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์และจารีตประเพณีที่ควรเผยแพร่ในวงกว้าง จึงมอบหมายนางสาวรุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ดำเนินการศึกษาค้นคว้าและจัดทำหนังสือ “วัวในวัฒนธรรมไทย” ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยวัวในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย วัวในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ วัวในพระราชพิธี และวัวในวิถีชีวิตของคนไทย

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือ “วัวในวัฒนธรรมไทย” จะอำนวยประโยชน์ต่อนิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ นักวิชาการ ตลอดจนผู้สนใจเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม และประเพณีไทยตามสมควร อีกทั้งกระตุ้นให้เกิดความสนใจและการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องต่อไป

นพป

(นายพนมบุตร จันทรโชติ)

อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

มิถุนายน ๒๕๖๗

สารบัญ

คำนำ	
ความนำ	๕
ว้วในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย	๙
หลักฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์	๑๐
หลักฐานในสมัยประวัติศาสตร์	๑๕
ว้วในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ	๑๙
ว้วในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์	๒๐
ว้วในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพุทธ	๒๕
ว้วในพระราชพิธี	๓๑
พระราชพิธีเจียวนพระโคกินเลี้ยง	๓๒
พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	๓๔
ว้วในวิถีชีวิตของคนไทย	๕๓
ว้วในการเล่นพื้นบ้าน/กีฬาพื้นบ้าน	๕๔
ว้วเกี่ยวหรือว้วเทียมเกี่ยว	๕๔
ว้วลาน	๕๘
การชนว้ว	๖๔
ว้วในสมุนไพรไทย	๘๙
ว้วกับการปลูกฝั่ป้องกันไข้ทรพิษในสังคมไทย	๙๒
ว้วในตำนานท้องถิ่น	๙๗
ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับว้ว	๑๐๓
บทสรุป	๑๑๕
บรรณานุกรม	๑๑๘

ความน่า

วัวเป็นสัตว์เคี้ยวเอื้องจำพวกเดียวกับควาย มีกีบคู่ เขาโค้งสั้น มีเหนียงห้อยอยู่ใต้คางถึงอก ลำตัวมีหลายสี เช่น ดำ ขาว นวล น้ำตาล ลาย ฯลฯ ในภาษาไทยมีคำเรียกวัว ๒ คำ ได้แก่ คำว่า “วัว” (“งัว” ก็เรียก) และ “โค” คำว่า “โค” นี้ไทยรับมาจากภาษาบาลี เป็นคำที่มีความหมายกลาง ๆ ไม่ชี้เฉพาะว่าเป็นวัวเพศผู้หรือวัวเพศเมีย^๑

วัวมีชื่อ genus ว่า Bos แบ่งออกเป็นหลายสายพันธุ์ บางพันธุ์สูญพันธุ์ไปแล้ว วัวสามารถเปลี่ยนหญ้าแห้ง ๑ กิโลกรัมเป็นน้ำนมได้ ๑ กิโลกรัม ในหนึ่งวันวัวสามารถให้น้ำนมได้ ๑๐ - ๖๐ กิโลกรัม^๒

วัวพื้นเมืองของไทย พบในบริเวณภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หากเป็นวัวทางภาคใต้จะมีสายพันธุ์วัวอินเดียเข้ามาปะปน วัวทางภาคเหนือซึ่งใกล้เคียงกับสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมามีสายพันธุ์อินเดียสีขาว และตัวโตกว่าวัวไทยเล็กน้อย นอกจากนี้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังมีสายพันธุ์อเมริกันบราห์มันซึ่งภาครัฐส่งเสริมให้เลี้ยง^๓

^๑ จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), ๑.

^๒ จารึก วิลแกว, “วัวควาย มาจากไหน? ในประวัติศาสตร์,” ศิลปวัฒนธรรม ๒๒, ๖ (เมษายน ๒๕๔๔): ๑๒๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

วัวไทยตัวผู้จะมีน้ำหนัก ๓๐๐ - ๓๕๐ กิโลกรัม ตัวเมียมีน้ำหนัก ๒๐๐ - ๒๕๐ กิโลกรัม รูปร่างกะทัดรัด ตัวผู้มีตะโงกค่อนข้างใหญ่ แนวหลังค่อนข้างตรง สีนํ้าตาลแดง ตัวเมียจะมีสีเหลือง เขาขนาดกลางและโค้งงาม^๔

วัวไทยในเขตจังหวัดภาคเหนือจะมีสีขาวเป็นส่วนใหญ่ มีขนาดสูงกว่าวัวไทยพื้นเมือง ขาวยาว รูปร่างโปร่ง ตะโงกใหญ่ เป็นสายพันธุ์อินเดียที่ผ่านมาจากทางสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาและยังพบในเขตภาคกลาง ส่วนวัวไทยในเขตภาคใต้ได้รับสายพันธุ์อินเดียผ่านทางประเทศมาเลเซีย มีสีต่าง ๆ กัน นิยมเลี้ยงเพื่อให้เป็นวัวชน คุณสมบัติของวัวไทย คือ มีรูปร่างและขนาดเหมาะสมในการใช้งาน ทนทานต่อโรคและแมลง แต่ขาดคุณสมบัติในการให้เนื้อและนม^๕

มนุษย์รู้จักนำวัวมาเลี้ยงเพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ภาพเขียนสีรูปวัวตามผนังถ้ำ รูปวัวแกะสลัก กระดุกวัวฝังร่วมกับโครงกระดูกคน หรือภาชนะต่าง ๆ ที่มีรูปวัวประดับ^๖

ในยุคสังคมเกษตรกรรม มนุษย์ใช้แรงงานจากวัวในด้านต่าง ๆ ทั้งใช้แรงงานจากวัวเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับทำนา นวดข้าว ลากจูง บรรทุกสิ่งของ เป็นพาหนะ ตลอดจนเลี้ยงเพื่อบริโภคเนื้อและนม ส่วนหนังและเขาของวัวที่ตายแล้ว มนุษย์ยังนำมาใช้ประโยชน์ได้หลากหลายรูปแบบ ในปัจจุบันแม้ภาคการเกษตรของไทยจะใช้แรงงานจากวัวลดลง เนื่องจากมีนวัตกรรมสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ แต่การเลี้ยงวัวเป็นสัตว์เลี้ยงยังคงได้รับความนิยม โดยเปลี่ยนมาเป็นการเลี้ยงเพื่อความสวยงามและเพื่อแข่งขันในเกมกีฬาพื้นบ้าน^๗ คือ วัวเกวียน หรือวัวเทียมเกวียน วัวลาน และการชนวัว

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

^๖ จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว”, ๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, ๒.

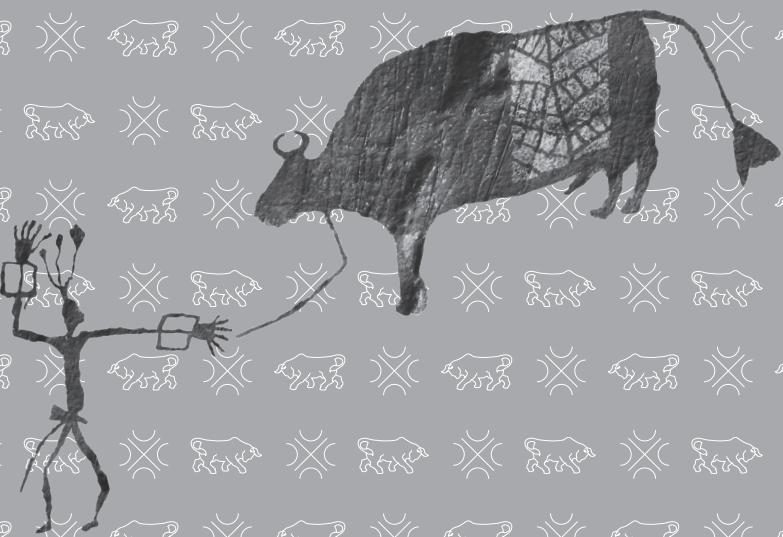

วัวในวัฒนธรรมไทย

อย่างไรก็ตาม ในแง่ประเพณีพิธีกรรม วัวยังคงเป็นสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานว่ามีการนำวัวมาใช้ในการประกอบพระราชพิธีเจี๊ยนพระโคกินเลี้ยง (เป็นพระราชพิธีโบราณ ปัจจุบันไม่มีการประกอบพระราชพิธีนี้แล้ว) และพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยเฉพาะการทำหน้าที่เทียมไถแรกนาในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่จัดให้มีขึ้นเพื่อความเป็นสิริมงคล บำรุงขวัญ สร้างกำลังใจแก่เกษตรกร และเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง

วัวในหลักฐาน ทางประวัติศาสตร์ไทย

หลักฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการขุดพบโครงกระดูกมนุษย์และภาชนะฝังร่วมกับกระดูกวัวและสัตว์ชนิดอื่น ๆ เช่น แหล่งโบราณคดีโนนนกทา จังหวัดขอนแก่น ที่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการที่วัวถูกมนุษย์นำมาเป็นสัตว์เลี้ยง เมื่อ ๕,๐๐๐ - ๖,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยจากการศึกษาวิเคราะห์กระดูกวัวของ ศาสตราจารย์ไฮแอม^๑ พบว่ามีลักษณะเป็นวัวเลี้ยง ไม่ใช่วัวแดง วัวกระทิง หรือกูปรี วัวเลี้ยงนี้ไม่อาจกำหนดสายพันธุ์ที่ชัดเจนได้ แต่มีถิ่นกำเนิดในเขตนี้ แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งได้พบหลักฐานที่สำคัญเกี่ยวกับการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ประเภทวัว ควาย หมู หมา เช่นเดียวกับ แหล่งโบราณคดีโนนนกทา แต่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงได้พบหลักฐานการเลี้ยงควายด้วย

^๑ “ชาร์ล ไฮ แอม” เป็นนักโบราณคดีตะวันตก ดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ด้านโบราณคดีของมหาวิทยาลัยโอตาโก ประเทศนิวซีแลนด์

กำหนดอายุระหว่าง ๓,๐๐๐ - ๕,๖๐๐ ปีมาแล้ว เมืองอุตะเถา จังหวัดชัยนาท ก็พบกระดูกวัวและควาย กำหนดอายุราว ๒,๐๐๐ - ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว แหล่งโบราณคดี บ้านปึกรี จังหวัดลพบุรี ก็พบกระดูกวัวและควายเช่นเดียวกัน นอกจากกระดูกวัว ที่ขุดพบแล้วยังพบภาชนะดินเผาประเภทหม้อ และเศษภาชนะอื่น ๆ ที่ทำเป็นรูปวัว เช่น แหล่งโบราณคดีโนนหมากปลา จังหวัดลพบุรี ได้พบภาชนะดินเผา ประเภทหม้อ ซึ่งด้านข้างทำเป็นรูปหัววัวและหางโผล่ออกมา กำหนดอายุราว ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว นอกจากนี้ในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ มักจะเป็นตุ๊กตารูปวัวขนาดเล็ก นักวิชาการสันนิษฐานว่าภาชนะรูปวัวและตุ๊กตารูปวัวนี้น่าจะใช้ในการประกอบพิธีกรรม^๖

ในเขตชายฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวไทยมีการพบหลักฐานชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น โคกพนมดี จังหวัดชลบุรี ที่นิยมการล่าสัตว์เป็นอาหาร ซึ่งเป็นสัตว์ประเภทวัว ควาย เก้ง กวาง ลิง ค่าง นอกเหนือไปจากการเลือกใช้ทรัพยากรทางทะเล พวกกุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น โดยมนุษย์ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่โคกพนมดีระหว่าง ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว”

นอกจากนี้ มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้เขียนรูปวัวลงบนผนังถ้ำหรือเพิงผา ซึ่งในประเทศไทยได้ค้นพบภาพเขียนสีรูปวัวหลายแห่ง โดยเฉพาะทางภาคตะวันออก เฉียงเหนือ ได้แก่ ถ้ำวัว ที่บ้านดัว จังหวัดอุดรธานี เป็นรูปวัว ๖ ตัว เขียนด้วยสีแดงทึบ หันหน้าไปทางทิศเหนือ ลักษณะของกลุ่มภาพน่าจะเป็นกลุ่มวัวป่า และมีภาพที่เป็นรูปบุคคลกำลังจับถิ่คันไถเทียมเข้ากับวัว เพื่อช่วยไถพื้นที่เกษตรกรรม ถ้ำผาฆ้อง ๒ บ้านห้วยส้มใต้ จังหวัดเลย เป็นรูปวัว เขียนด้วยสีแดง และมีภาพอื่น ๆ ประกอบ เช่น ภาพคน และภาพมือ สันนิษฐานว่าแสดงถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการล่าสัตว์ในพื้นที่ดังกล่าว รวมทั้งยังพบรูปวัวที่ถ้ำมโหฬาร และถ้ำลายแทง จังหวัดเลย^๗

^๖ จารึก วิไลแก้ว, “วัวควาย มาจากไหน? ในประวัติศาสตร์,” ศิลปวัฒนธรรม ๒๒, ๖ (เมษายน ๒๕๔๔): ๑๒๕ - ๑๒๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, ๑๒๖.

^๘ เรื่องเดียวกัน.

ในพื้นที่อีสานตอนล่างในเขตลุ่มแม่น้ำมูล ได้พบภาพเขียนสีที่ผาหมอนน้อย อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นกลุ่มภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ อยู่ที่โบราณสถานภาพเขียนสีผาแต้ม ในเขตพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติผาแต้ม ลักษณะเป็นหน้าผาเรียบแม่น้ำโขง* พบภาพเขียนสีเป็นรูปต่าง ๆ ได้แก่ รูปต้นข้าว เป็นกลุ่มแถว รูปสัตว์ขนาดใหญ่ ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเป็นวัวหรือควาย ที่ช่วยในการทำเกษตรกรรมในระหว่าง ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว นอกจากนี้ ยังพบภาพเขียนสีที่ถ้ำแต้มโนนจะพะ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นรูปวัวหรือควายเช่นเดียวกัน^๖

ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยก็มีการพบกลุ่มภาพเขียนสีรูปวัวเช่นเดียวกัน ได้แก่ กลุ่มภาพเขียนสีที่ถ้ำเขาปลาร้า อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งพบภาพวัว - ควายและภาพบุคคล ได้แก่ กลุ่มภาพที่ ๑ ภาพวัวเขียนด้วยสีแดง กลุ่มภาพที่ ๒ ภาพคนและวัวเขียนด้วยสีแดงเป็นภาพคนเดินตามวัว โดยมีสายโยงไว้กับหัววัว ลักษณะคล้ายการเดินไถนา ภาพวัวมีการตกแต่งลวดลาย ส่วนคนนั่งผ้าที่มีชายห้อยลงมา และสวมหมวกมีปีก ส่วนบนหมวกต่อให้สูงขึ้นไปอีก ทั้งรูปวัวและคนสวมเครื่องแต่งกายคล้ายการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม กลุ่มภาพที่ ๓ ภาพคน วัว และสัตว์อื่น ๆ เขียนด้วยสีแดง ลักษณะของภาพเป็นริ้วขบวน ประกอบด้วยหมานำด้านหน้า ตามด้วยคนกำลังร้ายรำ สัตว์มีเขาคคล้ายกวาง และคนจูงวัว ทั้งคนและวัวมีการตกแต่งด้วยเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ สันนิษฐานว่าภาพดังกล่าวแสดงถึงการประกอบพิธีกรรมในสังคมเกษตรกรรมที่มีทั้งการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ และภาพกลุ่มที่ ๔ ภาพคนที่มีรูปร่างใหญ่กว่าวัว ลักษณะภาพคนใหญ่โตกว่าวัวหรือควายหลายเท่า รูปคนก็มีการตกแต่งสวมหมวกครอบมีพู่ สวมเครื่องประดับที่แขน เบื้องล่างของภาพ

* กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีภาพเขียนสีผาแต้ม, เข้าถึงเมื่อ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <http://www.qrcode.finearts.go.th/index.php/th/archaeological/as-ubon-rajchathani/phataem>

^๖ จารึก วิไลแก้ว, “วัวควาย มาจากไหน? ในประวัติศาสตร์,” ศิลปวัฒนธรรม, ๑๒๖ - ๑๒๗.

ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ที่ผาหมอนน้อย
ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

ก็มีกลุ่มคนและวัวหรือควายเป็นกลุ่มใหญ่อยู่ปะปนกัน น่าจะเป็นกลุ่มภาพที่ร่วมกับกลุ่มคนรูปร่างใหญ่และวัวดำนบน และตกแต่งด้วยเครื่องประดับเช่นเดียวกัน สันนิษฐานว่าเป็นการประกอบพิธีกรรมในสังคมเกษตรกรรม คนรูปร่างใหญ่อาจเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ดังนั้นกลุ่มภาพทั้ง ๔ ภาพจึงเป็นกลุ่มภาพที่แสดงหรือสะท้อนสภาพสังคมเกษตรกรรม ที่ใช้สัตว์ประเภทวัว - ควาย ช่วยทุ่นแรงในการไถพื้นที่ รวมทั้งเป็นสัตว์เลี้ยงด้วย และแสดงถึงความสำคัญของพื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำสะแกกรังของจังหวัดอุทัยธานีว่ามีความสำคัญมาตั้งแต่ครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์^๗

^๗ เรื่องเดียวกัน, ๑๒๗ - ๑๒๘.

ภาพเขียนสีรูปวัว - ควาย ที่ถ้ำเขาปลาร้า จังหวัดอุทัยธานี

ที่มา: http://www.era.su.ac.th/Rockpainting/central/Khao-plara/pic_77T-tha.html

ในพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทยพบแหล่งภาพเขียนสีที่แสดงเรื่องราวของวัว - ควายที่ถ้ำผีหัวโต อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ ลักษณะเป็นภาพเขียนสีแดงบนผนังถ้ำ เป็นรูปบุคคลแต่งกายเลียนแบบสัตว์มีเขาประเภทวัวหรือควาย ส่วนในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง พบแหล่งภาพเขียนสีถ้ำผาท่าพล ซึ่งตั้งอยู่ในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าถ้ำผาท่าพล อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก ลักษณะเป็นภาพเขียนสีแดงที่เพิงผาขนาดใหญ่ เป็นภาพต่อเนื่องกันเป็นกลุ่ม ได้แก่ รูปสัญลักษณ์รูปมือ รูปหมา รูปทุ่งข้าว และรูปสัตว์มีเขาคลายวัวหรือควาย^๔

^๔ เรื่องเดียวกัน, ๑๒๘.

หลักฐานในสมัยประวัติศาสตร์

หลักฐานทางโบราณคดีในสมัยประวัติศาสตร์ ได้แก่ เหรียญเงิน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ มีอักษรจารึกภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ อีกด้านเป็นรูปวัว ๒ ตัว แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ พบในแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีคูบัว ราชบุรี อินทร์บุรี สิงห์บุรี อุตะเถาและสรรคบุรี ชัยนาท เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี โคกไม้เดน จังหวัดนครสวรรค์ และวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี ซึ่งมีลักษณะเป็นศิลปะทวารวดี^๙

นอกจากนี้ที่ปราสาทสองพี่น้อง เมืองศรีเทพ จากการขุดค้นทางโบราณคดี ได้พบทับหลังหินทรายบริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทองค์ใหญ่ เป็นรูปอุมามเหศวร (พระอิศวรและพระอุมา) ประทับนั่งอยู่เหนือโคอุสุภราช กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗^{๑๐} ทับหลังรูปอุมามเหศวรยังพบที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นรูปอุมามเหศวรประทับอยู่เหนือโคอุสุภราช และแวดล้อมด้วยบริวารที่นั่งคุกเข่า ถือนมยุรฉัตรและเครื่องสูงอื่น ๆ และที่ปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ พบทับหลังรูปอุมามเหศวรประทับอยู่เหนือโคอุสุภราช ซึ่งโคอุสุภราชยืนบนแท่นที่อยู่เหนือหน้ากาล^{๑๑}

ในสมัยสุโขทัย มีจารึกหลายหลักที่กล่าวถึง “วัว”^{๑๒} ได้แก่ จารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๓๕ ที่กล่าวถึงความสำคัญของวัว ในการเป็นสัตว์ที่ชนลากพาหนะในการค้าขาย ความว่า

“เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว
เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ ลูทางเพื่อนจูงวัวไปค้า ชี้นำไปขาย”^{๑๓}

^๙ เรื่องเดียวกัน, ๑๒๘.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๘ - ๑๒๙.

^{๑๑} พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ รมคำแหง สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย, ทับหลัง ปราสาทศรีเทพ, เข้าถึงเมื่อ ๔ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://www.finearts.go.th/ratchaburimuseum/view/22625-ทับหลัง-ปราสาทศรีเทพ>

^{๑๒} ข้อความในจารึกที่ยกมาต่อไปนี้ ยึดตามข้อความในหนังสือประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย

^{๑๓} กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), ๕๐.

จารึกวัดบางสนุก ประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๒ รูปลักษณะอักษรที่ปรากฏในจารึกส่วนใหญ่มีรูปลักษณะแบบเดียวกันกับรูปอักษรในจารึกพ่อขุนรามคำแหง ข้อความที่จารึกใช้อักษรไทยสุโขทัย ภาษาบาลีและภาษาไทย คำขึ้นต้นเป็นคำกล่าวนมัสการพระรัตนตรัย ต่อจากนั้นได้กล่าวถึงเจ้าเมืองตรอกสลอบชักชวนบรรดาลูกเจ้าลูกขุนมูลนาย ไพรไทย ตลอดทั้งชาวแม่ชาวเจ้าทั้งหลาย สร้างพระพุทธรูปด้วยดีบุกและดิน และได้กล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลอื่น ๆ อีก^{๑๔} รวมทั้งกล่าวถึงความสำคัญ of วัวในฐานะสัตว์เลี้ยงที่นำมาถวายเพื่อเป็นพุทธบูชาด้วย^{๑๕} ความว่า

“ยามดี วันเมิงเป้า^{๑๖} เดือน ๗ ออก สิบห้า คำ^{๑๗} ปักดเม้า^{๑๘}
และโทะ^{๑๙} แต่ก่อหินแลงสืบ...ทั้งสหายปูน^{๒๐} เดือนหนึ่ง แล้วจึงปลูก
ทั้งศาลาด้วย แลจึงแต่งหากระยาทาน...คนครอก^{๒๑} หนึ่งให้ดูพระ
ช้างตัวหนึ่ง ม้าตัวหนึ่ง วัวตัวหนึ่ง ควายตัวหนึ่ง”^{๒๒}

จารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร พ.ศ. ๒๐๕๓ กล่าวถึงเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชประดิษฐานพระอิศวรนี้ไว้ให้ครองสัตว์สี่ตีนสองตีนในเมืองกำแพงเพชร และแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัวที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนา ที่เชื่อว่าวัวเป็นพาหนะของพระอิศวร จึงห้ามมิให้ทำผิดวัตรปฏิบัติในทางศาสนา รวมถึงห้ามมิให้มีการซื้อขายวัวเช่นแต่ก่อน นับตั้งแต่มีการประดิษฐานพระอิศวรที่เมืองนี้^{๒๓} ความว่า

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๕๒ - ๕๓.

^{๑๕} จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), ๒๖.

^{๑๖} วันเมิงเป้า คือ ฉลุณพศก

^{๑๗} ออก สิบห้า คำ คือ ขึ้นสิบห้าค่ำ

^{๑๘} ปักดเม้า คือ ปีกะเออศก

^{๑๙} โทะ คือ เกาะ

^{๒๐} สหายปูน คือ โบกปูน

^{๒๑} คนครอก คือ คนที่เป็นข้า คนข้า หรือข้า

^{๒๒} กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๔ จารึกสุโขทัย, ๕๕.

^{๒๓} จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว”, ๒๖.

“จึงเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ประดิษฐานพระอิสวร
เป็นเจ้านี้ไว้ให้ครองสัตว์สี่ตีนสองตีนในเมืองกำแพงเพชร...อนึ่งแต่ก่อน
ย่อมขายวัวไปแก่ละว้า อันจะให้ขายดูจกอนนั้นก็ห้ามมิให้ขาย”^{๒๔}

จารึกวัดพระยีน พ.ศ. ๑๙๑๔ กล่าวถึงการใช้เขาสัตว์ในการทำเครื่องดนตรี
ความว่า

“วันนั้น ตนท่านพญาธรรมมิกราชบริพาร ด้วยฝูงราชโยธามหาชน
พลลูกเจ้าลูกขุนมนตรีทั้งหลาย ยายกัน ให้ถือกระทงข้าวตอกดอกไม้
ได้เทียน ดีพาทย์ดังผินฆ้อง กลองปี่สรโน พิสนญชัย”^{๒๕}”^{๒๖}

นอกจากนี้ ในจารึกกฎหมายลักษณะโจร พ.ศ. ๑๙๔๐ กล่าวถึงการจะฆ่า
วัวควายเพื่อนำไปใช้เป็นอาหาร จะต้องนำวัวควายนั้นไปแสดงให้คนทั้งหลายรู้เห็นก่อน
จึงจะฆ่าได้ ทั้งนี้ เพื่อป้องกันผู้ร้ายขโมยวัวควายผู้อื่นไปฆ่าเป็นอาหาร ความว่า

“มาตราหนึ่งสอดผิผู้ใดจักมีการอันกระทำ และการอันใดอันหนึ่ง
ก็ดี และจะฆ่าวัวฆ่าควาย ไม่ให้เอาวัวควายนั้นอันจักฆ่ามัน ชี้ให้กัน
เห็นทั้งหลาย แม้นมูลนายไซ้...ไพร่ไซ้ ให้มูลนายรู้ เพื่อนตนและเพื่อน
ของตนรู้ใจผู้กระทำ...หนึ่งสุกินบังอันท่านบมิห้ามสุ ทั้งเห็นพระปรณูปติ
เพื่อโดยผู้ทำเปลี่ยนปลอม ผู้ร้ายมันฉกลักท่านกิน ปลอมทั้งท่าน...
ครั้นรู้ทั้งหลายเพื่อนั้น พระปรณูปติอันนี้ และผู้ใดหากละเมิด
และหากฆ่ากินบให้ ครั้นรู้ทั้งหลายไซ้ แม้นชิของมัน...มาคว้ามานฉก
ท่านกินแล...”^{๒๗}

^{๒๔} กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, ๒๓๔.

^{๒๕} สันนิษฐานว่าหมายถึง ปี่เสนง หรือเขนง ได้แก่ เครื่องเป่าที่ทำจากเขาสัตว์ (เขาวัว - ควาย)

^{๒๖} กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, ๑๓๑.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๙.

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทยพบว่าหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวัว มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยวัวมีความสำคัญในด้านต่าง ๆ ได้แก่ เป็นสัตว์ ที่ช่วยในการทำเกษตรกรรม เป็นสัตว์เลี้ยง เป็นสัตว์ที่มนุษย์ล่ามาเป็นอาหาร และมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์ วัวมีบทบาทมากขึ้นในสังคมไทย ได้แก่ การใช้วัวเป็นอาหาร การใช้วัวเป็นสัตว์ ที่ชนลากพาหนะในการค้าขาย มีการนำเขาวัวมาทำเครื่องดนตรี และวัว เป็นสัญลักษณ์แทนความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งวัวยังมีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ ทางศาสนา คือ วัวถูกยกย่องให้เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจาก เป็นพาหนะของพระศิวะหรือพระอิศวร ส่วนในทางศาสนาพุทธ มีการนำวัว ที่เป็นสัตว์เลี้ยงมาถวายเป็นพุทธบูชาด้วย

ว่าในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์
ในศาสนาพราหมณ์
และศาสนาพุทธ

วัวในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์

วัวถูกยกย่องให้เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากถูกนำไปเชื่อมโยงกับพระศิวะหรือพระอิศวร (พระศิวะหรือพระอิศวรเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งในตรีมูรติของศาสนาฮินดู) โดยชื่อเรียกของวัวที่ปรากฏในตำนานหรือเทพปกรณัมส่วนใหญ่ คือ

๑. โคอุสุภราช เป็นชื่อพญาโค ซึ่งเป็นพาหนะของพระศิวะหรือพระอิศวร มีประวัติความเป็นมาในตำนานทางฝ่ายพราหมณ์ว่า โคนี้เป็นเจ้าของสัตว์จตุบาททั้งปวง โดยสามารถเปลี่ยนร่างเป็นมนุษย์ได้ เมื่อมีร่างเป็นมนุษย์ มีชื่อว่า “นนทิ” หรือ “คังกายน” ทำหน้าที่เป็นมณฑะยรบาล^๑ และหัวหน้าบริวารของพระอิศวร มีไม้เท้าประจำตำแหน่งถือไว้ เมื่อพระอิศวรเสด็จไป ณ ที่แห่งใด ก็จะเปลี่ยนร่างเป็นโค เพื่อเป็นพาหนะให้ขี่

เมื่อโคอุสุภราชหรือนนนทิทำหน้าที่เป็นมณฑะยรบาลหรือหัวหน้ากรมวัง ดังนั้น ในพระราชสำนักจึงได้กำหนดให้ตรากระทรวงวังเดิมทำเป็นรูปพระอิศวรทรงโคอุสุภราช เป็นตราประจำตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ประทับสนองพระบรมราชโองการ และตราน้อยที่เรียกว่า “พระนนทิกร” ทำเป็นรูปโคอุสุภราชอยู่ลำพัง เป็นตราประทับคำสั่งเสนาบดี

^๑ มณฑะยรบาล คือ ผู้มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองภายในพระราชฐาน (จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หน้า ๘๗๘ - ๘๗๙.)

รูปโคอุสุภราช มี ๒ ลักษณะ คือ สีกายเป็นสีเผือกขาว และอีกลักษณะหนึ่งว่าสีกายเป็นสีดำ มีด่างสีขาว ๗ แห่ง คือ ปลายเท้าทั้ง ๔ ปลายหาง กลางหน้าผาก เป็นรูปใบโพธิ์ และบนหนอก

รูปโคอุสุภราชถือเป็นสิ่งมงคล ๑ ในสิ่งมงคล ๘ อย่าง คือ อุณห์ส ตะบอง สังข์ จักร ธงสามชาย ขอส้าง โคอุสุภราช และหมอน้ำ อีกทั้ง รูปโคอุสุภราช ใช้ประดับชั้นน้ำในงานมงคล ประดับกรอบใบประกาศ ใบทะเบียนสมรส เป็นต้น^๑

๒. วัวสุรกี หรือสุรกี เป็นวัวเพศเมียที่เกิดจากการกวนเกษียรสมุทร มีตำนานเล่าว่า ขณะที่วัวสุรกีเกิดจากการกวนเกษียรสมุทร เมื่อพระอิศวรเห็นวัวสุรกีก็อยากได้ แต่ไม่ชอบใจที่เป็นวัวเพศเมีย ฤๅษีก็เลยปะจิงได้ผสมพันธุ์กับแม่วัวสุรกีแล้วได้ลูกโคเพศผู้สีขาว ให้ชื่อว่า นนทิ แล้วมอบให้เป็นผู้ติดตามพระอิศวร^๒

ใน "ภาคตะปุราณะ" กล่าวว่า เหล่าฤๅษีขอรับวัวสุรกีไป เพื่อใช้ในการประกอบยัญพิธีให้เทวดา เพราะวัวให้สิ่งที่เป็นประโยชน์ในการประกอบยัญพิธี เช่น นม เนยใส^๓

นอกจากนี้ วัวสุรกี หรือสุรกี ยังมีชื่อเรียกอื่น ๆ อีก คือ โคกามะธนู หรือกามธนูเป็นวัววิเศษสารพัดนึก สามารถบันดาลสิ่งใดก็ได้ที่ผู้ขอพรปรารถนา^๔ อีกทั้ง พระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธุคุณ (ชวิน รังสิพราหมณกุล) ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “โคกามะธนู หรือกามธนู เป็นผู้ให้น้ำนมไม่มีกำหนดเป็นอาหาร”^๕

^๑ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, “โคอุสุภราช,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ๓ (๒๕๔๒): ๑๑๕๑ - ๑๑๕๑.

^๒ ส.พลายน้อย [นามแฝง], เทวนิยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรพิทยา, ๒๕๓๔), ๒๒.

^๓ จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), ๒๐.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ สัมภาษณ์ พระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธุคุณ (ชวิน รังสิพราหมณกุล), ประธานคณะพราหมณ์, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๖.

ทั้งนี้ จะขอยกตัวอย่างวัวที่ปรากฏในวรรณคดี อันมีบทบาทเป็นเทพพาหนะ ประจำพระองค์ของพระอิศวร ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ และบทเสภาสามัคคีเสวก

ลิลิตโองการแข่งน้ำ หรือประกาศแข่งน้ำโคลงห้า เป็นวรรณคดีที่สันนิษฐานว่า แต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา^๓ โดยแต่งขึ้นเพื่อต้องการจะให้เป็นบทลงโทษทางใจที่พราหมณ์ใช้อ่านในพระราชพิธี ศรีสัจปานกาล (พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา หรือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา)^๔ ในลิลิตโองการแข่งน้ำกล่าวถึงวัวเผือก อันเป็นเทพพาหนะของพระอิศวร ในบทสรรเสริญพระอิศวร ความว่า

“โอมบรมเศวตราย ผายพาหลวงอะคร้าว ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก
เอกเจือกเกี้ยวช้าง อ่างทัดจันทร์เป็นปิ่น ทรงอินทรชฎา สามตาม
พระแพร่ง แกวงเพชรกล้า ฆ่าพิษนัจญโรช (แทงพระแสงศรอัคนิวาด)”^๕

บทเสภาสามัคคีเสวก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงกิจการแห่งพระนนที ความว่า

“...จะจำเดิมเริ่มเรื่องพระนนที	ผู้เสวีพระอิศวรนาถา
แสดงซึ่งกิจการนานา	อันเปนหน้าที่ประจำพระนนที
หนึ่งเปนพาหนะพระตรีเนตร	แสนวิเศษสุดกระชับทั้งขับขี่
เขจรออกไปในเมฆี	เร็วประหนึ่งสกุณิขานาญบิน
ครั้นกลับถึงไกลาศาสน์เทเวศร์	ก็กลับเพศได้พลันทันถวิล
เปนมหาเสวกได้สมจินต์	ปฏิบัติเทวินทร์ในกิจวัง

^๓ ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ, ลิลิตโองการแข่งน้ำ (คำนำ), เข้าถึงเมื่อ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ลิลิตโองการแข่งน้ำ/คำนำ>

^๔ ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ, ลิลิตโองการแข่งน้ำ (คำอธิบาย), เข้าถึงเมื่อ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ลิลิตโองการแข่งน้ำ/คำอธิบาย>

^๕ ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ, ลิลิตโองการแข่งน้ำ (ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า), เข้าถึงเมื่อ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ลิลิตโองการแข่งน้ำ/ลิลิตโองการแข่งน้ำ-ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า>

ทั้งสติปัญญาก็สามารถ
วินิจฉัยอธิกรณ์ไม่หยาบยัง
อีกเชี่ยวชาญชำนาญการต้อนรับ
ผู้สูงศักดิ์มักถ่อมน้อมวันทา
ยามอศวรประศาสน์ราชกิจ
เพื่อทรงใช้จะได้ไปด้วยทันที
ยามเสร็จราชกิจจบพิตรว่าง
พระนันทิ์เต็มจิตและช่วยงาน
กิจของเจ้าล้วนเอาเป็นกิจตัว
เปนเสรีที่สนธิชิดทั้งมวล
ในระบ่ำสำแดงซึ่งกิจการ
ผู้ประสงค์จำนงเปนเสวกดี

เชี่ยวชาญเชิงคดีวิธีสั่ง
น้ำจิตตั้งมั่นคงทรงธรรมา
สำเร็จสรรพทั้งมวลควรทุกท่า
ผู้น้อยมาปราไสยผูกไมตรี
นนที่สถิตฟังความอยู่ตามที่
บให้มีบกพร่องทำนองการ
ประสงค์ทางผ่อนฤทัยให้สุขศานต์
เพื่อสำราญเทวเวลาควร
มิได้มัวเกียกกันปั่นเปนส่วน
จึงจะควรนับได้เป็นคนดี
เพื่อเป็นฐานแบบอย่างทางวิถี
ควรดูเยี่ยงนนที่ที่พึงปองฯ”^{๑๐}

^{๑๐} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทเสภาเรื่องพญาราชวังสันกับสามัคคีเสวก (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘), ๔๕ - ๔๖.

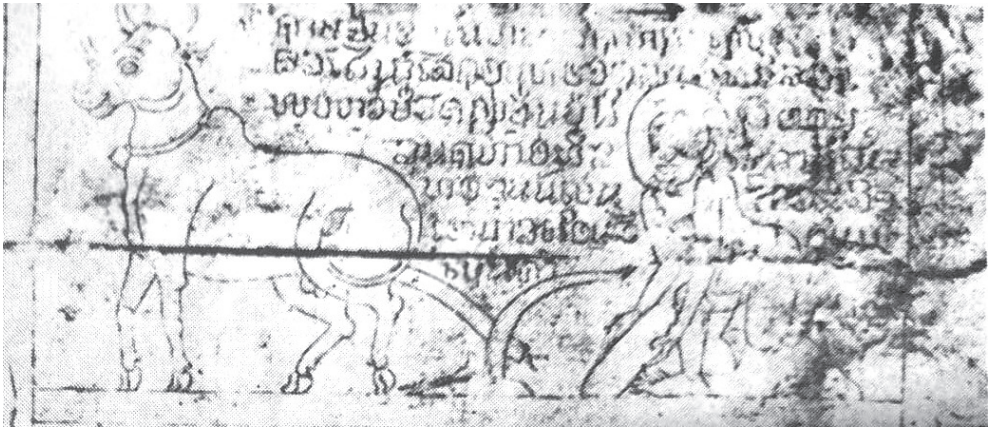
ลายเส้นรูปพระอิศวรกับพระอุมาทรงพระนันทิ
เขียนโดยพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร)
ที่มา: หนังสือบทเสภาเรื่องพญาราชवंสกับสามัคคีเสวก

วุ่นฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพุทธ

ในศาสนาพุทธ ปรากฏเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวุ่นในชาดกต่าง ๆ หลายเรื่อง ได้แก่ ในสมัยสุโขทัย ปรากฏหลักฐานภาพลายเส้นจำหลักบนแผ่นหินเกี่ยวกับเรื่องชาดกต่าง ๆ ในชาดกทำร้ายชาติที่ประดับไว้ในเจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย โดยชาดกเรื่องกัณฐจันชันทชาดก (แผ่นที่ ๖๘) ชิกข้าย เป็นรูปวุ่นเทียมคันไถ ส่วนชิกขายเป็นภาพบุรุษ (พระโพธิสัตว์) ยกทองคำแท่งใหญ่ เรื่องกัณฐจันชันทชาดก มีเรื่องย่อ คือ ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้มาอุบัติเป็นชวานา อยู่มาวันหนึ่งพระโพธิสัตว์ไปเฝ้าที่บ้านร้างแห่งหนึ่ง แต่เดิมเป็นบ้านของเศรษฐีซึ่งมีทรัพย์สมบัติมาก เศรษฐีผู้นั้นได้ฝังทองคำแท่งใหญ่ ขนาดประมาณเท่าขา ยาว ๔ ศอกไว้ ต่อมาเศรษฐีเสียชีวิต โฉงของพระโพธิสัตว์ เข้าไปติดกับแท่งทองคำ พระองค์สำคัญว่าไถติดรากไม้จึงคุ้ยดิน ครั้นเห็นแท่งทองคำก็เอาดินกลบไว้ตามเดิม แล้วไถนาต่อไป ครั้นพระอาทิตย์ใกล้จะอัสดงคต ก็ปลดไถไปเก็บไว้ และคิดว่าจะถือเอาแท่งทองคำนั้นกลับบ้าน แต่ไม่สามารถยกแท่งทองคำนั้นได้ จึงนั่งตรองหาอุบายอยู่ ในที่สุดจึงแบ่งทองคำนั้นออกเป็น ๔ ส่วน ด้วยคิดว่าจะจ่ายเลี้ยงชีพส่วนหนึ่ง จะเก็บไว้ส่วนหนึ่ง จะประกอบการงานส่วนหนึ่ง และทำบุญบริจาคทานส่วนหนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์แบ่งทองคำออกเป็น ๔ ส่วน ก็สามารถนำทองคำกลับบ้านได้^{๑๑}

^{๑๑} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๕ (นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕), ๑๑๑.

ชาดกเรื่องกัณฐกนขันธชาดก (แผ่นที่ ๖๘) เจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย
ที่มา: ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ ๕

นอกจากนี้ ในศาสนาพุทธ ปรากฏเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัว ได้แก่ นิทานชาดก เรื่อง “โคนนทิวาสาล” หรือ “โคนนทิวาสาล” ซึ่งเป็นชีวประวัติของพระโคตมพุทธเจ้า สมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ในอดีตชาติ ครั้นตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงนำเรื่องราวต่าง ๆ มาเล่าให้พระสงฆ์ฟัง เพื่อแสดง หลักธรรม สำหรับเรื่อง “โคนนทิวาสาล” นี้ เล่ากันว่า ครึ่งหนึ่งในสมัยพุทธกาล มีพวกริกษุญ์พาศักดิ์ชอบทะเลาะวิวาท และพูดจาไม่สุภาพ ความทราบถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์จึงเล่าเรื่อง “โคนนทิวาสาล” ให้เป็นอุทาหรณ์ โดยเล่าว่า พระโพธิสัตว์เคยเกิดเป็นโคชื่อ “นันทิวาสาล” อาศัยอยู่กับพราหมณ์ผู้หนึ่งซึ่งเลี้ยงดู และรักโคนนทิวาสาลดังลูก เมื่อโคนนทิวาสาลเติบโตขึ้นเป็นวัวที่แข็งแรง มีกำลังวังชามาก โคนนทิวาสาลจึงอยากตอบแทนพระคุณพราหมณ์ให้พ้นจากความยากจน จึงได้บอกให้พราหมณ์ไปทำพนันกับวินทกเศรษฐีด้วยเงินเดิมพันจำนวน ๑,๐๐๐ กหาปณะ โดยบอกว่าโคของตนสามารถลากเกวียน ๑๐๐ เล่ม ที่บรรทุกกรวดทราย ก้อนหิน ผูกติดกันทั้ง ๑๐๐ เล่มเกวียนให้เคลื่อนที่ไปได้ด้วยตัวของตน เพียงตัวเดียว เศรษฐีไม่เชื่อและรับคำท้า เมื่อถึงวันทีนัดหมาย พราหมณ์จึงนำโคนนทิวาสาลมาเทียมที่ทูปเกวียนเล่มแรก ส่วนพราหมณ์ก็ขึ้นไปนั่งที่ทูปเกวียนเงื่อปากขึ้น แล้วกล่าวว่า “เจ้าโคโกง จงลากไป เจ้าโคโกง จงนำไป” เมื่อโคนนทิวาสาลได้ฟังเช่นนั้นจึงยืนนิ่ง ไม่ยอมลากเกวียน ทำให้พราหมณ์แพพนัน และเสียทรัพย์ที่เดิมพันไว้ เมื่อกลับมาถึงบ้าน พราหมณ์มีอาการเศร้าโศก โคนนทิวาสาลจึงไปถามพราหมณ์ว่า “ท่านพราหมณ์ ฉันอยู่ในเรือนของท่านมาตลอดกาล มีประมาณเท่านี้ เคยทำภาชนะอะไร ๆ แตก เคยเหยียบใคร ๆ หรือเคยถ่วงอุจจาระ ปัสสาวะในที่อันไม่ควร มีอยู่หรือ” พราหมณ์จึงตอบไปว่า “ไม่มีดอกพ่อ” โคนนทิวาสาลจึงบอกว่าตนเองไม่ใช่โคโกง และให้ไปเดิมพันกับเศรษฐีด้วยทรัพย์ ๒,๐๐๐ กหาปณะ โดยขอเพียงอย่างเดียวอย่าเรียกว่าโคโกง พราหมณ์จึงไปเดิมพันกับเศรษฐีอีกครั้ง พอถึงวันทีนัดหมาย พราหมณ์ก็กระทำเช่นเดิม แต่กล่าวกับโคนนทิวาสาลว่า “โคผู้เจริญ พ่อจงไป โคผู้เจริญ พ่อจงลากไป” โคนนทิวาสาลจึงลากเกวียนได้สำเร็จในครั้งเดียว ทำให้เศรษฐีได้ทรัพย์ ๒,๐๐๐ กหาปณะ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ตรัสขาดกจบแล้ว จึงตรัสคาถาว่า “บุคคลพึงกล่าวแต่คำที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่พึงกล่าวคำที่ไม่น่าพอใจ ในกาลไหน ๆ เมื่อพราหมณ์กล่าวคำที่น่าพอใจ โคนันทิวาสาลได้ลากเอาภาระหนักไปได้ ทำพราหมณ์ผู้นั้นให้ได้ทรัพย์ด้วย ตนเองก็เป็นผู้ปลื้มใจ เพราะการช่วยเหลือผู้อื่นด้วย”^{๑๒}

ชาดกที่เกี่ยวข้องกับว้าวอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่อง “พหุลาคาวีชาดก” เป็นชาดกในปัญญาสชาดก โดยครั้งหนึ่งในสมัยพุทธกาล พระภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมเพื่อสรรเสริญความกตัญญูของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ในโรงธรรมสภา สมเด็จพระบรมศาสดาสเฐติจมาจึง ตรัสถามว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายนั่งประชุมเจรจากันด้วยกถาถ้อยคำอะไรในกาลนี้” พระภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั่งประชุมเจรจากัน สรรเสริญความกตัญญูของพระองค์” พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราผู้ตถาคตจะได้เป็นกตัญญูบุคคลแต่ในกาลนี้เท่านั้นก็หาไม่ได้ ถึงในกาลปางก่อนเราก็ได้เป็นกตัญญูบุคคลมาแล้ว” ครั้นพระองค์ตรัสดังนี้แล้วก็ทรงนิ่งอยู่ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลวิงวอนพระองค์ปรารธนาจะทราบเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง พระพุทธองค์จึงนำอดีตนิทานมาตรัสแสดงพระธรรมเทศนา โดยเล่าว่า มีบุรุษผู้หนึ่งเลี้ยงแม่โคไว้ตัวหนึ่งชื่อว่า “นางพหุลาคาวี” แม่โคนี้มีลูกตัวหนึ่ง วันหนึ่งแม่โคและลูกโคออกไปหาหญ้ากับฝูงโค แต่แม่โคเข้าไปในป่าตัวเดียว ส่วนลูกโคไปกับฝูงโค แม่โคไปเจอเสื่อโคร่งในป่า เสื่อโคร่งจะจับแม่โคกินเป็นอาหาร แต่แม่โคขอร้องให้ไว้ชีวิต เพื่อให้แม่โคกลับไปให้ลูกกินนมก่อน แล้วจะกลับมาให้เสื่อโคร่งกินเป็นอาหาร เสื่อโคร่งจึงปล่อยแม่โคไปให้นมลูก แม่โคกลับมาให้นมลูกโค แล้วเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ลูกโคฟัง ลูกโคจึงติดตามแม่โคไปพบเสื่อโคร่ง และขอให้เสื่อโคร่งกินลูกโคแทนแม่โค เสื่อโคร่งเห็นถึงความกตัญญูของลูกโค จึงไว้ชีวิตแม่โคและลูกโค^{๑๓}

^{๑๒} กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, เล่าสู่กันฟัง...เรื่อง “โคนันทิวาสาล : ปิยวาจานำมาซึ่งพลัง”, เข้าถึงเมื่อ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก http://www.culture.go.th/culture_th/ewt_news.php?nid=5722&filename=i และ อรรถกถา เอกกนิบาตชาดก กรุงสุวรรณ, เข้าถึงเมื่อ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=27&i=28>

^{๑๓} ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ, พหุลาคาวีชาดก, เข้าถึงเมื่อ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ปัญญาสชาดก/๒๙-พหุลาคาวีชาดก>

ชาดกเรื่องนี้ได้มีการนำมาเล่าเป็นนิทานพื้นบ้าน เช่น นิทานเรื่องว้าวกับเสือในภาคเหนือ และนิทานเรื่องเสือโคในภาคกลาง เป็นต้น จากนั้นชาดกเรื่องนี้ทำให้มีการแต่งเรื่องเสือโคขึ้นอีกหลายฉบับ ได้แก่ เสือโคคำฉันท ทศมูลเสือโค บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องคาวี และบทละครนอกเรื่องคาวี^{๑๔}

นอกจากนี้ ในพุทธประวัติ ยังมีการกล่าวถึงว้าวในวันวิปสมงคลการแรกนาขวัญ พระเจ้าสุทโธทนะทรงแรกนา ขณะที่พระกุมารสิทธัตถะประทับรอยูที่ไถ่ร่มหว่า พระเจ้าสุทโธทนะให้ประดับตกแต่งกรุงกบิลพัสดุ์ และให้ตกแต่งว้างถึงความที่ว่า “ให้ตกแต่งไถประมาณ ๑๐๗ ไถประกักเชือกผูกกับทั้งเขาโคล้วนแต่หุ้มด้วยเงินทั้งสิ้น แลไถเอกอันหนึ่งเป็นไถทรงนั้น ประกักเชือกผูกกับทั้งเขาโคล้วนแต่หุ้มด้วยทอง”^{๑๕}

เมื่อว้าวเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ดังนั้น ในสังคมไทยที่มีการผสมผสานความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และความเชื่อเรื่องผี ทำให้ “ว้าว” มีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมไทยในด้านต่าง ๆ มากมาย เช่น ปรากฏว้าวในวรรณคดี ชาดก นิทานพื้นบ้าน และงานศิลปกรรมต่าง ๆ อีกทั้งการใช้ว้าวในพระราชพิธีสำคัญของไทย ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดต่อไป

^{๑๔} จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราว้าว”, ๔๐.

^{๑๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, สมุดภาพปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ม.ป.ป.), ๗๕.

ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
เรื่องพุทธประวัติ ตอนพระเจ้าสุทโธทนะทรงประกอบพระราชพิธีแรกนาขวัญ
หรืออาจเป็นพิธีอุปสมบท

วัวในพระราชพิธี

พระราชพิธีเจวียนพระโคกินเลี้ยง

พระราชพิธีเจวียนพระโคกินเลี้ยง เป็นพระราชพิธีโบราณ กฎมณเฑียรบาลระบุว่า จัดขึ้นในเดือนยี่ เป็นการนำพระโค (โดยสมมุติว่าเป็นพระโคนนทิ พาหนะของพระอิศวร) มากินหญ้าและจัดพิธีสมโภช มีการตกแต่งพระโค ได้แก่ เขาและกีบเท้าประดับตกแต่งด้วยทองและอัญมณีนพรัตน์ หูทั้งสองข้างห้อยพู่ทอง สनตะพายด้วยเชือกไหมผูกกับหลัก แท่นฐานสูง ๒ ศอก พระโคยืนหันหน้าไปทางทิศเหนือ พราหมณ์จุดไฟ ตั้งบายศรี และถาดใส่อาหารที่หน้าพระโค พระราชกุมารทรงนำหญ้าให้พระโคกิน พราหมณ์สี่คนยืนประจำสี่มุมของแท่นโหมกุนท์เช้าวันรุ่งขึ้น พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินมาพร้อมเสนาอำมาตย์ พระมหากษัตริย์ทรงถือดอกบัวทอง พระอัครมเหสีเจ้าทรงถือดอกบัวเงิน พระพลเทพถือถาดข้าว แห่รอบพระโค ๔ รอบ แล้วเลี้ยงพระโค พระราชพิธีนี้จัดขึ้นในพระบรมมหาราชวัง^๑ ดังข้อความในกฎมณเฑียรบาลว่า

“การพระราชพิธีเจวียน พระโคศุภราชยืนแปดไปอุดร ถานยืนสูง
๒ ศอก ตั้งกุนธ ซึ่งหน้า เขาทั้งสองบุทอง ประดับเนาวรัตน์ ๔
กีบทองประดับเนาวรัตน์ ตาบุหู ลวดทองอ้อมสพายเชือกไหมประดับมณ

^๑ H.G. Quaritch Wales, พระราชพิธีแห่งกรุงสยาม ตั้งแต่โบราณกาลถึง พ.ศ. ๒๔๗๔, แปลจาก Siamese State Ceremonies, แปลโดย สุทธิศักดิ์ ปาลโพธิ์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, ๒๕๖๒), ๓๐๓.

ใต้ท้อง กองสุวรรณรัตนเงินทองฟ้าแพรพรรณ พานทองรองหน้า
คนโททองใส่น้ำ พระราชกุมารบือนหน้า ใบศรีตั้งหน้าแลชั้นเชิง
พระราชครูทั้ง ๔ อยู่ ๔ มุม พระญาณประกาศ แลอิศวรักษ์าบูชาคุณ
ทำพิธีแต่ค่ำเท่า ถึงรุ่ง ๆ แล้ว ๓ นาฬิกา เสด็จด้วยพระราชนทร
คลังถือพระขรรค์ไชย วังแบกเครื่องสนาน เมืองแบกเต้าน้ำ เมียนา
๑๐๐๐๐ แลเมียนา ๕๐๐๐ แท้สมเด็จพระอรรคมเหสีเจ้า ประทักษ์ณ
๙ รอบ พระองค์ถือบัวทอง สมเด็จพระอรรคมเหสีเจ้าถือบัวเงิน
พระพลเทพแบกพานเข้าตอก สมโพรพสุสพราชแล้วเสด็จขึ้นที่สนาน
แล้วเสด็จมาที่สมโพรเลี้ยง ลูกขุนถวายบังคม ตามกระบวนขัดแทะข้าง
ยืนที่ตั้งฉัตรราชวัติ ดูจพิธีตุลาการนั้น”^๖

ส่วนระยะเวลาในการจัดพระราชพิธีเนวียนพระโคกินเลี้ยงนั้น ไม่สามารถ
ระบุได้แน่ชัด เนื่องจากในกฎมณเฑียรบาลระบุว่าจะจัดขึ้นในเดือนยี่ ขณะที่หนังสือ
พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ ให้ข้อมูลว่า พระราชพิธีเนวียนพระโคกินเลี้ยงจัดขึ้นในเดือนอ้าย
และการประกอบพระราชพิธีกระทำอยู่ได้ไม่นาน”^๗

นายพันเอก พระสารสาสน์พลขันธ์ (ยี่. อี. เยรีนิ) สันนิษฐานว่า พระราชพิธี
เนวียนพระโคกินเลี้ยงมีต้นกำเนิดมาจากพระราชพิธีปล่อยโคศักดิ์สิทธิ์ของฮินดู
ที่จัดขึ้นในวันเพ็ญ เดือน ๑๒ (กัตติกมาส) หรือเดือน ๑๑ (อัสสยขมาส) ซึ่งเป็น
พระราชพิธีโบราณที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องการเพิ่มผลผลิตข้าวหรือฝูงวัว^๘

^๖ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, ๒๕๔๘), ๑๖๕.

^๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: โรงพิมพ์
พระจันทร์, ๒๔๙๖. พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพพลเอก พระวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๖), ๖๘ - ๖๙.

^๘ H.G. Quaritch Wales, พระราชพิธีแห่งกรุงสยาม ตั้งแต่โบราณกาลถึง พ.ศ. ๒๔๗๕, ๓๐๓.

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

โคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากเป็นพาหนะของพระศิวะ หรือพระอิศวร เปรียบได้กับการใช้แรงงานและความเข้มแข็ง อีกทั้งเป็นสัตว์เลี้ยงที่พระกฤษณะและพระพลเทพดูแล ซึ่งเปรียบได้ถึงความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นในการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จึงกำหนดให้มีโคเพศผู้เข้าร่วมพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเสมอมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งความเข้มแข็งและความอุดมสมบูรณ์^๕

การคัดเลือกโคเพื่อเป็นพระโคในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนั้น หน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งได้มอบหมายให้กรมปศุสัตว์เป็นหน่วยงานดำเนินการคัดเลือกโคเพื่อใช้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยศูนย์วิจัยการผสมเทียมและเทคโนโลยีชีวภาพราชบุรี สังกัดสำนักเทคโนโลยีชีวภาพการผลิตปศุสัตว์ กรมปศุสัตว์จะดำเนินการคัดเลือกโคเพื่อเป็นพระโคตามหลักเกณฑ์ ดังนี้

“จะต้องเป็นโคที่มีลักษณะดี รูปร่างสมบูรณ์ มีความสูงไม่น้อยกว่า ๑๕๐ เซนติเมตร ความยาวลำตัวไม่น้อยกว่า ๑๒๐ เซนติเมตร ความสมบูรณ์รอบอกไม่น้อยกว่า ๑๘๐ เซนติเมตร โคทั้งคู่จะต้องมีสีเดียวกัน ผิวสวย ขนเป็นมัน กิริยามารยาทเรียบร้อย ฝึกง่าย สอนง่ายไม่ดุร้าย เขาลักษณะโค้งสวยงามเท่ากัน ตาแจ่มใส หูไม่มีตำหนิ หางยาวสวยงามดี มีขวัญหน้าขวัญที่ติดดอกไม้ช้ายขวา และขวัญหลังถูกต้อง มีขาและกีบข้อเท้าแข็งแรง มองดูด้านข้างลำตัวจะเป็นสี่เหลี่ยม”^๖

^๕ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, พระโคแรกนา, เข้าถึงเมื่อ ๔ มกราคม ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow

^๖ เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนี้ การตั้งชื่อพระโคที่ใช้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ มักจะตั้งชื่อที่มีความหมายดีและเป็นมงคล ทั้งพระโคแรกนาขวัญ และพระโคสำรอง เพื่อความสมบูรณ์ของผลิตผลทางการเกษตร และความเจริญก้าวหน้าในการทำเกษตรกรรม ดังรายชื่อพระโคแรกนาขวัญ และพระโคสำรอง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๖ - พ.ศ. ๒๕๖๗ คือ

พ.ศ.	พระโคแรกนาขวัญ		พระโคสำรอง	
๒๕๓๖	เพชร	พลอย	มี้ง	มงคล
๒๕๓๗	เพชร	พลอย	มี้ง	มงคล
๒๕๓๘	รุ่ง	โรจน์	เพชร	พลอย
๒๕๓๙	รุ่ง	โรจน์	เพชร	พลอย
๒๕๔๐	รุ่ง	โรจน์	เพชร	พลอย
๒๕๔๑	รุ่ง	โรจน์	เพชร	พลอย
๒๕๔๒	เพชร	ทอง	โรจน์	พลอย
๒๕๔๓	เพชร	ทอง	เกิด	ทูน
๒๕๔๔	โรจน์	ทอง	เกิด	ทูน
๒๕๔๕	เกิด	ทูน	โรจน์	ทอง
๒๕๔๖	โรจน์	ทอง	ล้ำ	เลิศ
๒๕๔๗	เกิด	ทูน	ล้ำ	เลิศ
๒๕๔๘	เกิด	ทูน	ล้ำ	เลิศ
๒๕๔๙	ล้ำ	เลิศ	เกิด	ทูน
๒๕๕๐	เกิด	ทูน	โรจน์	เลิศ
๒๕๕๑	เกิด	ทูน	ฟ้า	ใส
๒๕๕๒	ฟ้า	ใส	เกิด	ทูน
๒๕๕๓	ฟ้า	ใส	เกิด	ทูน
๒๕๕๔	ฟ้า	ใส	เกิด	ทูน
๒๕๕๕	ฟ้า	ใส	เกิด	ทูน

วัวในวัฒนธรรมไทย

พ.ศ.	พระโคแรกนาขวัญ		พระโคสำรอง	
๒๕๕๖	ฟ้า	ใส	มัน	คง
๒๕๕๗	ฟ้า	ใส	มัน	คง
๒๕๕๘	เลิศ	ฟ้า	เพิ่ม	พูล
๒๕๕๙	เพิ่ม	พูล	พอ	เพียง
๒๕๖๐	เพิ่ม	พูล	พอ	เพียง
๒๕๖๑	พอ	เพียง	เพิ่ม	พูล
๒๕๖๒	เพิ่ม	พูล	พอ	เพียง ^๗
๒๕๖๓ - ๒๕๖๔	-	-	-	-
๒๕๖๕	พอ	เพียง	เพิ่ม	พูล
๒๕๖๖	พอ	เพียง	เพิ่ม	พูล ^๘
๒๕๖๗	พอ	เพียง	เพิ่ม	พูล ^๙

โคที่คัดเลือกมาเป็นพระโคเพื่อเข้าร่วมพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นโคสายพันธุ์ “ขาวลำพูน” เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากมีลักษณะเด่น เป็นสง่า คือ มีรูปร่างสูงใหญ่ สูงโปร่ง ลำตัวมีสีขาวตลอด พู่หางขาว หน้และจมูกสีชมพูส้ม เนื้อเขาและเนื้อกีบสีน้ำตาลส้ม โคขาวลำพูนมีลักษณะเฉพาะตัว คือ มีสีขาวปลอดทั้งตัว ซึ่งแตกต่างจากโคสีขาวพันธุ์อื่น ๆ ที่ปาก จมูก ขอบตา กีบ เขา และพู่หางสีดำ แต่โคขาวลำพูนจะเป็นสีขาวทั้งหมด และไม่ใช้โคเผือก เพราะดำดำไม่เป็นสีชมพู เนื่องจากมีลำตัวสีขาวจึงทำให้ทนความร้อนจากแสงแดดได้ดีเป็นพิเศษ^{๑๐} นอกจากนี้

^๗ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญและวันเกษตรกร ปี ๒๕๖๒ (ม.ป.ท., ๒๕๖๒), ๔๗.

^๘ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, พระโคแรกนา, เข้าถึงเมื่อ ๔ มกราคม ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow

^๙ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, พระโคแรกนา, เข้าถึงเมื่อ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow

^{๑๐} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, พระโคแรกนา, เข้าถึงเมื่อ ๔ มกราคม ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow

ยังมีลักษณะอื่น ๆ ของโคขาวลำพูน คือ ตะโหนดปานกลาง เนื้อทวารต่าง ๆ มีสีชมพูส้ม ไม่มีจุดต่างขาว ลำกล้องแบนพื้นท้อง เหนียงสะดือสั้นติดพื้นท้อง เหนียงคอปานกลาง สีนัยน์ต่าน้ำตาลดำ ขนตายาว หน้าผากแบน ใบหูเล็กและกาง^{๑๑}

ความเป็นมาของโคขาวลำพูนนั้น ยังไม่ทราบถึงถิ่นกำเนิดที่แท้จริง และมีมาแล้วตั้งแต่เมื่อใด แต่ที่เริ่มรู้จักกันนั้น มีความเป็นมาจากการที่ภาคอีสาน สัตวบาล มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ริเริ่มเลี้ยงฝูงโคขาว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๑ โคขาวลำพูน เป็นโคพื้นเมืองที่เกิดจากฝีมือและผลงานของชาวบ้านในจังหวัดลำพูน มีการพัฒนา สายพันธุ์มานานกว่า ๑๐๐ ปี เลี้ยงกันแพร่หลายในจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ แล้วแพร่กระจายไปยังจังหวัดลำปาง พะเยา และเชียงราย^{๑๒}

พระโคแรกนาขวัญ และพระโคสำรอง พ.ศ. ๒๕๖๖ เป็นโคพันธุ์ขาวลำพูน มีสีผิวขาวอมชมพู ขนสีขาวสะอาด ลำตัวไม่มีจุดต่างดำ หรือสีอื่นบนลำตัว เขามีสีขาวและมีลักษณะโค้งสวยงาม ดวงตาสีน้ำตาลอ่อน ขนหางเป็นพวง สีขาวยาว เวลาขึ้นและเดินสง่างาม พระโคแรกนาขวัญ คือ พระโคพอและพระโคเพียง โดยพระโคพอ มีความสูง ๑๖๕ เซนติเมตร ความยาวลำตัว ๒๒๕ เซนติเมตร ความสมบูรณ์รอบอก ๒๑๔ เซนติเมตร อายุ ๑๑ ปี ส่วนพระโคเพียง มีความสูง ๑๖๙ เซนติเมตร ความยาวลำตัว ๒๓๘ เซนติเมตร ความสมบูรณ์รอบอก ๒๐๙ เซนติเมตร อายุ ๑๑ ปี พระโคสำรอง คือ พระโคเพิ่ม และพระโคพูล โดยพระโคเพิ่ม มีความสูง ๑๕๙ เซนติเมตร ความยาวลำตัว ๒๓๖ เซนติเมตร ความสมบูรณ์รอบอก ๒๐๑ เซนติเมตร อายุ ๑๓ ปี ส่วนพระโคพูล มีความสูง ๑๕๗ เซนติเมตร ความยาวลำตัว ๒๔๒ เซนติเมตร ความสมบูรณ์รอบอก ๒๐๕ เซนติเมตร อายุ ๑๓ ปี^{๑๓}

^{๑๑} เทคโนโลยีชาวบ้าน, รู้จัก “โคขาวลำพูน” โคพื้นเมืองใกล้สูญพันธุ์ สู่ “พระโคแรกนาขวัญ”, เข้าถึงเมื่อ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก https://www.technologychaoban.com/topnews/article_108445

^{๑๒} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, พระโคแรกนา, เข้าถึงเมื่อ ๔ มกราคม ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน.

พระโคแรกนาขวัญและพระโคสำรอง พ.ศ. ๒๕๖๒
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระโคเทียมไถแรกนาในงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๕๖๒
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระโคเทียมไถแรกนาในงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๕๖๒
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระโคกนไยในงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๕๖๒
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พราหมณ์จะนำของเลี้ยงพระโค เพื่อเลี้ยงทนายให้พระโคเลือกกิน เรียกว่า “พระโคกินเลี้ยง”

ในอดีต การจัดของสำหรับให้พระโคกินเลี้ยงเลี้ยงทนายอาจแตกต่างกัน สมัยอยุธยา ในเอกสารคำให้การชาวกรุงเก่า ปรากฏของเลี้ยงพระโคเพื่อเลี้ยงทนาย ๔ สิ่ง คือ น้ำ ถั่ว งา และข้าวเปลือก ส่วนในเอกสารคำให้การขุนหลวงหาวัด ปรากฏของเลี้ยงพระโคเพื่อเลี้ยงทนาย ๔ สิ่ง คือ ข้าวน้ำ ๓ อย่าง ถั่ว ๓ อย่าง และหญ้า ๓ อย่าง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ปรากฏของเลี้ยงพระโคเพื่อเลี้ยงทนาย ๕ สิ่ง คือ ข้าว ถั่ว งา หญ้า และน้ำ

ปัจจุบัน ของเลี้ยงพระโคเพื่อเลี้ยงทนายมี ๗ สิ่ง ประกอบด้วย ข้าวเปลือก หญ้า น้ำ สุนัข ข้าวโพด ถั่วเขียว และงา ซึ่งมีคำพยากรณ์ดังนี้ ถ้าพระโคกินข้าวเปลือก ข้าวโพด พยากรณ์ว่า ธัญญาหาร ผลาหารจะบริบูรณ์ดี ถ้าพระโคกินถั่วหรืองา พยากรณ์ว่า ผลาหาร รักษาหารจะอุดมสมบูรณ์ดี ถ้าพระโคกินน้ำหรือหญ้า พยากรณ์ว่า น้ำท่าจะบริบูรณ์พอสมควร พร้อมด้วยธัญญาหาร ผลาหาร รักษาหาร มังสาหารอุดมสมบูรณ์ดี ถ้าพระโคกินสุนัข พยากรณ์ว่า การคมนาคมจะสะดวกยิ่งขึ้น การค้ากับต่างประเทศดีขึ้น ทำให้เศรษฐกิจเจริญรุ่งเรือง^{๑๔}

ใน พ.ศ. ๒๕๖๖ การเลี้ยงทนายพระโคกินเลี้ยงเนื่องในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนั้น พระโคกินหญ้าและเหล้า ซึ่งมีคำพยากรณ์ ดังนี้ พระโคกินหญ้า พยากรณ์ว่า น้ำท่าจะบริบูรณ์พอสมควร ธัญญาหาร ผลาหาร รักษาหาร มังสาหาร จะอุดมสมบูรณ์ดี พระโคกินเหล้า พยากรณ์ว่า การคมนาคมสะดวกขึ้น การค้าขาย กับต่างประเทศดีขึ้น ทำให้เศรษฐกิจรุ่งเรือง^{๑๕}

^{๑๔} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, การเลี้ยงทนายและคำพยากรณ์, เข้าถึงเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-augur

^{๑๕} กรมประชาสัมพันธ์, พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ปีพุทธศักราช ๒๕๖๖, เข้าถึงเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก <https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/182561>

ของเลี้ยงพระโคเพื่อเลี้ยงทนาย ๗ สิ่ง คือ ข้าวเปลือก หญ้า น้ำ สุรา ข้าวโพด ถั่วเขียวและงา
ที่มา: https://www.moac.go.th/royal_ploughing-augur

อนึ่ง ในพระราชพิธีพิธีชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ นอกจากนำวัวหรือโคมาทำหน้าที่เทียมไถแรกนา และกินเลี้ยงเลี้ยงทนายแล้ว ยังมีการนำรูป “พระโคสุภราช” ซึ่งเป็นหนึ่งในเทวรูปสำคัญที่อัญเชิญมาจากพระบรมมหาราชวังนำมาประดิษฐานในมณฑลพิธี ทั้งที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามและที่มณฑลพิธีท้องสนามหลวงด้วย^{๑๖}

^{๑๖} สัมภาษณ์ พระมหาราชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (ชวิน รังสิพราหมณกุล), ประธานคณะพราหมณ์, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๖.

พระโคสุภราช
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระโคสุภราชประดิษฐานที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ในพิธีปลุกเสกเมล็ดพันธุ์ข้าวพระราชทาน พ.ศ. ๒๕๖๓
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระโคสุภราชประดิษฐานที่มณฑลพิธีท้องสนามหลวง
ในงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๕๖๒
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

โดยสรุป เมื่อวัวหรือโคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ ดังนั้น พระราชพิธีต่าง ๆ ของไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ จึงมีการนำวัวหรือโคเข้ามาใช้ในพระราชพิธี ได้แก่ พระราชพิธีเจวียนพระโคกินเลี้ยง และพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งในปัจจุบันไม่มีการประกอบพระราชพิธีเจวียนพระโคกินเลี้ยง คงเหลือเพียงการประกอบพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อันเป็นพระราชพิธีสำคัญของแผ่นดินที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นเพื่อพระราชทานขวัญและกำลังใจแก่เกษตรกร จึงต้องให้ความสำคัญในการคัดเลือกโคสายพันธุ์ดี มีลักษณะดีตรงตามหลักเกณฑ์เพื่อเป็นพระโคเข้าร่วมในพระราชพิธี และตั้งชื่อพระโคด้วยชื่ออันเป็นมงคล รวมทั้งมีการเสี่ยงทายพระโคกินเลี้ยง เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของผลิตผลทางการเกษตร และความเจริญก้าวหน้าในการทำเกษตรกรรม ซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจต่อไป

วิถีชีวิตของคนไทย

วัวในการเล่นพื้นบ้าน/กีฬาพื้นบ้าน

วัว นอกจากจะเป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้เพื่อใช้แรงงานในด้านการเกษตรแล้ว ในยามว่างเว้นจากการใช้แรงงาน มนุษย์ยังนำวัวมาใช้เพื่อความสนุกสนานในรูปแบบของการเล่นพื้นบ้านหรือกีฬาพื้นบ้าน ปัจจุบัน วัวในการเล่นพื้นบ้านหรือกีฬาพื้นบ้านมีให้เห็นเฉพาะบางท้องถิ่นเท่านั้น โดยมักพบเห็นในภาคกลางและภาคใต้ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะพบเห็นได้น้อยลง มนุษย์นำวัวมาแข่งขันกันเพื่อประชันความเร็ว ความอดทน และความแข็งแรง^๑ ดังจะพบเห็นได้ในการเล่นพื้นบ้านหรือกีฬาพื้นบ้าน ดังนี้

วัวเกวียนหรือวัวเทียมเกวียน

วัวเกวียนหรือวัวเทียมเกวียนเป็นการเล่นอย่างหนึ่งที่นิยมมากในจังหวัดเพชรบุรี และในปัจจุบันไม่พบการเล่นนี้ในจังหวัดอื่น ๆ^๒

^๑ จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), ๕๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

การเล่นวัวเกวียนปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยา เรื่อง “สมุทรโฆษคำฉันท์” โดยกล่าวถึงเรื่องเบิกโรงเล่นหนังใหญ่ ๗ ชนิด คือ เล่นหัวล้านชนกัน เล่นลาว กับไทยฟันดาบ เล่นขวาแทงหอก เล่นชนแรด เล่นแข่งวัวเกวียน เล่นจะระเซ็กัดกัน และเล่นแข่งเรือพระที่นั่งเสียงท่ายในเดือน ๑๑^๓

นอกจากนี้ ใน “กฎมณเฑียรบาล” ยังกล่าวถึงเรื่องมหรสพในพิธีแห่สนามใหญ่ ซึ่งกล่าวถึงการเล่นวัวเกวียนหรือวัวเทียมเกวียน โดยใช้คำว่า “รันแทะ” ดังความที่ว่า

“เมื่อแรกเสด็จออก พ้อช้าง รันแทะวัวชน กระบือชน ชุมพาชน
ช้างชน คนชน พรบไก่ คลีซงโค่น ปล้ามวย ตีตั้ง ฟันแย่ง เชิงแขวง
เล่นกล คลีม้า”^๔

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อปีจอ จุลศักราช ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี ในครั้งนั้นพระยาเพชรบุรีได้จัดการแข่งขันวัวเทียมเกวียนถวายทอดพระเนตรด้วย โดยในเวลาค่ำพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากประพาสตลาด มาประทับที่พลับพลาใกล้เขาชั้นล่าง ด้านตะวันออกของเขาวัง จังหวัดเพชรบุรี พระยาเพชรบุรีจัดรันแทะโคของราษฎรมาถวายทอดพระเนตร รันแทะนี้เตรียมไว้จำนวนมาก แล้วมาคัดเลือกกันในสนาม แล้วปล่อยให้ขับแข่งกันเป็นคู่ ๆ จำนวน ๓ คู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรจนค้ำ และได้พระราชทานเงินให้ผู้เข้าแข่งขันด้วย ดังนี้ รันแทะที่ล้มทับเจ้าของจนได้รับบาดเจ็บ พระราชทานเงินให้ ๕ ตำลึง รางวัลของผู้ชนะคนละ ๓ ตำลึง และผู้แพ้คนละ ๑ บาท^๕

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๓๓.

^๔ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทย ในฐานะมรดกโลก”, ๒๕๔๘), ๑๕๕ และ ๑๕๗.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๒๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร: โรงพิมพ์เลียงเชียงจางเจริญ, ๒๕๑๐. พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายบันลือ รักวานิช ๒๖ มีนาคม ๒๕๑๐), ๒๐.

วัวเกวียนหรือวัวเทียมเกวียน

ที่มา: <http://article.culture.go.th/index.php/layouts-modules-positions/3-column-layout-6/183-2019-12-09-04-24-08>

ในอดีต “วัว” และ “เกวียน” เป็นสมบัติที่มีค่าของชาวนาไทย โดยใช้เป็นเครื่องทุ่นแรงด้านการเกษตร คือ การใช้วัวเทียมเกวียนบรรทุกสิ่งของ จนกระทั่งถึงยุคที่มีการใช้เครื่องจักรในการทำการเกษตร “วัว” และ “เกวียน” จึงลดบทบาทลง ในปัจจุบันจึงมีการจัดวัวเทียมหรือวัวเทียมเกวียน เพื่อเป็นการเล่นและการแข่งขัน ประลองความเร็วว่าวัวคู่ใดจะมีฝีเท้าที่เร็วกว่าคู่อื่น ๆ โดยนำวัวงานที่มีขนาดเท่ากัน จำนวน ๒ ตัว มาเทียมเกวียนในลักษณะเดียวกับการใช้วัวลากเกวียนเพื่อบรรทุกของ แต่เกวียนเป็นเกวียนเปล่า และมีขนาดเล็กกว่าเกวียนที่ใช้บรรทุกของทั่วไป ในการแข่งขันจะแข่งกันเป็นคู่ โดยเกวียนที่เทียมวัวคู่ทั้งสองเล่มมาอยู่ที่จุดเริ่มวิ่งเรียกว่า “ตั้งฝั่ง” จากนั้นคอยฟังสัญญาณโกกร^๖ แล้วจึงเริ่มวิ่งออกตัว วัวก็จะวิ่งไปตามลู่วิ่ง โดยมีคนแทงปฏักอยู่ด้านบนเป็นคนคอยควบคุมความเร็วและทิศทางการวิ่ง วัวฝ่ายใดถึงเส้นชัยก่อนเป็นผู้ชนะ โดยต้องชนะกันแบบขาดล่า ถ้าคู่ใดกันหรือเกวียนสะกັນอยู่ คือ อีกฝ่ายหนึ่งลากไปจนถึงหลักชัย เรียกว่า “เฉียบ” ไม่ถือว่าชนะ ต้องทำการแข่งขันรอบใหม่^๗

ปัจจุบัน การเล่นวัวเทียมเกวียนหาชมได้น้อยลง จึงได้มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์การเล่นชนิดนี้ขึ้น โดยจัดให้มีการเล่นวัวเทียมเกวียนในเทศกาลงานพระนครคีรี ที่จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี นอกจากการเล่นวัวเทียมเกวียนแล้ว ยังมีการนำวัวเทียมเกวียนมาใช้ในโอกาสต่าง ๆ เช่น การจัดประกวดวัว การประกวดวัวเทียมไถ การนำวัวมาร่วมในขบวนแห่นาค การแห่เทียนพรรษา การแห่กรฐิน การแห่ผ้าป่า การแห่พระพุทธรูปสำคัญ และการแห่ตราตั้งพระครูสัญญาบัตร โดยวัวและเกวียนที่ใช้ร่วมในขบวนแห่นั้นต่างก็ตกแต่งด้วยผ้าสีสันทสวยงาม^๘

^๖ โกกร คือ อุปกรณ์เครื่องให้สัญญาณ ซึ่งทำจากกระบอกไม้ไผ่ยาวประมาณ ๑ ศอกเศษ เจาะร่องข้าง ๆ เพื่อให้เกิดเสียงดังเวลาตี อาจเรียกว่า “โกก” หรือ “เกราะ” ก็ได้

^๗ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, วัวเทียมเกวียน เพชรบุรี, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <http://article.culture.go.th/index.php/layouts-modules-positions/3-column-layout-6/183-2019-12-09-04-24-08>

^๘ จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว”, ๕๒ - ๕๓.

วัวในวัฒนธรรมไทย

ทั้งนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๑ กระทรวงวัฒนธรรม โดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้ขึ้นบัญชีให้ “วัวเทียมเกวียน” เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๑^๙

วัวลาน

วัวลานเป็นการเล่นอย่างหนึ่งที่พัฒนามาจากการนวดข้าว ที่ใช้วัวมาผูกเป็นแถวหน้ากระดานเพื่อย่ำข้าวให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวง ความมุ่งหมายของการเล่นวัวลาน คือ การแข่งขันเพื่อชิงความเป็นเจ้าแห่งความเร็ว มีความสนุกสนาน น่าตื่นเต้น และมีการพนันขันต่อเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย^{๑๐}

การเล่นวัวลาน ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าเริ่มเล่นตั้งแต่เมื่อใด ปัจจุบันพบว่ามีการเล่นอยู่ในจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี และในบางพื้นที่ของจังหวัดนครปฐม^{๑๑} สำหรับในจังหวัดเพชรบุรี สันนิษฐานว่าเริ่มการเล่นวัวลานที่ตำบลท่าแร่ ซึ่งมีชาวอิสลามเลี้ยงวัวอยู่มาก ต่อมาการเล่นดังกล่าวได้รับความนิยม จึงจัดการเล่นวัวลานไปทั่วทุกพื้นที่ของจังหวัดเพชรบุรี^{๑๒}

การแข่งขันวัวลานนี้ ชาวบ้านจะนำวัวมาวิ่งแข่งกันเป็นวงกลมในลานที่กำหนด โดยมีการปัก “เสาเกียด” ไว้กลางลานเพื่อเป็นศูนย์กลาง แล้วผูกเชือกพรวนของวัวแต่ละตัวเรียงกันตามลำดับจากเสาเกียดออกมาถึงริมลาน รวมจำนวนวัวทั้งหมด ๑๔ ตัว ซึ่งเจ้าของวัวแต่ละพวงจะต้องเตรียมวัวของตนมาให้พร้อมทั้งวัวนอก และวัวใน หรือวัรง^{๑๓}

^๙ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, วัวเทียมเกวียน เพชรบุรี, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <http://article.culture.go.th/index.php/layouts-modules-positions/3-column-layout-6/183-2019-12-09-04-24-08>

^{๑๐} จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว”, ๕๓.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒} สุนันท์ อุดมเวช, “แข่งวัวลาน : การเล่น,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ๒ (๒๕๔๒):

๗๗๙.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน.

ทั้งนี้ “วัวในหรือวัวรอง” จะมีทั้งหมด ๑๘ ตัว เจ้าของพวงวัวจะผูกวัวตามเชือกพรวนจากเสาเกียดที่อยู่กลางลานออกมา โดยวัวที่แข็งแรงและฝีเท้าดีจะอยู่ที่ด้านริมของเชือกพรวน เป็นตัวที่ ๑๖ - ๑๘ เพื่อเอาไว้วิ่งแข่งกับวัวนอกของพวงอื่นที่จะนำมาผูกไว้เป็นตัวที่ ๑๙^{๑๔}

ส่วน “วัวนอก” นั้น เป็นวัวตัวที่เจ้าของพวงวัวถือว่าเก่งที่สุด มีกำลังมาก และฝีเท้าดีที่สุด จะนำมาผูกไว้กับวัวในของพวงวัวอื่น เป็นตัวที่ ๑๙ อยู่นอกสุดของลาน เพื่อจะวิ่งแข่งกับวัวรองในการแข่งขันแต่ละเปิด^{๑๕} ซึ่งวัวนอกนี้จะต้องวิ่งระยะทางไกลที่สุด^{๑๖}

การแข่งขันครั้งหนึ่งหรือที่เรียกว่า “เปิดหนึ่ง” จะต้องจับสลากว่า วัวนอกของใครจะแข่งกับพวงวัวรองของใคร หรือแข่งแบบพบกันหมดสลับกันไปในแต่ละเปิดก็ได้ การแข่งขันจะเริ่มต้นขึ้นเมื่อโฆษกหรือพิธีกรสนาม เห็นว่าวัวนอกผูกกับวัวรองเรียบร้อยแล้ว โฆษกหรือพิธีกรสนามจะให้สัญญาณเริ่มต้นการแข่งขัน ซึ่งอาจจะใช้การโบกธงหรือเป่านกหวีด เจ้าของวัวจึงปล่อยวัวทุกตัวให้ออกวิ่ง เมื่อวัวออกวิ่งแล้ว จะมีการนับรอบการวิ่ง โดยกรรมการจะใช้ผ้าขาวหรือธงห้อย ณ จุดหนึ่งเป็นเครื่องหมายให้ทราบว่ พวงวัวได้วิ่งวนจนครบ ๑ รอบแล้ว เมื่อครบรอบแล้ว โฆษกสนามก็จะประกาศจำนวนรอบที่ครบ ส่วนการตัดสินแพ้ - ชนะ นั้น ถ้าวัวนอกตัวใดสามารถวิ่งแข่งวัวรองได้พ้นช่วงตัววัว และสามารถลากวัวรองไปจนเสียขบวน ทำให้วัวรองปลิ้นออกจากแถว แสดงว่าวัวนอกตัวนั้นชนะหรือในทางกลับกันถ้าวัวรองสามารถวิ่งแข่งและลากวัวนอกไปไกลหนึ่งช่วงตัววัว ทำให้วัวนอกปลิ้นออกจากแถว ก็ถือว่าวัวรองเป็นฝ่ายชนะ แต่หากวัวนอกและวัวรองวิ่งรักษาฝีเท้าสม่ำเสมอและไม่สามารถวิ่งแข่งกันได้ จะมีการตกลงกันระหว่าง ๒ ฝ่าย ให้วัวนอกและวัวรองคู่กันเสมอกัน^{๑๗}

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๗๗๙ - ๗๘๐.

^{๑๕} คำว่า “เปิด” เป็นภาษาถิ่นของจังหวัดเพชรบุรี หมายถึง จำนวนครั้งหรือจำนวนเที่ยวที่วัววิ่ง

^{๑๖} สุนันท์ อุดมเวช, “แข่งวัวลาน : การเล่น,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ๒, ๗๘๐.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน.

การแข่งขันวัวลาน

ที่มา: “แข่งวัวลาน : การเล่น,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๒

การแข่งขันวัวลาน

ที่มา: “แข่งวัวลาน : การเล่น,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๒

การแข่งขันวัวลานนิยมแข่งขันกันในเวลากลางคืน เริ่มตั้งแต่เวลา ๒๐.๐๐ - ๒๑.๐๐ น. เป็นต้นไปจนกระทั่งย่ำรุ่ง หรืออาจจะแข่งขันกันจนถึงเวลา ๐๗.๐๐ - ๐๘.๐๐ น.^{๑๔} ในการแข่งขันวัวลานอาจมีการนำแถวมาสร้างความครึกครื้นให้แก่สนามแข่ง ในช่วงที่วัวกำลังแพ้ - ชนะกัน แต่ในบางครั้ง หรือบางลานอาจจะไม่มีแถวก็ได้ นอกจากนี้ในการแข่งขันวัวลานแต่ละครั้ง เจ้าภาพต้องมีการเตรียมประดับไฟนีออนหรือไฟราวบริเวณเหนือลานแข่งขัน ตลอดจนเครื่องเสียงที่ใช้ประชาสัมพันธ์ตลอดงาน อีกสิ่งหนึ่งที่เจ้าภาพต้องเตรียม คือ ของขวัญหรือของรางวัล เช่น ทองคำ ลูกวัว รถจักรยาน หม้อไฟฟ้า ฯลฯ ส่วนของที่ระลึกอื่น ๆ เช่น ผ้าขาวม้า น้ำดื่ม ฯลฯ โดยรางวัลนั้นจะมีรางวัลที่ ๑ - รางวัลที่ ๓ รางวัลชมเชย และรางวัลเมื่อวิ่งวัวเข้ารอบตามเกณฑ์ที่กำหนดในแต่ละครั้ง เช่น ต้องวิ่ง ๒๐ รอบ จึงจะเข้าเกณฑ์ได้รับรางวัล เมื่อต้องมีการเตรียมอุปกรณ์หลายสิ่ง และต้องดำเนินการเกี่ยวกับสนาม จึงทำให้เจ้าภาพต้องหารายได้มาใช้ในการจัดงาน ด้วยการจัดประมูลตั้งร้านค้าหรือร้านอาหารริมลาน และใช้เงินที่ได้จากการประมูลมาดำเนินการต่าง ๆ^{๑๕}

การแข่งขันวัวลานนี้ สันนิษฐานว่ามีความเกี่ยวข้องกับ “ขนมโค” ซึ่งเป็นขนมดั้งเดิมของท้องถิ่นในจังหวัดเพชรบุรี ลักษณะเหมือนขนมต้มขาว ใส่ไส้มะพร้าวลอยในน้ำกะทิรสหวาน ชาวบ้านในท้องถิ่นกล่าวกันว่า ขนมนี้มักทำขึ้นเพื่อแจกในการแข่งขันวัวลานของชาวบ้านในจังหวัดเพชรบุรี จึงได้ชื่อว่า “ขนมโค” ทั้งนี้ จังหวัดเพชรบุรีเป็นเมืองเกษตรกรรม มีวัวไว้ใช้ไถนา จึงมีการแข่งขันและการประกวดที่เกี่ยวข้องกับวัว ได้แก่ วัวลาน วัวเทียมเกวียน วัวเทียมไถ สำหรับสูตรการทำขนมโคนั้นมีหลายตำรับ จะขอยกตัวอย่างตำรับของแม่ไฉน พนันเกวี่ เครื่องปรุงใส่ขนมประกอบด้วย มะพร้าวทึนทึกขูดขาว ๑ กิโลกรัม น้ำตาลโตนด ๐.๕ กิโลกรัม และถั่วทองคั่วให้หอม ๒๐๐ กรัม วิธีปรุงใส่ขนม คือ นำเครื่องปรุง

^{๑๔} จตุพร บุญประเสริฐ, “การวิเคราะห์ตำราวัว”, ๕๓.

^{๑๕} สุนันท์ อุดมเวช, “แข่งวัวลาน : การเล่น,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ๒, ๗๘๐ และ ๗๘๕.

ใส่ขนมทั้งหมดกวนเข้าด้วยกันจนเหนียว แล้วปั้นเป็นลูกกลม ๆ ขนาดเท่า ไข่นกกระทาขนาดเล็ก แล้วอบด้วยดอกมะลิ และเทียนอบให้หอม ควรทำไว้ล่วงหน้า ๑ วัน ส่วนเครื่องปรุงรสนั้นประกอบด้วย กะทิชั้นคั้นใหม่ ๆ ด้วยน้ำดอกมะลิ ๒ กิโลกรัม คั้นให้ได้น้ำกะทิ ๑๐ ถ้วยตวง เกลือ แป้งข้าวเจ้าปริมาณเล็กน้อย (หากไม่ใช้ก็ได้) วิธีปรุงรสนั้น คือ ผสมเครื่องปรุงทั้งหมดเข้าด้วยกัน ยกขึ้นตั้งไฟ แล้วหมั่นคนจนกะทิสุกเดือด และชั้นเล็กน้อย หลังจากนั้นปรุงรสให้หวานเค็ม กำลังดี ยกลงพักไว้ พออุ่น ๆ จึงใส่แป้งที่ตีเป็นลูก ๆ ที่เตรียมไว้แล้ว ซึ่งเครื่องปรุง ตัวแป้งนี้ประกอบด้วย แป้งข้าวเหนียว ๑ กิโลกรัม และน้ำอบดอกมะลิหรือน้ำใบเตย ประมาณ ๓๐๐ กรัม วิธีปรุงตัวแป้ง คือ นวดแป้งด้วยน้ำอบดอกมะลิ โดยค่อย ๆ เติมน้ำ นวดจนแป้งนิ่ม ซึ่งแต่เดิมเป็นแป้งสีขาว (ถ้าต้องการเพิ่มรสชาติหรือสี

ขนมโค

ที่มา: bakery-lover.com/2022/08/20/ขนม-โคกะทิ/?fbclid=IwAR1vWwV5zDO1Qt_UBVh2lpErwfbCiDHxGm-HnBTM5sRr_XlOTmHaosQVSH4

วัวในวัฒนธรรมไทย

ของแบ่งให้มีสีต่าง ๆ ก็สามารถใช้น้ำใบเตย น้ำดอกอัญชัน น้ำฟักทอง) เมื่อบั่นแบ่งแล้ว ให้หุ้มไส้ให้มิด แล้วนำไปต้มในน้ำเดือด พอตัวแบ่งสุกและลอยขึ้นมาจึงตักขึ้น ใส่ในกะทิที่เตรียมไว้ หลังจากนั้นโรยถั่วทองคั่วกรอบเล็กน้อย เป็นอันเสร็จขั้นตอนการทำขนมโค^{๒๐}

การชนวัว

"ชนวัว" เป็นกีฬาพื้นเมืองที่เป็นที่นิยมของภาคใต้ แรกเริ่มนั้นเริ่มจากการเป็นการเล่นของผู้ใหญ่ เนื่องจากในอดีตประชาชนมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก เมื่อว่างเว้นจากการทำนา จึงนำวัวมาชนกัน เป็นกิจกรรมของชาวบ้าน หากวัวที่นำมาชนแพ้ ก็จะนำวัวตัวใหม่มาชน หรือนำวัวตัวแพ้ไปฝึกฝน แล้วมาชนแก้ตัวก็ได้ ซึ่งต่อมากการชนวัวได้พัฒนาเป็นกีฬาพื้นเมือง

กำเนิดของการชนวัว

กำเนิดของการชนวัวในประเทศไทย มีความคิดเห็นเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มแรกมีความคิดเห็นว่าการชนวัวมีกำเนิดขึ้นในภาคใต้ของประเทศไทย ไม่ได้เลียนแบบมาจากต่างชาติ โดยจังหวัดในภาคใต้ที่นิยมเลี้ยงวัวชนเป็นอันดับต้น ๆ คือ จังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดพัทลุง ต่อมาจึงแพร่หลายไปสู่จังหวัดอื่น ๆ ในภาคใต้ และบางจังหวัดในภาคกลางและภาคเหนือ^{๒๑} อีกกลุ่มหนึ่งมีความคิดเห็นว่าการชนวัวในภาคใต้น่าจะรับกีฬานี้มาจากชาวโปรตุเกสที่เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับไทยใน พ.ศ. ๒๐๖๑ ซึ่งตรงกับสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระองค์ได้ทรงอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสเข้ามาค้าขายในไทย โดยให้ทำการค้าขายใน ๔ เมือง คือ กรุงศรีอยุธยา นครศรีธรรมราช ปัตตานี และมะริด ทำให้วัฒนธรรมหลายอย่างของชาวโปรตุเกสได้เผยแพร่เข้ามาสู่ไทย เช่น การติดตลาดนัด การทำเครื่องถม และการชนวัว^{๒๒}

^{๒๐} สุนันท์ อุดมเวช, ขนมโค, เข้าถึงเมื่อ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก <https://thairice.org/?p=1418>

^{๒๑} อาคม เดชทองคำ, หัวเชือกวัวชน (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๗), ๗๕.

^{๒๒} วิเชียร ณ นคร, "ชนวัว," สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ๔ (๒๕๔๒): ๑๘๗๐.

การพนันชนวัว

การชนวัว ได้พัฒนาจากการเป็นกีฬาพื้นบ้านมาสู่การพนันขั้นต่อ ซึ่งการพนันขั้นตอนนี้เป็นสิ่งที่ยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน การชนวัวมักจัดขึ้นในเทศกาลต่าง ๆ ของคนใต้ เช่น งานเทศกาลสารทเดือนสิบที่จังหวัดนครศรีธรรมราช งานเฉลิมพระชนมพรรษา (งานฉลองรัฐธรรมนูญเดิม) ที่จังหวัดตรัง หากเป็นช่วงเวลาปกติจะชนได้เดือนละ ๑ ครั้ง โดยกำหนดให้ชนในวันเสาร์หรือวันอาทิตย์ สัปดาห์ใดสัปดาห์หนึ่งของเดือน แต่วันที่กำหนดจะต้องไม่ตรงกับวันธรรมสวนะ^{๒๓} ในบางครั้งอาจมีการชนวัวเดือนละ ๒ ครั้ง เนื่องจากค่าใช้จ่ายประจำในการชนวัวสูง ชนวันเดียวจึงไม่คุ้ม แต่วันที่สองต้องเสียค่าธรรมเนียมขออนุญาตพิเศษ^{๒๔} โดยการชนวัวในภาคใต้นั้นมักจะไม่วางให้ตรงกัน คือ หมุนเวียนกันจัดในจังหวัดหรือในอำเภอใกล้เคียง ๆ กัน ถ้าหากบ่อนหนึ่งจัดวันเสาร์ อีกบ่อนหนึ่งจะจัดวันอาทิตย์ หรืออาจจะจัดคนละสัปดาห์ของเดือนหนึ่ง ๆ เพื่อให้คนเลงชนวัวได้มีโอกาสเล่นพนันกันอย่างทั่วถึง คนเลงชนวัวในภาคใต้จึงรู้จักและคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี^{๒๕} เมื่อมีการเล่นพนันขั้นต่อ ทางราชการจึงควบคุมให้เป็นไปตามกฎหมาย เพื่อความสงบเรียบร้อย โดยกำหนดให้มีการขออนุญาตตั้งบ่อนให้ถูกต้องตามกฎหมาย เรียกว่า “สนามชนโค” แต่ชาวบ้านมักเรียกกันว่า “บ่อนชนวัว” หรือ “บ่อนวัวชน” อีกทั้งต้องมีการขออนุญาตทุกครั้งเมื่อจะจัดให้มีการชนวัว^{๒๖} ผู้ที่เป็นเจ้าของสนาม เรียกว่า “นายสนาม” หรือ “นายบ่อน” ซึ่งผู้ที่จะเป็นนายสนามได้นั้นมักเป็นผู้ที่กว้างขวาง ดังที่นายอมร สุขมงคล เจ้าของสนามชนวัวบ้านบ่อล้อ กล่าวว่า “ต้องรู้จักทีมวัว มีพวก มีทีมงาน บริสุทธ์ ยุติธรรม”^{๒๗}

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๗๑.

^{๒๔} รงค์ บุญสวยขวัญ, นายหัววัวชน, เข้าถึงเมื่อ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก https://www.gamblingstudy-th.org/issues_topic_1.php?url=issues_topic_1/82/1/1/

^{๒๕} วิเชียร ณ นคร, “ชนวัว,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ๔, ๑๔๗๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๗๐.

^{๒๗} สัมภาษณ์ อมร สุขมงคล, เจ้าของวัวชน และเจ้าของสนามชนวัวบ้านบ่อล้อ อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๕.

วัวในวัฒนธรรมไทย

สนามชนวัวบ้านบ่อล้อย อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

เมื่อมีการพนันขันต่อ จึงเกิดการฉ้อโกงกัน ดังนั้นเพื่อป้องกันการฉ้อโกง ก่อนการชนวัวจึงต้องมีการเช็ดล้างวัวให้สะอาด รวมทั้งตรวจสอบสิ่งแปลกปลอมที่อาจซ่อนเร้นไว้ ซึ่งจะมีผลต่อการแพ้หรือชนะของวัวชน การเช็ดล้างวัวชนนี้ ในรอบแรกเจ้าของวัวจะเป็นผู้เช็ดล้าง ในรอบที่สองกรรมการกลางของสนามจะเป็นผู้เช็ดล้างบริเวณใบหน้า ลำคอ โคนเขา ซอกหู จนถึงคร่อมส่วนหน้า ทั้งสองฝ่ายจะส่งตัวแทนไปควบคุมการเช็ดล้าง นอกจากนี้ ในวัวชนคู่สำคัญที่มีเดิมพันสูง จะมีการนำน้ำผสมผงซักฟอกที่ผสมกันแล้วของทั้งสองฝ่ายจากกรรมการกลาง มาเช็ดล้างครั้งสุดท้ายด้วย รวมทั้งมีการใช้ทรายลูบปลายเขา เพราะเจ้าของวัวอาจเคลือบหาวัตถุมีพิษหรือใช้มีดกรีดปลายเขาให้เป็นร่องเล็ก ๆ แล้วแช่ของมีพิษหรือสิ่งที่ทำให้แสบร้อน หลังจากนั้นนำกล้วยสุกหรือลูกตาลสุกที่ปอกเปลือกแล้ว ไปทาที่จมูก ใบหน้า แก้ม และกกหูของวัว เพื่อดับกลิ่นของคู่ต่อสู้^{๒๔}

อาชีพที่เกี่ยวข้องกับการชนวัว

การชนวัว นอกจากจะเป็นกีฬาพื้นเมืองแล้ว ยังมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคน เนื่องจากการชนวัวทำให้เกิดอาชีพต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการชนวัว ได้แก่ อาชีพรับจ้างเลี้ยงวัวชน คนกลุ่มนี้จะรับจ้างเลี้ยงวัวชนให้กับผู้อื่น อาชีพเลี้ยงวัวชนเพื่อขาย เนื่องจากการเลี้ยงวัวชนทำรายได้มากกว่าการเลี้ยงวัวเนื้อทั่วไป อีกทั้งการเลี้ยงวัวชน จะต้องมีการคัดพันธุ์กันเป็นพิเศษ เพื่อให้ได้วัวที่แข็งแรงและมีลักษณะดีตามตำรา อาชีพปลูกหญ้าขาย เนื่องจากวัวชนกินหญ้าในปริมาณมากถึงวันละประมาณ ๔๐ กิโลกรัม ทำให้เกิดอาชีพปลูกหญ้า ซึ่งหญ้าที่วัวชนกินนั้นมีหลายชนิด ได้แก่ หญ้าหว่าย หญ้าหรวด หญ้าปล้อง หญ้าครุน และหญ้าพันธุ์ ในหนังสือหัวเชือกวัวชน ได้กล่าวถึงรายละเอียดเพิ่มเติมว่า หญ้าที่ผู้เลี้ยงวัวหามาให้วัวชนกินนั้นจะต้องคำนึงถึงความสด พันธุ์ คุณภาพ และความเคยชินของวัวที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ เช่น วัวชนที่อยู๋ในเขตที่ราบสูงเชิงเขา ได้แก่

^{๒๔} อาคม เดชทองคำ, หัวเชือกวัวชน, ๑๐๑ - ๑๐๒.

อำเภอทุ่งสง ตำบลจันดี ตำบลเสาธง และบ้านยวนแหล นิยมให้วัวกินหญ้าหฺราด หญ้าชนิดนี้มีมากในสวนผลไม้ ในขณะที่บริเวณเขตลุ่มน้ำปากพนัง ได้แก่ สนามชนว้บ้านโคกพิกุลและชะเมา นิยมให้วัวกินหญ้าหฺวาย หญ้าครุน ที่มีอยู่ตาม คั่นนา ขอบบ่อเลี้ยงกุ้ง และขอบคันคูไร่นาสวนผสม หญ้าที่วัวชนกินนี้มักเป็นหญ้า ประเภทเดิมที่วัวชนเคยกิน หากเปลี่ยนประเภทของหญ้าจะมีผลต่อสุขภาพ ของวัวชน ดังนั้นหากวัวชนไปติดคู้ที่ต่างอำเภอหรือต่างจังหวัด เจ้าของวัวบางราย อาจมีค่าใช้จ่ายในการขนส่งหญ้าไปให้วัวชนกินด้วย^{๒๙} อาชีพที่น่าสนใจอีกอาชีพหนึ่ง คือ ทำเขาวัวเทียม และซ่อมเขาวัว ซึ่งอาชีพนี้มีหน้าที่ซ่อมเขาวัวที่ชำรุดเสียหาย หรือทำเขาเทียมให้วัว โดยทำให้วัวชนมีเขาที่แข็งแรง และยาวกว่าเดิม อาชีพ หมอวัว เป็นผู้ทำพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัวชน เพื่อสร้างขวัญ กำลังใจ และเป็นการ เสี่ยงทาย อาชีพ ให้เช่าโรงวัว (คอกวัว) อาชีพ กรรมการวัวชน อาชีพ ค้าขาย บริเวณ โดยรอบสนามชนวัว ซึ่งมีทั้งค้าขายอาหารทั่วไป อาหารพื้นเมือง และของใช้เกี่ยวกับ วัวชน อาชีพ ทำของใช้และเครื่องประดับของวัวชน เช่น ถักผ้าคลุมเขาวัว (ลือคเขา) พวงมาลัย และผ้าผูกคอสีแดง นอกจากนี้ ยังมีการจำหน่ายยาต่าง ๆ ที่วัวชนต้องใช้ เช่น ยาเขียว ซึ่งนิยมนำมาต้มให้วัวชนกินเมื่อวัวเป็นไข้ มีอาการเชื่องซึม มีการทำ เสือตีวัวชน เพื่อจำหน่าย^{๓๐} จะเห็นได้ว่าการชนวัวเป็นการสร้างงานสร้างอาชีพ ให้กับคนในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, ๘๔.

^{๓๐} สัมภาษณ์ วุฒิชัย ณ พัทลุง, เจ้าของวัวชน, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

วัวในวัฒนธรรมไทย

หญ้าซึ่งเป็นอาหารของวัวชน

เขาวัวเทียม

ร้านค้าบริเวณสนามชนวัว

ผ้าคลุมเขาวัว (ลือคเขา) และผ้าผูกคอสีแดง

วัวในวัฒนธรรมไทย

เสื้อทีมวัวชน

การคัดเลือกวัวชน

การคัดเลือกวัวเพื่อฝึกให้เป็นวัวชนนั้น ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญ ซึ่งแต่ละคนนั้นมีวิธีการคัดเลือกวัวชนที่แตกต่างกัน วัวที่มีลักษณะที่ดีย่อมนำชัยชนะ มาสู่เจ้าของวัว และต้องมีคุณสมบัติที่ดีในการต่อสู้ คือ ต้องมีใจทรหดอดทน มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ มีไหวพริบหรือชั้นเชิงในการชนที่ดี ที่เรียกว่า “ชนดี ใจดี แรงดี” ลักษณะที่สำคัญมี ๓ ประการ คือ ขวัญ สีหรือพันธุ์ และเขา^{๓๑}

^{๓๑} วิเชียร ณ นคร, “ชนวัว,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ๔, ๑๘๗๑.

ขวัญ คือ ลักษณะที่อยู่ตามตัววัว ขวัญนี้จะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไป ซึ่งลักษณะขวัญของวัวชน ได้แก่ ขวัญตรงหัวใจและขวัญตรงกระดูกสันหลังนั้น ดีมาก ขวัญที่เท้าทั้งสี่ หรือสองเท้าเรียกว่า “จำตรวน” ดีมาก ขวัญที่อยู่บนโหนก เรียกว่า “จอมปราสาท” ดีมาก ขวัญโคนหูทั้งสองที่ติดกับเขานั้นดีมาก ขวัญกลางหลัง ซึ่งเวียนกันหอยดีมากเช่นกัน ขวัญที่อยู่ใต้กีบ ที่เรียกว่า “ชุมทอง” นั้นดีเลิศ ขวัญที่หน้าแข้งดี ถ้าทั้งสี่ดีเลิศ^{๓๒}

ขวัญของวัวชน

สีหรือพันธุ์วัวที่เป็นมงคล เช่น วัวศุภราช เป็นวัวสีแดงเปรียบเสมือนเปลวเพลิง ที่ลุกช่วงโชติ และมีรอยด่างสีขาวปรากฏอยู่ที่บริเวณโหนก หางและตีน ดังตำราที่ว่า “ตีนด่าง หางดอก หนอก (โหนก) พาดผ้า และหน้าใบโพธิ์”^{๓๓} วัวนิลเพชร เป็นวัวสีดำนิล หรือดำเป็นมันทั้งตัว คือ เขา เล็บ ตาดำทั้งเส้น

^{๓๒} ประพนธ์ เรืองณรงค์, มาลีศรีตรัง สารคดีจากเมืองใต้ (กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๕๖), ๑๕๔ - ๑๕๖.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๙.

เชื่อกันว่า น้ำมูตรดำในบางวันด้วย วัวสีดำหรือที่เรียกว่านิลนี้มีหลายชนิด เช่น “สีเซียว” หรือ “กะเลียว” เป็นวัวสีเซียวมดำ ซึ่งหายากมาก ในอดีตเคยมีวัวลักษณะนี้ ได้แก่ วัวเซียวไฟ อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช^{๓๔}

เขาของวัวเรียกว่า “ยอด” ซึ่งยอดนี้มีความสำคัญในการชนวัวมาก เป็นอาวุธสำคัญในการชนวัว หากยอดเสียหรือบกพร่องมักไม่ชนะคู่ต่อสู้ ตามตำรา มีการกล่าวถึงลักษณะของเขาที่ดีไว้ต่าง ๆ เช่น โคนเขาเป็นเงาและแหวออกสีเหลือง ข้างปลายแดงดุจสีมณีนั้นดี เขามีสีดำสนิทนั้นดีเช่นกัน เพราะจะนำทรัพย์มาให้เจ้าของ ลักษณะของเขาวัวมีหลายแบบ เรียกชื่อต่างกัน เช่น “เขาลอม” มีลักษณะเขาเป็นวง และโค้งขึ้นบน ส่วน “เขาวง” มีลักษณะเป็นวง แต่ไม่โค้งขึ้นบน และ “เขาโนรา” คล้ายเขาวง แต่ยกสูงเหมือนโนรารำท่าเขาควย^{๓๕}

นอกจากนี้ อีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญมากในการคัดเลือกวัวชน คือ วัวชนที่มีสายเลือดมาจากพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์ซึ่งเป็นวัวชนที่ดีมาก่อนและมีลักษณะสวยงาม โดยเจ้าของอาจทำการผสมพันธุ์วัวเอง ด้วยการนำพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์มาจากวัวชนที่มีชื่อเสียง และลักษณะที่ดี จากการสัมภาษณ์คุณวุฒิชัย ณ พัทลุง ซึ่งเป็นผู้เลี้ยงวัวชน ได้ให้ข้อมูลว่า ได้ทำการผสมพันธุ์วัวชน ซึ่งกว่าวัวจะคลอดต้องใช้เวลาถึง ๑๐ เดือน^{๓๖} ทั้งนี้ ผู้เลี้ยงวัวชนอาจซื้อวัวชนจากผู้เลี้ยงวัวชนรายอื่นก็ได้ ถ้าหากเห็นว่าเป็นวัวชนที่มีลักษณะดี มีชั้นเชิงในการชนดี

การเลี้ยงดูวัวชน

การเลี้ยงดูวัวชนเป็นสิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่จะต้องคำนึงถึง เพราะหากเลี้ยงดูวัวชนอย่างดี ย่อมมีผลต่อการแพ้ ชนะของการชนวัว ผู้เลี้ยงจึงต้องเอาใจใส่วัวของตนทุกขั้นตอนในการเลี้ยงดู ถือว่าเป็นกิจวัตรประจำวันก็ว่าได้ ซึ่งในแต่ละวันการกิจการเลี้ยงดูวัวชนจะเริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงเช้า คือ ในช่วงเช้าต้องพาวัวไปเดิน

^{๓๔} วิเชียร ณ นคร, “ชนวัว,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ๔, ๑๔๗๒ - ๑๔๗๓.

^{๓๕} ประพันธ์ เรืองณรงค์, มาลีศรีตรัง สารคดีจากเมืองใต้, ๑๕๑ - ๑๕๓.

^{๓๖} สัมภาษณ์ วุฒิชัย ณ พัทลุง, เจ้าของวัวชน, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

ออกกำลังกาย (ไล่ทุ่ง) โดยการเดินนี้จะอยู่ในช่วงเวลาประมาณ ๐๕.๐๐ น. - ๐๗.๐๐ น. ขึ้นอยู่กับเจ้าของเป็นผู้กำหนด ซึ่งเวลาอาจไม่ตรงกัน หลังจากนั้นจึงให้วัวกินหญ้าอาบน้ำ แล้วนำวัวไปตากแดดเพื่อให้วัวมีความอดทน (ถ้าฝนตกต้องรับนำวัวเข้าในที่ร่ม) การตากแดดนี้มีช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป จากการสัมภาษณ์คุณโชค วารีนาค ซึ่งเป็นเจ้าของวัวชนพบว่า เป็นช่วงเวลา ๑๐.๐๐ น. - ๑๖.๐๐ น.^{๓๗} แต่ข้อมูลจากหนังสือหัวเชือกวัวชน ระบุว่า เป็นช่วงเวลา ๐๙.๐๐ น. - ๑๕.๐๐ น.^{๓๘} แล้วจึงนำเข้าที่ร่มประมาณ ๑ ชั่วโมง และเช็ดตัวให้วัวสดชื่น จากนั้นให้วัวกินหญ้า เดินออกกำลังกายเบา ๆ อาบน้ำให้วัว แล้วผูกวัวไว้ที่หลัก เพื่อให้วัวกินหญ้า และตากน้ำค้างจนถึงเวลา ๒๑.๐๐ น. การตากน้ำค้างจะทำให้วัวสดชื่น กินหญ้าได้เยอะขึ้น จากเดิมที่กินหญ้า ๒ กิโลกรัม จะสามารถกินหญ้าเพิ่มได้เป็น ๔ กิโลกรัม การสูมไฟให้วัวชนก็เป็นการช่วยไล่แมลงให้วัวชน และทำให้วัวมีสุขภาพแข็งแรง ซึ่งบางแห่งอาจสูมไฟเฉพาะช่วงกลางคืน แต่บางแห่งอาจสูมไฟช่วงกลางวันด้วย หลังจากเวลาประมาณ ๒๑.๐๐ น. จะนำวัวเข้าไปนอนในโรงวัว ซึ่งเวลาต่าง ๆ ที่เจ้าของวัวปฏิบัติต่อวัวอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม หลังจากการปฏิบัติต่อวัวเช่นนี้ ๒๒ วัน จึงไปสู่ขั้นตอนต่อไป คือ การซ้อมวัว (การซ้อมคู่ วางวัว ปรีอ ปรีอวัว) ซึ่งจะมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันบ้าง แต่สรุปได้ว่าเป็นการฝึกซ้อมวัวชน การซ้อมวัวใช้เวลา ๕ - ๓๐ นาที เวลามาน้อยขึ้นอยู่กับวัยและความแข็งแรงของวัวแต่ละตัว การซ้อมวัวจะใช้พลาสติกพันปลายยอดหรือปลายเขาทั้งสองข้าง และการซ้อมจะต้องใช้เชือกยาวเพื่อความสะดวกในการแยกวัวออกจากกันเมื่อต้องการจะหยุดซ้อม วัวชนตัวหนึ่งต้องซ้อมคู่ ๓ - ๕ ครั้งก่อนชน หากวัวได้รับการเลี้ยงดูและฝึกซ้อมอย่างดีจากเจ้าของวัวก็อาจมีชัยชนะเหนือคู่ต่อสู้ได้ แม้ว่าจะมีชั้นเชิงด้อยกว่าคู่ต่อสู้ก็ตาม เรียกว่า มี “น้ำเลี้ยง” หรือ “เนื้อเลี้ยง” หรือ “เนื้อ” ดีกว่า^{๓๙} เมื่อวัวชนของตนมีชัยชนะเหนือคู่แข่ง เจ้าของวัว

^{๓๗} สัมภาษณ์ โชค วารีนาค, เจ้าของวัวชน และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

^{๓๘} อาคม เดชทองคำ, หัวเชือกวัวชน, ๘๕.

^{๓๙} วิเชียร ณ นคร, “ชนวัว,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ๔, ๑๘๙๑.

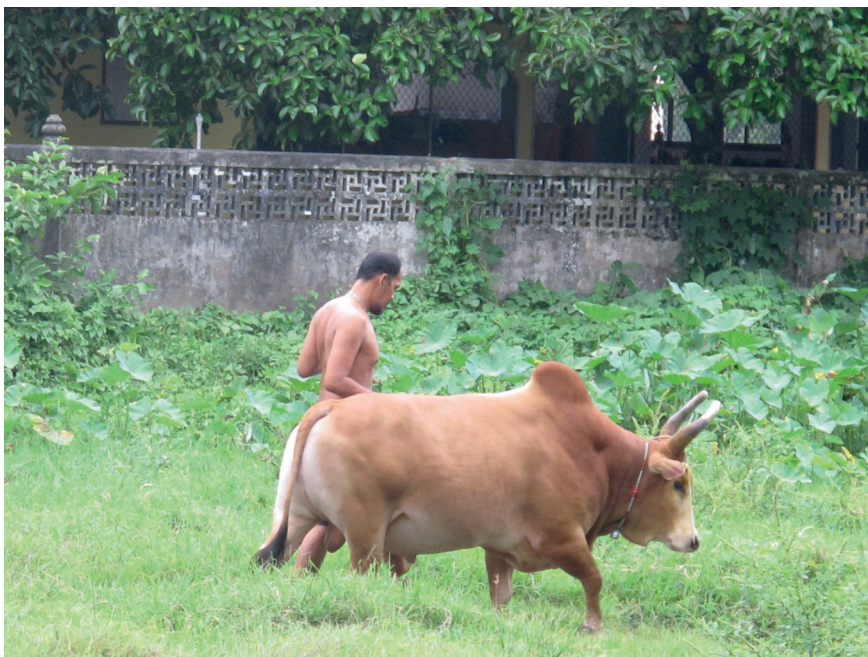

การข้อมวัว (การข้อมคู่ วางวัว ปรีอ ปรีอวัว)

วัวในวัฒนธรรมไทย

จะได้รับเงินทอง มีชื่อเสียง และเป็นที่รู้จักจากคนทั่วไป ดังนั้นวัวชนและเจ้าของวัวจึงอยู่ร่วมกันเปรียบดังคนในครอบครัวเดียวกันที่จะต้องช่วยเหลืดูแลกัน แม้แต่เวลากลางคืน คนเลี้ยงวัวกับวัวชนก็มักจะนอนด้วยกัน จะเห็นได้จากโรงวัวที่ปลูกสร้างมาเพื่อวัวชนโดยเฉพาะ โดยสร้างไว้เป็นโรงนอนขนาดพอเหมาะ มักมีการกางมุ้งหลังใหญ่ไว้ภายในโรงวัว เพื่อป้องกันยุง รื่น ไม่ให้มารบกวนวัวชน ในขณะที่นอนหลับ โรงวาวนี้ต้องทำความสะอาดทุกวัน^{๔๐} สำหรับคนเลี้ยงวัวซึ่งอาจเป็นเจ้าของวัวหรือเป็นผู้ที่รับจ้างเลี้ยงวัวนั้น ก็มักจะนอนเฝ้าวัวชนของตนที่ด้านหน้าของโรงวัว ซึ่งจะสร้างเป็นแคร่สำหรับนอนอยู่หน้าประตูทางเข้าของโรงวัว เป็นการเฝ้าระวังและดูแลวัวของตน

การพาวัวไปเดินออกกำลังกาย (ไล่ทุ่ง)

^{๔๐} วิเชียร ณ นคร, ชนวัว, เข้าถึงเมื่อ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <http://dspace.nstru.ac.th:8080/dspace/bitstream/1123456789/488/1/ชนวัว.pdf>

พิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัวชน

พิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัวชน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนเลี้ยงวัว ซึ่งจะปฏิบัติต่อวัวด้วยวิธีการต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องโชคลาง และความเชื่อทางไสยศาสตร์ เมื่อปฏิบัติแล้ว ผู้ปฏิบัติเกิดความมั่นใจ และเกิดความสบายใจ จึงปฏิบัติสืบต่อกันมา คุณโชค วารีนาค ผู้มีความรู้เกี่ยวกับวัวชนและเป็นผู้เลี้ยงวัวชน ได้ให้ข้อมูลพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการชนวัวว่า จะเริ่มพิธีกรรมเมื่อมีการเข้ารอบชนหรือติดคู่ ซึ่งวัวชนจะต้องไปอยู่โรงวัวก่อนชนประมาณ ๑๕ วัน หากเป็นวัวใหม่ที่ยังไม่เคยชนมาก่อนจะต้องไปอยู่โรงวัวก่อนชนประมาณ ๒๐ วันเพื่อให้วัวปรับตัว^{๔๑} มีการพาวัวชนไปเดินในสนามชนวัวเพื่อให้วัวชนคุ้นเคยกับสนาม ซึ่งโรงวານี้ บางครั้งอาจเรียกว่า “โรงเรือน” มีอยู่ ๒ ประเภท คือ โรงเรือนประเภทชั่วคราวกับโรงเรือนถาวร โดยโรงเรือนชั่วคราวจะถูกสร้างขึ้นในโอกาสพิเศษตามแต่ละเทศกาล เช่น เทศกาลงานเดือนสิบและเทศกาลสงกรานต์ โรงเรือนชั่วคราวมีขนาดประมาณ ๔×๔ เมตร หลังคามุงด้วยจาก ฝากันด้วยจากหรือผ้าใบ เสาทำด้วยไม้ไผ่ พื้นเป็นดินกลบผิวหน้าด้วยทราย โรงเรือนชั่วคราวจะสร้างขึ้นเมื่อมีจำนวนวัวมากกว่าที่โรงเรือนถาวรจะรองรับได้^{๔๒}

ภายนอกของโรงวัวถาวร

^{๔๑} สัมภาษณ์ โชค วารีนาค, เจ้าของวัวชน และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

^{๔๒} อาคม เดชทองคำ, หัวเชือกวัวชน, ๘๖.

วัวในวัฒนธรรมไทย

สภาพภายในโรงวัวถาวร

ศาลพระภูมิเจ้าที่ ตั้งอยู่บริเวณสนามชนวัว

การจะไปโรงวัวต้องหาวันที่ดี คือวันที่เป็นมงคล โดยการดูฤกษ์ยาม ซึ่งคุณโชค วารีนาค ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า วันเสาร์และวันอาทิตย์เป็นวันที่ดีที่สุด และวันที่ห้ามนำวัวออกจากบ้านเพื่อไปโรงวัวคือวันพระ เมื่อไปถึงโรงวัวสิ่งแรกที่ต้องทำ คือการไปขอขมาเจ้าที่ที่อยู่ข้างสนามชนวัว ซึ่งที่สนามชนวัวจะมีศาลเจ้าที่อยู่ เจ้าของวัวจะนำดอกไม้ ฐูป เทียน หมากพลูไปไหว้เจ้าที่ และบอกกล่าวว่าตนจะนำวัวมาชนที่สนามชนวัวแห่งนี้ และต้องดูฤกษ์ที่จะเอารัวเข้าโรงวัว โดยดูจากยามอุบากอง ซึ่งผู้ทำพิธีกรรมต่าง ๆ และเป็นผู้ดูฤกษ์ยาม คือ หมอวัว ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้สืบทอดกันมา^{๔๓}

นอกจากการดูฤกษ์ยามแล้ว หมอวัวต้องมีความรู้เรื่องการลงอักขระ ซึ่งการลงอักขระนี้ มีทั้งการลงอักขระที่เสาหลักผูกวัว และการลงอักขระในการปลุกเสกลงยันต์ตามอวัยวะต่าง ๆ ของวัวชน สำหรับการลงอักขระที่เสาหลักผูกวัว คุณโชค วารีนาค ให้ข้อมูลว่า จะต้องนำดอกไม้ ฐูป เทียนไปปักที่เสาหลัก และต้องสวดคาถาก่อนที่จะนำวัวไปผูกที่เสาหลัก คาถาที่สวดเป็นคาถาผูกจิต ผูกใจ ไม่ให้ใครเอารัวไปได้ ส่วนการลงอักขระที่เสาหลักผูกวัว เป็นการเสี่ยงทาย เพื่อจะสังเกตอาการและพฤติกรรมของวัวชน ถ้าวัวไม่กลัวเสาหลักผูกวัว จะเอาเขาไปสีที่เสาหลักผูกวัว ซึ่งส่วนมากวัวในลักษณะนี้จะชนชนะคู่ต่อสู้ ถ้าวัวตัวใดที่หนีออกจากเสาหลักผูกวัว และไม่เข้าใกล้เสาหลักผูกวัว ส่วนมากจะชนแพ้คู่ต่อสู้ นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อว่าพฤติกรรมการนอนของวัวก็สามารถทำนายผลการแพ้ชนะได้ เช่น ถ้าวัวชนนอนหันหน้าไปทางสนามชนวัว แสดงว่าวัวชนจะสามารถสู้กับคู่ต่อสู้ได้ ถ้าวันนอนกอดเสาหลักผูกวัว เอาขาโอบเสาหลักผูกวัวไว้ แล้วหันหน้าไปหาคู่ต่อสู้ หรือสนามชนวัวตามที่กล่าวไว้ข้างต้น เป็นพฤติกรรมการนอนที่ดี แสดงถึงความกล้าชน แต่ถ้าวัวชนตัวใดนอนหันหลังพิงหลัก เอาขาออกจากหลัก มักจะแพ้คู่ต่อสู้ อีกทั้งยังเชื่อกันว่า

^{๔๓} สัมภาษณ์ โชค วารีนาค, เจ้าของวัวชน และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

วัวในวัฒนธรรมไทย

การให้วัวลงไปเดินในสนามชนวัว เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับสนาม

หากเวลา ๐๕.๐๐ น. วัวนอนเอาเขาค่อมเสาหลักผูกวัว เป็นพฤติกรรมการนอนที่ดี วัวจะชนชนะคู่ต่อสู้อย่างแน่นอน ดังนั้นเจ้าของวัว และหมอวัวจะนอนที่โรงวัวเพื่อคอยดูแลวัวชนของตน ไม่ให้ผู้ใดมาขโมย หรือมาทำอันตรายกับวัวชน อีกทั้งคอยสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ ของวัวชนตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น^{๔๔}

สำหรับการปลุกเสกลงยันต์ตามอวัยวะต่าง ๆ ของวัวชน หมอวัวจะเป็นผู้ทำการปลุกเสกลงยันต์ที่ส่วนต่าง ๆ ของวัวชน ได้แก่ หน้าหัว คิ้ว เท้าทั้งสี่ เปลือกปากทั้งบนและล่าง ลำตัวทั้งสองข้าง ปลายลิ้น (ปลายอวัยวะเพศ) ปลายหางและบนสันหลัง การปลุกเสกลงยันต์ในตำแหน่งต่าง ๆ ล้วนมีความหมายทั้งสิ้น ได้แก่ การปลุกเสกลงยันต์ที่ขาทั้งสองข้างเพื่อให้วัวใช้เขาต่อสู้ได้แม่นยำและตรงเป้าหมาย ในทางกลับกันการปลุกเสกลงยันต์ที่หน้าหัวเพื่อให้วัวชนปลอดภัยแคล้วคลาดจากการทำร้ายของคู่ต่อสู้ เช่นเดียวกับการลงยันต์ที่ตาและคิ้วทั้งสองข้างเพื่อให้แคล้วคลาดและพลาดไปด้านข้าง การปลุกเสกลงยันต์ที่เท้าทั้งสี่เพื่อให้เหยียบย่ำลงบนพื้นดินได้อย่างมั่นคง และการปลุกเสกลงยันต์ที่สันหลังใช้อักษร ๑๖ ทั้งอักษรตัวผู้และตัวเมีย โดยการปลุกเสกลงยันต์อักษรตัวผู้ก่อน ในกรณีที่ปลุกเสกจนมีอาการคลุ้มคลั่ง จะลงอักขระ ๑๖ ที่เป็นตัวเมียเพื่อปรับสู่ภาวะปกติ ซึ่งเป็นการบอกกล่าวให้แม่พระธรณีได้ทราบและขอความคุ้มครองให้วัวชนรอดพ้นจากการทำร้ายของฝ่ายตรงข้าม^{๔๕} จากกรณีนี้จะเห็นได้ว่า พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัวผูกพันอยู่กับความเชื่อของคนไทยในอดีต เช่นเรื่องแม่พระธรณี อันเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเทพธิดาประจำแผ่นดิน หรือเจ้าแม่แห่งแผ่นดิน^{๔๖}

^{๔๔} สัมภาษณ์ โชค วารินาค, เจ้าของวัวชน และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

^{๔๕} อาคม เดชทองคำ, หัวเชือกวัวชน, ๑๔๓ และ ๒๕๙ - ๒๖๐.

^{๔๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖). เจริมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), ๙๒๓.

การชนวัวเป็นกีฬาที่พัฒนามาจากการทำนา ทำให้มีความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการชนวัวซึ่งเป็นการสืบทอด และพัฒนา มาจากการทำนา เช่น การไหว้ศาลพระภูมิเจ้าที่เพื่อเป็นการบอกกล่าวก่อนการชนวัว ซึ่งสอดคล้องกับประเพณีการทำนา โดยชาวนาจะบอกกล่าวเจ้าที่นา ก่อนไถนา โดยทำเป็นศาลเตี้ย ๆ^{๔๗} ความเชื่อเรื่องเจ้าที่ในการทำนาจะอยู่ในประเพณีข้าวภาคใต้ เช่น ประเพณีแรกปักดำ จะมีการบนเจ้าที่ให้คอยปกป้องดูแลต้นข้าวในนาไม่ให้ศัตรูข้าว มาทำลายต้นข้าว ประเพณีแรกนาขวัญ ก็มีการนำหมาก พลู รูป เทียน ไปอาราธนา เจ้าที่ เพื่อบอกกล่าวก่อนเริ่มทำนา และขอให้การทำงานมีความสะดวก ปลอดภัย จากอุบัติเหตุในการทำนา อีกทั้งประเพณีสวดนา ที่ทำหลังจากทำนาเสร็จแล้ว นอกจากพิธีสงฆ์ ก็ยังมีพิธีไหว้พระภูมิเจ้าที่พร้อมเครื่องเช่นสังวैया เพื่อขอให้ ข้าวในนาเจริญเติบโตดี และมีน้ำบริบูรณ์^{๔๘}

นอกจากการไหว้ศาลพระภูมิเจ้าที่แล้ว ยังมีการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ โดยนิยมทำตอนกลางคืนก่อนที่วัวจะทำการชนในวันรุ่งขึ้น ได้แก่ ต้นไม้ขนาดใหญ่ และสิ่งอื่น ๆ ที่เชื่อถือสืบทอดกันมา ทั้งที่ภูมิลำเนาเดิมและที่บริเวณสนามชนวัว เช่น การห่มผ้าต้นยางที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของสนามชนวัวบ้านยวนแหล่ อีกทั้งยังมีการป้องกันให้แคล้วคลาดจากเสนียดจัญไร เป็นการกระทำเพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจ เสนียดจัญไรที่เชื่อว่าจะมารบกวน จึงทำการท่องคาถาเสกข้าวสารหรือทราย แล้วขีดไปรอบ ๆ โรงเรือนที่เข้าอยู่อาศัย ซึ่งคาถาที่ใช้เสกนี้มาจากมนต์พิธี ที่พระสงฆ์ใช้สวดโดยทั่วไป^{๔๙}

น้ำมัน สายสิญจน์ และสายมงคล เป็นความเชื่อที่นิยมนำมาใช้ในวันชนวัว ในอดีตความเชื่อเรื่องน้ำมันได้รับความนิยมนำมาใช้ในวันชนวัว จะมีหมอวัวถือหมอน้ำมัน นำหน้าเพื่อพรมน้ำมันตั้งแต่ออกจากโรงเรือนไปจนถึงสถานที่ยืนในสังเวียน

^{๔๗} สัมภาษณ์ อมร สุขมงคล, เจ้าของวัวชน และเจ้าของสนามชนวัวบ้านบ่อล้อ อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช, ๒๙ มิถุนายน ๒๕๕๙.

^{๔๘} กรมการข้าว, ข้าว แหล่งกำเนิดวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ม.ป.ป.), ๕๔ - ๕๕.

^{๔๙} อาคม เดชทองคำ, หัวเชือกวัวชน, ๑๔๑.

แต่ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไป คือ ใช้ขวดใส่น้ำมันเพื่อความสะดวกในการพกพาน้ำมันต้นนี้ผ่านการปลุกเสกด้วยคาถาพระพุทธเจ้าเปิดโลกซึ่งจะช่วยปัดรังควาญให้ปลอดภัยจากภัยพิบัติทั้งปวง โดยจะเอาน้ำมันตกรอกให้วัวดื่มกินก่อน ส่วนที่เหลือจึงราดลงที่ศีรษะตลอดไปถึงลำคอและลำตัวของวัวชน แต่คนบางกลุ่มก็ให้วัวดื่มน้ำมันเพื่อดับกระหายเท่านั้น ไม่ได้ราดไปที่วัวดังเช่นคนกลุ่มแรก อีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญ คือ สายมงคลที่ทำด้วยสายสิญจน์ที่ผ่านการปลุกเสกลงยันต์แล้ว จะนำไปสวมที่โคนขาของวัวทั้งสองข้าง วัวทุกตัวจะสวมสายมงคลในวันชน ทั้งนี้มาจากการเชื่อว่าเขาหัวเป็นอาวุธที่สำคัญมากในการชนวัว การสวมสายมงคลจะทำให้เกิดความมั่นใจว่าวัวชนจะใช้เขาได้แม่นยำ และสามารถหลบหลีกคู่ต่อสู้ได้อย่างปลอดภัย นอกจากนี้สายมกลยังช่วยให้รู้ว่าวัวติดคู่ชนแล้วอีกด้วย^{๔๐}

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัวชนมีมากมาย ซึ่งมีทั้งเหมือนกันและแตกต่างกัน เนื่องมาจากการสืบทอดต่อกันมา เป็นการบอกเล่าแบบปากต่อปาก ทำให้อาจมีการผิดแผกแตกต่างกันบ้าง อีกทั้งขึ้นอยู่กับความเชื่อส่วนบุคคลของผู้ปฏิบัติแต่ละคน พิธีกรรมต่าง ๆ ที่กระทำก็เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับตนเองให้เกิดความสบายใจ รู้สึกปลอดภัย และทำให้มั่นใจในการชนวัว

การชนวัวจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เพราะวัวเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับวิถีการเกษตรมาแต่เดิม เมื่อมีกีฬาวัวชน ก็ทำให้คนในท้องถิ่นมีอาชีพใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้น มีความผูกพันกับวัวจากการเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิดเสมือนคนในครอบครัวเดียวกัน มีความสุขและความยินดีเมื่อวัวชนของตนได้รับชัยชนะ จึงเกิดมีความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับวัวชนมากมาย นอกจากนี้การชนวัวยังทำให้เจ้าของวัวเป็นที่รู้จักในสังคมมากขึ้น อาจเนื่องมาจากได้พบปะกันในสนามชนวัว เมื่อมีงานบุญงานบวช งานแต่งงาน ฯลฯ ก็จะบอกกล่าวกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ในสังคม อีกทั้งหากวัวชนของตนชนะ เจ้าของวัวก็จะเป็นที่รู้จักเพิ่มมากขึ้น ได้รับชื่อเสียงและการยอมรับจากคนในสังคม

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๑ - ๑๔๒.

วัวชนที่ชนะการแข่งขันวัวและเจ้าของ

วัวในวัฒนธรรมไทย

วัวชน

วัวในสมุนไพรไทย

วัว เป็นสัตว์ที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยมาช้านาน เนื่องจากคนไทยนำส่วนต่าง ๆ ของวัว รวมทั้งมูลของวัว น้ำมูลวัว (เยี่ยววัว) และน้ำมันวัวมาทำยาสมุนไพรไทย เพื่อใช้รักษาโรคและอาการผิดปกติต่าง ๆ ได้แก่

เปรียงพระโค เรียกอีกชื่อว่า น้ำมันในไขข้อกระดูกโค^{๔๑} ใช้เป็นน้ำมันหยอดแผล และพบการใช้ในการประกอบยาต่าง ๆ ได้แก่ ตำราแพศศาสตร์ ฉบับโบราณ ที่ชื่อว่า “หลักการประเพณีกับพระตำรับยกกล่อน” ซึ่งในตอนหนึ่งมีเนื้อหาที่ว่าด้วย “ลักษณะการประกอบปรยาต่าง ๆ” กล่าวถึงวิธีการแก้ปัญหาจากการร่วมเพศ อันไม่สุขสมหมาย โดยจะมีสูตรแก้มาให้ ในสูตรนั้นมีการใช้เปรียงพระโคด้วยความว่า

“ถ้าชายใดสิ่งคลุกมิได้คัแต่งเอาไม่สู้กระชับ ท่านให้เอากำยาน ๑ น้ำผึ้งรวง ๑ แก่นจันทน์เทศ ๑ มหาหิงค์ ๑ พิมเสน ๑ ยาทั้งนี้ บดให้ละเอียด กวนด้วยก้นกับน้ำมันเปรียงพระโค (คือน้ำมันในข้อวัว) เมื่อเวลาจะร่วมให้ละลายน้ำมันหอมทา สิ่งคลุกคัแต่งแข็ง ดินักแล หญิงนั้นจะมีผิวสัคนคนก็มีรักเท่าเรา ถ้าเป็นหญิงชู้ก็ต้องมาให้เราร่วมเปล่า ๆ โดยไม่ต้องเสียเงินเลย...”^{๔๒}

ในตำราดังกล่าวยังมีการกล่าวถึงการนำ “น้ำมูลโคดำ” หรือ “น้ำปัสสาวะโคดำ” มาใช้ด้วย ความว่า

“ถ้าสิ่งคลุกเล็กให้เอาลูกชะพลู ๑ โกษเขมา ๑ เยี่ยวโคดำ ๑ น้ำผึ้งรวง ๑ บดทาสีงค้ทุกวัน ทั้งใหญ่ทั้งยาวแข็งดีแล...”^{๔๓}

^{๔๑} อุบล มณีกุล และกมลภักดิ์ สารานุกรม, ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม (นนทบุรี: กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, ม.ป.ป.), ๙๗.

^{๔๒} อิมวัง, เบ็ดสูตรตำราแพศศาสตร์โบราณ เผยวิธี ไม่ล้มปากอ่าว “สิ่งคลุก” แข็ง-ใหญ่-ยาว, เข้าถึงเมื่อ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_79210

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนี้ ยาสตรีชยานานหนึ่งในพระคัมภีร์มหาโชดรัต มีการใช้น้ำมูลโคดำเป็นกระสาย โดยใช้รักษาอาการที่ผู้หญิงมีโลหิตตกทางทวารหนัก ทวารเบา และโลหิตออกไม่สะดวก ให้เอาขมิ้นอ้อย ๑ โพล ๑ ผลผักชีล้อม ๑ บดละลายด้วยน้ำมูลโคดำ^{๕๔}

เกลือกระดังงูตร เรียกอีกชื่อว่า เกลือเยี่ยว^{๕๕} (วัว) สรรพคุณ ล้างลำไส้ แก้เสมหะ แก้ปัสสาวะ แก้โรคท้องมาน กัดเมือกมันในลำไส้ แก้น้ำเหลืองเสีย บำรุงธาตุทั้ง ๔ และแก้ธาตุทั้ง ๔^{๕๖}

พระคัมภีร์อภัยสันตา กล่าวถึงตำรับยาที่ใช้รักษาโรคตา คือ โรคต้อ โดยมีตำรับยาใส่ตาเพื่อให้ตาสว่าง คือ เอาลูกมะขามป้อม ๑ รากอัญชันขาว ๑ บดด้วยมูลวัว^{๕๗}

วัวป่า (เขาวัว) สรรพคุณ แก้วร้อน ดับพิษไข้ แก้พิษกาฬ ถอนพิษ ผิดสำแดง บำรุงร่างกาย บำรุงตับดี แก้ดีซ่าน บำรุงน้ำดี บำรุงโลหิต เป็นกระสาย ทำให้ยาแล่นเร็ว^{๕๘}

วัวป่า (ตีวัวป่า) สรรพคุณ ดีต่าง ๆ มีรสขมหวาน ขับรสรยาให้แล่นเร็ว มักใช้เป็นน้ำกระสายแก้โรคทั้ง ๓ สมุฏฐาน คือ ดี โลหิต และธาตุลมที่พิการ^{๕๙}

วัวดำ ใช้มูลทำยา (พอก) สรรพคุณ ดับพิษร้อนถอนพิษไข้ทั้งปวง แก้ไฟลามทุ่ง แก้งูสวัด แก้มพิษ แก้ฟกบวม^{๖๐} โดยมูลของวัวดำมีรสขม เย็น^{๖๑}

^{๕๔} วัว, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://www.คลังสมุนไพร.com/16959800/วัว>

^{๕๕} อุบล มณีกุล และกมลภักดิ์ สารานุกรณ์, ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม, ๙๗.

^{๕๖} พิกัดเกลือพิเศษ, เข้าถึงเมื่อ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://www.samunpri.com/phikadya/พิกัดเกลือพิเศษ/>

^{๕๗} วุฒิ วุฒิธรรมเวช และคณะ, คู่มือเวชกรรมไทย (กรุงเทพฯ: ศิลปสยามบรรจักษ์นธ์และการพิมพ์, ๒๕๕๕), ๒๘๐ - ๒๘๙.

^{๕๘} อุบล มณีกุล และกมลภักดิ์ สารานุกรณ์, ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม, ๙๒.

^{๕๙} พิกัดดีทั้ง ๕, เข้าถึงเมื่อ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://www.samunpri.com/phikadya/พิกัดดีทั้ง-5/>

^{๖๐} อุบล มณีกุล และกมลภักดิ์ สารานุกรณ์, ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม, ๙๒.

^{๖๑} วัว, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://www.คลังสมุนไพร.com/16959800/วัว>

นอกจากนี้ มูลโคยังใช้ทำยารักษาโรคไข้มาลาเรีย (ไข้จับสั่น) ได้อีกด้วย ดังความในตำรับของเจ้าอธิการบันทร ชินวิโส วัดกลาง อำเภอนางรอง จังหวัด บุรีรัมย์ ที่กล่าวว่า ให้นำหญ้าแพรก ๑ มูลโคสดหรือมูลกระบือสด ๑ (ตากแดด ให้แห้งเสียก่อน) ตำยาทั้งสองอย่างนี้นำมาอย่างละเท่า ๆ กัน โดยนำมาตำผสมกัน ให้ละเอียด ละลายกับน้ำค่าง (ซึ่งเตรียมไว้ก่อนแล้ว) ประมาณน้ำยา ๑ ถ้วยชา รับประทานก่อนอาหารเช้า และก่อนเข้านอน^{๖๒}

พระคัมภีร์กระษัย กล่าวถึงตำรับยาแก้กระษัยราก^{๖๓} โดยให้นำเปลือกมะตูม ๑ ลูกกระเบาะ ๑ เม็ดในลูกฟักข้าว ๑ มูลโคที่ใช้ทาข้างพ้อม^{๖๔} ๑ ขี้ไต้เสม็ด ๑ เอาส่วนละเท่ากัน นำมาตำเป็นผงแล้วบดเป็นแท่งไว้ เมื่อจะรับประทานให้ละลายด้วย น้ำปูนใส^{๖๕} นอกจากนี้ในพระคัมภีร์กระษัย ยังกล่าวถึงตำรับยาที่ใช้แก้กระษัยลม ที่เกิดเพราะระลมอุทรवाद โดยเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปลายเท้าขึ้นมาถึงศีรษะ เมื่อจะเกิด แก่บุคคลใด ลมนั้นพัดอยู่แต่เพียงยอดดอก แล้วเข้าไปในลำไส้ ให้เกิดเป็นเม็ดขึ้น ในลำไส้ (ฝัรวงฝั้ง) ทำให้เจ็บปวดมาก ถ้าจะแก้อาการดังกล่าวให้นำกระดูกวัว ๑ หอยตาวัว ๑ หอยกาบ ๑ บดละลายน้ำปูนใส แล้วรับประทาน^{๖๖}

น้านมวัว ได้จากเต้านมของวัวเพศเมียที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ ตำรายาโบราณว่า น้านมโคหรือน้านมวัวมีรสหวาน มัน เย็น มีสรรพคุณปัดธาตุ แก้โรคในอก บำรุงกำลังและเลือดเนื้อ เจริญไฟธาตุ แพทย์แผนไทยมักใช้น้ามนวัวเป็นน้ำกระสายยา

^{๖๒} พระธรรมวิมลโมลี, ตำรายากลางบ้าน ผนวกตำรายาโบราณ (นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๖๕), ๑๖๘ - ๑๗๐.

^{๖๓} ลักษณะอาการของกระษัยราก คือ อาการเกิดจากลมทำให้อาเจียน และทำให้มีเสียงดัง อยู่ในท้อง ส่งผลให้ท้องป่องทั้งร่างกายดังบุคคลเอาเชือกมารัดไว้ คนที่เป็นกระษัยรากจึงต้องคลาย ด้วยความเจ็บปวด

^{๖๔} พ้อม คือ ภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่ขนาดใหญ่ ปากกลม กลางป่อง ก้นเป็นสี่เหลี่ยม ยาด้วย มูลวัวหรือมูลควาย ใช้ใส่ข้าวเปลือกเพื่อเก็บไว้ทำพันธุ์หรือไว้รับประทาน โดยมักตั้งพ้อมไว้บนแคร่ยกพื้น เตี้ย ๆ ที่ได้ดูแลร้อน หรืออาจตั้งไว้ที่เพิงซึ่งแยกไว้นอกบ้าน หากใส่เมล็ดข้าวเปลือกจนเต็ม จะใช้ตะแกรง ฟาง หรือซังข้าวปิดปาก แล้วฉาบด้วยมูลวัวหรือมูลควาย เพื่อป้องกันแมลงและสัตว์ไม่ให้ลงไปกินในภาชนะ ซึ่งอาจเรียกว่า กระพ้อม หรือกะพ้อม

^{๖๕} วุฒิ วุฒิธรรมเวช และคณะ, คู่มือเวชกรรมไทย, ๓๐๙ - ๓๑๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, ๓๐๙ และ ๓๑๙.

เช่น ยาแก้ลมโงฐาสยวาตา ในพระคัมภีร์โรคนิทาน ใช้น้ำนมโคเป็นน้ำกระสายยา
ลมโงฐาสยวาตาแตกนั้น มักทำให้เหม็นคาวคอ อาเจียน จุกเสียด แดงในอก^{๖๗}
วิธีแก้คือ ให้เอาใบสลอดต้มกับเกลือให้สุกแล้วผึ่งแดดให้แห้ง ๑ ซะเอมเทศ ๑
รากเจตมูลเพลิง ๑ รากตองแตก ๑ รากจิงจ้อใหญ่ ๑ ลำพัน ๑ พริกอ่อน ๑
ติปสี ๑ ใบหนาด ๑ การบูร ๑ ในสัดส่วนที่เท่ากัน ทำให้เป็นผง แล้วละลาย
ในน้ำนมวัว น้ำผึ้ง หรือน้ำร้อน อย่างใดอย่างหนึ่ง^{๖๘}

วัวกับการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษในสังคมไทย

ไข้ทรพิษ (Smallpox) หรือฝีดาษ คือ โรคติดต่อชนิดหนึ่งที่เกิดจากเชื้อไวรัส
สามารถติดต่อผ่านการสัมผัสหรือการหายใจ เป็นโรคติดต่อรุนแรง และมีการระบาด
รวดเร็ว ทำให้มีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมาก^{๖๙} สำหรับประเทศไทย ไข้ทรพิษ หรือฝีดาษ
เป็นโรคติดต่อร้ายแรงที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามพื้นที่
ได้แก่ ทางภาคใต้ เรียกว่า “ไข่น้ำ” ส่วนภาคเหนือ เรียกว่า “ตุ่มสุก” หรือ “เป็นตุ่ม”
ตามลักษณะอาการที่จะมีตุ่มเม็ดเล็ก ๆ ขึ้นตามตัว^{๗๐}

นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า ไข้ทรพิษมีที่มาจากแหล่งอารยธรรมที่มีผู้คน
อาศัยอยู่จำนวนมาก คือ บริเวณลุ่มแม่น้ำไนล์ในอียิปต์ แล้วจึงแพร่ระบาดไปสู่ดินแดน
อื่น ๆ ต่อไป ผ่านการติดต่อค้าขาย หรือการทำสงคราม เนื่องจากมีผู้คนต่างถิ่น
มาพบปะกัน และมีภูมิคุ้มกันต่อโรคที่แตกต่างกัน ดังนั้น จากอียิปต์จึงระบาด
ไปยังอินเดีย จีน ญี่ปุ่น เกาหลี และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือจากอียิปต์ระบาด
ไปยังตะวันออกกลาง ยุโรป และดินแดนอาณานิคม ซึ่งวิธีการป้องกันไข้ทรพิษ
มี ๒ วิธี คือ การปลูกทรพิษ (Inoculation) และวิธีปลูกฝี (Vaccination) วิธีการ

^{๖๗} แดงในอก คือ ดันในอก แน่นหน้าอก

^{๖๘} วัว, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://www.คลังสมุนไพร.com/16959800/วัว>

^{๖๙} กรมศิลปากร, หมอบรรดากับการปลูกฝีในสยาม (กรุงเทพฯ: เอดิชั่น เพรส โปรดักส์, ๒๕๖๐), ๑.

^{๗๐} เกดคีณี ผิวอ่อน, วัคซีนเข็มแรกเกิดขึ้นเมื่อใด?, เข้าถึงเมื่อ ๒๙ มกราคม ๒๕๖๗, เข้าถึง
ได้จาก <https://www.finearts.go.th/main/view/30369-วัคซีนเข็มแรกเกิดขึ้นเมื่อใด->

ปลูกทรพิษ เป็นวิธีที่ชาวจีนและชาวอินเดียใช้ป้องกันโรคไข้ทรพิษมานานนับพันปีแล้ว วิธีการนี้เกิดจากการสังเกตว่าคนที่เคยเป็นโรคไข้ทรพิษและรอดชีวิต จะไม่ป่วยเป็นโรคนี้อีก ดังนั้น จึงนำหนองฝี หรือสะเก็ดแผลจากผู้ป่วยไข้ทรพิษมาปลูกลงบนผิวหนัง หรือเป่าเข้าไปในจมูกของผู้ที่ไม่เคยป่วยด้วยโรคไข้ทรพิษ ให้เกิดเป็นไข้ทรพิษชนิดอ่อน ๆ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันโรค ต่อมาวิธีการนี้ได้เผยแพร่ในประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๖๔ (ค.ศ. ๑๗๒๑) จากนั้นจึงใช้วิธีดังกล่าวอย่างแพร่หลายในยุโรป ถึงแม้วิธีการดังกล่าวจะใช้ป้องกันโรคไข้ทรพิษได้ แต่ก็มีความเสี่ยงที่จะเกิดอันตรายจากโรคไข้ทรพิษ เนื่องจากเป็นการรับเชื้อโดยตรง ต่อมา พ.ศ. ๒๓๓๙ (ค.ศ. ๑๗๙๖) เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ (Edward Jenner) แพทย์ชาวอังกฤษ ได้คิดค้นการป้องกันไข้ทรพิษด้วยวิธีปลูกฝี (Vaccination) โดยใช้หนองฝีจากวัว (Cowpox) มาปลูกฝีในมนุษย์ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันโรคไข้ทรพิษ วิธีการนี้เป็นวิธีที่ปลอดภัยกว่า และสามารถปลูกต่อ ๆ กันได้ วิธีปลูกทรพิษจึงเริ่มเสื่อมความนิยมลง และต่อมาที่ยุโรปมีการประกาศห้ามใช้วิธีปลูกทรพิษ^{๗๐}

คำว่า Vaccine มีรากศัพท์ละตินมาจากคำว่า Vacca ที่แปลว่า “วัว” และคำว่า “Vaccination” (การฉีดวัคซีน) มาจากคำละตินว่า Vaccinus ที่แปลว่า “มาจากวัว” โดยผู้ที่คิดคำนี้ขึ้นมาคือ เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ โดยเอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ เริ่มทำการทดลองด้วยการนำเชื้อฝีดาษวัวจากแขนของซาราห์ เนลมีส (Sarah Nelmes) หญิงรีดนมวัว ซึ่งติดเชื้อฝีดาษวัวมาจากวัวนมที่ชื่อว่า บลอสซัม (Blossom) ไปฉีดให้แก่ผู้ที่ไม่เคยได้รับเชื้อไข้ทรพิษมาก่อน คือ เจมส์ ฟิปส์ (James Phipps) เด็กชายอายุ ๘ ปี ซึ่งเป็นลูกของคนสวนของเขา เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ ได้ปล่อยให้ร่างกายของเจมส์ ฟิปส์ ต่อสู้กับเชื้อฝีดาษวัวอยู่เป็นระยะเวลา ๑๐ วัน จนอาการดีขึ้น และหายป่วยในที่สุด หลังจากนั้นอีก ๒ เดือน เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ได้ฉีดเชื้อไข้ทรพิษเข้าไปในร่างกายของเจมส์ ฟิปส์ และค้นพบว่าเจมส์ ฟิปส์ ไม่มีอาการป่วยหรือติดเชื้อไข้ทรพิษ นอกจากนี้เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ยังได้ทำการทดลองนี้กับคนงาน

^{๗๐} กรมศิลปากร, หมอบรัดเลกับการปลูกฝีในสยาม, ๑, ๓, ๖ และ ๙.

วัวในวัฒนธรรมไทย

และเด็กอีกจำนวนมาก ซึ่งได้ผลการทดลองออกมาในลักษณะเดียวกัน คือ ผู้ที่ได้รับเชื้อฝีดาษวัวไปก่อนหน้านี้แล้ว จะไม่มีการติดเชื้อจากไข้ทรพิษ จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ยืนยันความถูกต้องต่อข้อสันนิษฐานของเอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ที่ว่า “ร่างกายของผู้ที่ได้รับเชื้อฝีดาษวัว จะสร้างภูมิคุ้มกันต่อโรคไข้ทรพิษขึ้นมาได้” หลังจากนี้ เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์เผยแพร่วิธีการฉีดวัคซีน เขากลับได้รับการต่อต้านเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นวงการการแพทย์ด้วยกันเองหรือจากศาสนจักร ที่กล่าวหาเอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์อย่างรุนแรงว่า การนำเชื้อจากวัวมาสู่คน เป็นความต้องการจะเปลี่ยนคนให้กลายเป็นวัว ปรากฏการณ์นี้นับเป็นครั้งแรก ๆ ที่มีขบวนการต่อต้านการฉีดวัคซีนเกิดขึ้น และยังคงปรากฏขบวนการต่อต้านการฉีดวัคซีนอยู่จนถึงปัจจุบัน ความสำเร็จในการคิดค้นกระบวนการฉีดวัคซีนของเอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ในครั้งนี้ ยังได้รับการต่อยอดเพื่อรักษาโรคอื่น ๆ อีก ได้แก่ โรคพิษสุนัขบ้า โรคโปลิโอ และโรคหัด เป็นต้น ทำให้เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ได้รับการยกย่องว่า “ผู้ซึ่งได้ช่วยรักษาชีวิตของคนไว้เป็นจำนวนมากที่สุดในโลก” และได้รับสมญานามว่า “บิดาแห่งวิทยาภูมิคุ้มกัน”^{๗๖}

ในประเทศไทย ปรากฏหลักฐานการระบาดของไข้ทรพิษตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ ระบุถึงการระบาดของไข้ทรพิษหลายครั้ง โดยเฉพาะเมื่อเกิดศึกสงคราม หรือเหตุการณ์กบฏในรัชสมัยต่าง ๆ เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สมเด็จพระเพทราชา นอกจากนี้ ยังมีพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ที่ทรงพระประชวร หรือสวรรคตด้วยโรคไข้ทรพิษ เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคไข้ทรพิษ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรเสด็จสวรรคตด้วยโรคไข้ทรพิษ ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ โรคไข้ทรพิษยังคงมีการระบาดอยู่ และคร่าชีวิตราษฎรเป็นจำนวนมาก แต่วิทยาการทางการแพทย์ของประเทศไทยในช่วงเวลานั้น ยังไม่สามารถป้องกันหรือรักษาโรคนี้ได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จึงทรงสนพระทัยวิธีปลูกฝีตามแบบการแพทย์ตะวันตกมาตั้งแต่สมัย

^{๗๖} อภิสิทธิ์ เรือนมูล, คน วัว และวัคซีน: เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ บิดาแห่งวิทยาภูมิคุ้มกัน, เข้าถึงเมื่อ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก <https://waymagazine.org/humans-vacca-vaccines/>

ที่พระองค์ยังทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานจากบันทึกของร้อยเอก เฮนรี เบอร์นีย์ ทูตอังกฤษ ซึ่งเดินทางมาเจริญทางพระราชไมตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบุว่าชุมชนชาวอินเดียที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ใช้วิธีปลุกทรมพิษ อีกทั้งชุมชนชาวจีน ก็ใช้วิธีปลุกทรมพิษเช่นเดียวกัน แต่วิธีปลุกทรมพิษยังไม่ได้เผยแพร่สู่ราษฎรอย่างกว้างขวางมากนัก ต่อมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคณะมิชชันนารีนำวิธีปลูกฝีและวิธีปลุกทรมพิษเข้ามาทดลองใช้ในเมืองไทย ส่งผลให้ราษฎรรู้จักวิธีการเหล่านี้เพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ทั้งนี้ในระยะแรก ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก^{๗๓}

ผู้ที่มีบทบาททำให้วิธีการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษได้รับความนิยมและเป็นที่ยอมรับของชนชั้นปกครองในเวลาต่อมา คือ นายแพทย์แดน บีช แบรดลีย์ (Dan Beach Bradley) หรือที่คนไทยนิยมเรียกกันว่า “หมอบริดล” หรือ “หมอปัดเล”^{๗๔} เป็นนายแพทย์ชาวอเมริกันที่เข้ามาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ นอกจากนี้ นายแพทย์แดน บีช แบรดลีย์ ยังเป็นนายแพทย์ผู้ริเริ่มบุกเบิกวิทยาการทางการแพทย์หลายอย่างในเมืองไทย เช่น การผ่าตัดในประเทศไทยเป็นครั้งแรก และมีส่วนผลักดันให้สตรีหลังคลอดเลิกอยู่ไฟ^{๗๕}

นายแพทย์แดน บีช แบรดลีย์ทำการปลูกฝีป้องกันโรคไข้ทรพิษในเมืองไทยหลายครั้ง ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๕ โดยใช้ทั้งวิธีปลุกทรมพิษและวิธีปลูกฝีด้วยเชื้อฝีวัวจากต่างประเทศ ผลงานด้านการแพทย์ของท่านส่งผลในวงกว้าง โดยเฉพาะผลงานที่โดดเด่น คือ เรื่องการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ ซึ่งช่วยรักษาชีวิตของคนไทย ดังเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษของนายแพทย์แดน บีช แบรดลีย์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ปรากฏในเอกสารหลายชิ้น

^{๗๓} กรมศิลปากร, หมอบริดลกับการปลูกฝีในสยาม, ๕ และ ๙ - ๑๒.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๒.

^{๗๕} กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, หมอบริดลเลย ขวนคุยเรือนรกสวรรค์ สาวชาวบ้านว่า “ต้องตกลงกับสามีก่อน...”, เข้าถึงเมื่อ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗, เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_61458

จะขอยกตัวอย่างเพียงบางชิ้นเท่านั้น ได้แก่ “ตำราปลูกฝีโคให้กันโรคธรรพาคมไม่ให้ขึ้นได้” พิมพ์ใน พ.ศ. ๒๓๘๗ เนื้อหาในตำราประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษในเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๐ - ๒๓๘๘ คำอธิบายความแตกต่างของการปลูกฝีกับการปลูกทรพิษ พร้อมคำอธิบายวิธีการปลูกฝีและข้อควรระวังต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านที่เป็นหมอและราษฎรทั่วไปสามารถนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งตำราเล่มนี้ได้รับความสนใจจากคนไทยเป็นอย่างมาก ส่งผลให้มีการจัดพิมพ์ตำราเรื่องนี้เป็นครั้งที่ ๒ ภายในปีเดียวกัน อีกทั้งตำราเล่มนี้มีส่วนช่วยส่งเสริมให้การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษในช่วง พ.ศ. ๒๓๘๗ - ๒๓๘๘ ประสบความสำเร็จ นอกจากนี้นายแพทย์แดน ปิซ แบรดลีย์ ยังใช้ความพยายามอย่างมากในการนำวิธีปลูกฝีมาใช้ป้องกันโรคไข้ทรพิษในเมืองไทย ดังเอกสารอีกชิ้นที่มีความสำคัญ คือ “จดหมายของหมอบรัดเลย์เกี่ยวกับการปลูกฝีในสยาม” ซึ่งส่งไปตีพิมพ์ในวารสารอายุรกรรมและศัลยกรรมแห่งบอสตัน ในช่วง พ.ศ. ๒๓๘๐ - ๒๓๘๘ เนื้อหาในจดหมายดังกล่าวกล่าวถึงการใช้วิธีปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษในเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๙ - ๒๓๘๘ รวมทั้งปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ มีจุดประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้กับแพทย์ชาวตะวันตกท่านอื่น ๆ ตลอดจนขอความช่วยเหลือและหาแนวทางที่จะทำให้การปลูกฝีในเมืองไทยประสบความสำเร็จ ซึ่งได้รับการตอบสนองจากวงการแพทย์ตะวันตกที่ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดี ทั้งการส่งเชื้อฝีวัวมาให้ใช้ในการปลูกฝีและการแนะนำวิธีต่าง ๆ จนกระทั่งนายแพทย์ แดน ปิซ แบรดลีย์ สามารถปลูกฝีให้แก่ราษฎรไทยได้สำเร็จ^{๗๖}

^{๗๖} กรมศิลปากร, หมอบรัดเลย์กับการปลูกฝีในสยาม, ๑๕ - ๑๗.

วัวในตำนานท้องถิ่น

ตำนานท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวัว ได้แก่ ตำนานที่กล่าวถึงที่มาของตราประจำจังหวัดน่าน ซึ่งตามตำนานเล่าว่า สมัยพญาผากอง มีดำริจะสร้างเมืองน่านยังสถานที่แห่งใหม่ ครึ่งราตรีหนึ่งพระองค์ทรงพระสุบินนิมิตเห็นโคอุสุภราชวิ่งมาจากป่าทางตะวันออก ข้ามแม่น้ำน่านไปทางทิศตะวันตก แล้วถ่ายมุลไว้รอบบริเวณนั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จากนั้นโคอุสุภราชก็อันตรธานไป เมื่อพระองค์ตื่นบรรทม ปรากฏว่ามีเหตุการณ์ตามที่พระองค์ทรงพระสุบินนิมิตดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นศุภนิมิต ประกอบกับที่พระองค์จะย้ายเมืองมาอยู่ที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน พระองค์จึงให้ก่อสร้างกำแพงเมืองตามรอยมุลโคอุสุภราชที่ถ่ายไว้ และจึงใช้โคอุสุภราชเป็นตราประจำเมือง ซึ่งตราประจำจังหวัดน่าน เป็นภาพโคอุสุภราชยืนแท่น มีพระธาตุแช่แห้ง (ปูชนียสถานที่ศักดิ์สิทธิ์) ประดิษฐานอยู่บนหลัง ขอบตราเป็นลายกระหนก^{๗๗}

ลายเส้นตราประจำจังหวัดน่าน

ที่มา: https://th.m.wikipedia.org/wiki/ไฟล์:ตราประจำจังหวัดน่าน_ลายเส้น.svg

^{๗๗} พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน, ตราประทับงาช้างรูปโคอุสุภราช : ดวงตราประจำเมืองน่าน, เข้าถึงเมื่อ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://finearts.go.th/nanmuseum/view/26168-ตราประทับงาช้างรูปโคอุสุภราช---ดวงตราประจำเมืองน่าน>

นอกจากนี้ ดวงตราประจำเมืองน่านยังเป็นรูปโคอุสุภราชด้วย ดวงตรานี้เป็นตราที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าผู้ครองนครน่าน ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๖๑ ทรงใช้เป็นตราเมืองสำหรับประทับในหนังสือกราบบังคมทูลถวายรายงานข้อราชการแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และประทับในหนังสือราชการงานเมืองต่าง ๆ คือ ตราประทับข้างรูปโคอุสุภราช มีลักษณะรูปทรงกลม ทำจากงาช้าง กลึงเป็นทรงกระบอกกลม ส่วนด้ามจับกลมมน ซึ่งสันนิษฐานว่า ในอดีตเป็นยอดหัวเม็ด สามารถถอดประกอบได้ ส่วนที่เป็นเครื่องหมายเป็นรูปโคอุสุภราช ทรงเครื่องยืนบนแท่น ล้อมรอบด้วยลายชอกนกเปลว ด้านล่างของแท่นตกแต่งด้วยลายเมฆ รูปโคอุสุภราชนี้ยังปรากฏที่หน้าบันของหอคำนครน่านอีกด้วย โดยหน้าบันหอคำทั้ง ๓ ด้าน ประดับไม้สลักลวดลายรูปพญานาค ๒ ตัว หันหน้าตรงข้ามกัน ส่วนลำตัวถึงหางเกี่ยวกระหวัดรัดกันเป็นบ่วงขึ้นไปตรงกลาง ล้อมรอบด้วยลายชอกนกประกอบพื้นช่องไฟ ส่วนตรงกลางระหว่างพญานาคเป็นรูปโคอุสุภราชในกรอบวงกลม ซึ่งเป็นตราสัญลักษณ์ประจำนครน่าน หอคำเมืองน่านสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ขึ้นเป็น พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ พระเจ้าน่าน จึงสร้างหอคำสำหรับประทับเกียรติยศขึ้นแทนหอคำเดิม โดยหอคำหลังนี้ในปัจจุบันคืออาคารจัดแสดงพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ น่าน ซึ่งหน้าบันหอคำนี้สัมพันธ์กับตราประทับรูปโคอุสุภราช^{๗๔}

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน.

ตราประทับงาช้างรูปโคอุสุภราช (ดวงตราประจำเมืองน่าน)

ที่มา: [https://finearts.go.th/nanmuseum/view/26168-ตราประทับงาช้างรูปโคอุสุภราช---](https://finearts.go.th/nanmuseum/view/26168-ตราประทับงาช้างรูปโคอุสุภราช---ดวงตราประจำเมืองน่าน)
ดวงตราประจำเมืองน่าน

หน้าบันหอคำนครน่านในปัจจุบัน

ที่มา: <https://finearts.go.th/nanmuseum/view/26168>-ตราประทับข้างรูปโคอุสุภราช---
ดวงตราประจำเมืองน่าน

อีกทั้งในจังหวัดน่านยังพบเรื่องเล่าพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับวัว คือ “ตำนานวัวโพง” ในอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน จากการศึกษาของรัตนพล ชื่นคำ พบว่าตำนานดังกล่าวมีหลายสำนวน สำนวนหลักที่เผยแพร่มี ๕ สำนวน คือ สำนวนของนายเปล่ง โนกฤษกร สำนวนของนายเหลา กันเสน สำนวนของนายหนุ่ม สุทธเขต สำนวนของนายณนดล วงศ์เทพ และสำนวนของสภาวัฒนธรรมอำเภอสันติสุข ทุกสำนวนสัมพันธ์กับชื่อสถานที่ตั้งบ้านเมืองและสถานที่ทางธรรมชาติ ครอบคลุมทั้ง ๓ ตำบลในอำเภอสันติสุข ได้แก่ ตำบลพงษ์ ตำบลคูพงษ์ และตำบลป่าแลวหลวง โดยรัตนพล ชื่นคำ สันนิษฐานว่าตำนานดังกล่าวมีรหัสที่อาจสื่อถึงการอพยพและการตั้งถิ่นฐานของบรรพชนอีกด้วย^{๗๙} ตำนานวัวโพงที่เผยแพร่ในอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ทั้ง ๕ สำนวน มีโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกัน สถานที่ที่วัวโพงเดินทางไปบางจุดกล่าวตรงกันและให้ข้อมูลที่มาของชื่อตรงกัน โดยเฉพาะต้นทางและปลายทางของวัวโพง บางสำนวนเล่าอย่างละเอียด แต่บางสำนวนเล่าอย่างกระชับ โดยพยายามเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์กับพื้นที่ปัจจุบันในอำเภอสันติสุข ซึ่งผู้เล่าตำนานแต่ละสำนวนเป็นคนร่วมสมัยกัน มีทั้งคนยวนและคนลาว จึงไม่สามารถระบุได้ว่าตำนานวัวโพงเป็นตำนานที่มาจากกลุ่มชาติพันธุ์ใด^{๘๐}

จากตำนานวัวโพงข้างต้น พบว่าตำนานวัวโพงมีรูปแบบการถ่ายทอดรวมทั้งสิ้น ๖ รูปแบบ ได้แก่

- ๑) คำขวัญประจำอำเภอสันติสุข ที่ว่า “ประวัติศาสตร์วัวโพง สรงน้ำพระธาตุ อภิวัตพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ยึดติตวัฒนธรรมล้านนา”
- ๒) รูปปั้นวัวโพง สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของอำเภอสันติสุข โดยสภาวัฒนธรรมอำเภอสันติสุข เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลพงษ์ ตำบลคูพงษ์ และตำบลป่าแลวหลวง เดิมอยู่ที่สี่แยกห้วยป่า (หรือแยก

^{๗๙} รัตนพล ชื่นคำ, ล่องล้านนา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๖๑), ๒๖๖.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๘๒.

วัวในวัฒนธรรมไทย

วัวโพง) ต่อมาได้ย้ายรูปปั้นวัวโพงมาตั้งที่บริเวณแดนเมือง หรือทางเข้า
อำเภอสันติสุข

๓) ภาพเขียนฝาผนังและปูนปั้นตำนานวัวโพงที่วัดคูพงษ์ โดยภายใน
อุโบสถวัดคูพงษ์ มีการเขียนภาพประดับฝาผนังใหม่ เล่าเรื่องตำนาน
วัวโพง นอกจากนี้ภายนอกอุโบสถยังมีปูนปั้นวัวโพงที่หน้าบัน
และฐานบันไดทั้งสองข้าง

๔) “ร่องวัวโพง” ออร์แกนิก ฟาร์ม เป็นสวนสมุนไพรที่ริเริ่มโดย
นางเอี่ยมพร จันอัน ชาวบ้านตำบลคูพงษ์ อำเภอสันติสุข ที่ใช้พื้นที่
ปลูกพืชสมุนไพรหลายชนิด ด้วยแนวคิดเกษตรอินทรีย์ โดยตั้งชื่อ
สวนสมุนไพรแห่งนี้ว่า “ร่องวัวโพง” ที่สัมพันธ์กับตำนานวัวโพง

๕) ของที่ระลึกรูปวัวโพง สภาวัฒนธรรมอำเภอสันติสุขต้องการ
สร้างสรรค์รูปปั้นวัวโพงจำลอง เพื่อเป็นของที่ระลึก จึงได้จัดทำขึ้น
ครั้งหนึ่ง ปัจจุบันจึงต่อยอดสู่การทำวัวจำลองด้วยการแกะสลักไม้
และลงสีของกลุ่มผู้สูงอายุบ้านกุ่มม่วง ตำบลคูพงษ์ เพื่อจำหน่าย
แก่นักท่องเที่ยว

๖) สัญลักษณ์วัวโพงบนผลิตภัณฑ์ของชุมชน เช่น ร้านกาแฟคุ้มเวียงพิงค์
ที่ตั้งอยู่บริเวณแดนเมือง หรือทางเข้าอำเภอสันติสุข ตรงข้ามกับ
รูปปั้นวัวโพงจุดปัจจุบัน โดยใช้รูปวัวเป็นตราสัญลักษณ์ของร้าน
และผลิตภัณฑ์ธัญพืชสำเร็จรูปของตำบลคูพงษ์มีการใช้ตราสัญลักษณ์
รูปวัวโพงเช่นเดียวกัน^{๔๑}

นอกจากนี้ยังมีนิทานพื้นบ้านล้านนาที่เกี่ยวข้องกับวัว คือ เรื่อง “อึ่งอ่าง
กับวัว” โดยมีเรื่องย่อว่า วันหนึ่ง อึ่งอ่างขานลูก ๆ ของมันออกไปหากิน และมีคน
นำวัวมาเลี้ยงเป็นฝูง อึ่งอ่างมันก็ซ่อนอยู่ตามพื้นหญ้า วัวก็กินหญ้าไปตามภาษาของมัน
แล้วมาเหยียบลูกของอึ่งอ่าง แม่อึ่งอ่างก็หันมาเห็นวัวตัวหนึ่ง จึงต่อว่าวัวว่า

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๒ - ๒๕๔.

ทำไมจึงมาเหยียบลูกของตนถึงสองตัว วัวก็ตอบว่าไม่ได้ตั้งใจเหยียบลูกอึ่งอ่าง พร้อมทั้งกล่าวขอโทษแม่อึ่งอ่างด้วย แต่แม่อึ่งอ่างไม่ยอม ด้วยความโมโหจึงทำทนายวัวให้มาสู้กับตน โดยอึ่งอ่างจะแบ่งตัวให้ใหญ่เท่าวัว แต่ในที่สุดอึ่งอ่างก็ทำไม่ได้ และด้วยความทะเยอทะยานจะแบ่งตัวให้เท่ากับวัว จึงทำให้อึ่งอ่างต้องแตกตาย^{๓๖}

นิทานพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับวัวในภาคใต้ของไทย ได้แก่ เรื่อง “วัวซื้อออกเงิน” เป็นนิทานคติสอนใจ เล่ากันในเขตอำเภอทุ่งใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยมีเรื่องย่อว่า ชายคนหนึ่งเที่ยวเดินเร่ขายวัวพอมตัวหนึ่ง แต่ไม่มีผู้ใดซื้อ จึงออกอุบายเอาวัวไปล่ามไว้ที่หน้าบ้านของเศรษฐีผู้หนึ่ง เมื่อวัวขี้ ชายผู้เป็นเจ้าของก็นำเงินเหรียญไปโปรยไว้ข้าง ๆ แล้วทำทีว่าเก็บเงินจากกองขี้วัว ทำอยู่เช่นนี้หลายครั้ง จนเศรษฐีเห็นและหลงเชื่อว่าวัวตัวนี้เป็นวัววิเศษ เศรษฐีจึงขอซื้อวัวพอมนั้น ชายผู้เป็นเจ้าของก็ขายวัวให้ในราคาสูง พอเศรษฐีนำวัวไปเลี้ยง วัวตัวนั้นก็ไม่ได้ซื้อออกมาเป็นเหรียญดังที่ตนเห็น จึงนำวัวมาคืนแก่เจ้าของเดิม และขอเงินคืน เจ้าของเดิมไม่ยอมคืนเงินให้ เพราะซื้อขายเสร็จสิ้นแล้ว เศรษฐีจึงจำใจเลี้ยงวัวพอมต่อไป^{๓๗}

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัว

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัว คือ การนำวัวมาใช้เป็นเครื่องรางของขลัง คือ “วัวธนู” ซึ่งวัวธนูหมายถึง รูปลักษณะวัวอาคม เล่นไปคล้ายธนูออกจากแสง^{๓๘} วัวธนูเป็นเครื่องรางตามความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสังคมเกษตรกรรม ซึ่งเลี้ยงวัวไว้ใช้งานด้านการเกษตร^{๓๙} คุณสมบัติของวัวธนู คือ ต่อสู้กับภัยร้ายต่าง ๆ และป้องกันสิ่งชั่วร้าย เช่น คุณไสย ภูตผีปีศาจ นอกจากนี้

^{๓๖} มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, อึ่งอ่างกับวัว, เข้าถึงเมื่อ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://lannakadee.cmu.ac.th/area1/story/index.php?pid=95>

^{๓๗} จริน ศิริ, “วัวซื้อออกเงิน : นิทาน,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ๑๕ (๒๕๔๒): ๗๑๖๘.

^{๓๘} วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, “วัวธนู : ศรัทธาความเชื่อและฤทธิ,” ใน คง เข้ม ชำม ชลัง เครื่องรางล้านนา (กรุงเทพฯ: ณ บ้านวรรณกรรม, ๒๕๕๘), ๑๐๘.

^{๓๙} วัวธนู - ควายธนูเครื่องรางสังคมเกษตรกรรม, เข้าถึงเมื่อ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๖, เข้าถึงได้จาก <https://www.komchadluek.net/amulet/168701>

หากมีผู้ปองร้าย หรือมีผู้บุกรุกจะเข้ามาในบ้าน วัวธนูก็สามารถขับไล่ได้อีกด้วย วิธีการต่อสู้ของวัวธนู คือ การไล่ขวิดผู้บุกรุก ในกรณีที่ผู้บุกรุกเป็นคนธรรมดา ก็อาจถึงตายได้ แต่หากเป็นญาติพี่น้อง มั่นก็ไล่ขวิดจนหนีไปหรือจนกระทั่งหมดสภาพ ไม่สามารถใช้ไปทำอะไรได้อีก^{๖๖}

วัวธนูที่ผู้มีอำนาจแต่ละสำนักสร้างขึ้น จะมีฤทธิ์เดช วิธีใช้ และข้อควรปฏิบัติ หรือข้อห้ามเกี่ยวกับวัวธนูแตกต่างกัน เช่น ความในใบกำกับวัวธนูของอาจารย์เนรวิเศษณ์ สิ่งคำ ระบุวิธีใช้โดยสรุป ดังนี้

๑. อย่าเก็บไว้สูงกว่าพระพุทธรูป
๒. หากปรารถนาใช้ในทางป้องกันศัตรูผู้ร้าย ให้หันหน้าวัวธนูออกทางประตูบ้าน
๓. หากปรารถนาโชคลาภ ให้หันหน้าวัวธนูเข้าบ้าน (หันหน้าวัวธนูมาทางตนเอง) โดยกำหนดเอาประตูบ้านเป็นเกณฑ์
๔. หากต้องการพักแรมในป่า ให้นำวัวธนูมาใช้ขีดเป็นวงกลมล้อมที่พัก ทำสมาธิแล้วท่องคาถา ให้วัวธนูช่วยป้องกันสัตว์ร้าย และญาติพี่น้อง
๕. หากมีญาติเข้าสิงคน ให้นำวัวธนูใส่ในขันน้ำแล้วอธิษฐานทำน้ำมนต์ ประพรม ญาติที่สิงสู่จะออกจากร่างคนผู้นั้น

นอกจากนี้ ตามความในใบกำกับวัวธนูของอาจารย์เนรวิเศษณ์ สิ่งคำ ยังอธิบายข้อปฏิบัติเมื่อจะให้หญ้าและน้ำแก่วัวธนูว่า ต้องทำจิตให้เป็นสมาธิเสียก่อน และท่องคาถาว่า

“โอมโคโน มหาโคโน โอมเสโส มหาเสโส โอมสะตะสะตา ผลายันตุ”

เมื่อจะใช้วัวธนูในการต่าง ๆ ให้อธิษฐานจิตตามที่ปรารถนา และต้องท่องคาถาข้างต้นทุกครั้งที่ใช้วัวธนู^{๖๗}

^{๖๖} กิตติ วัฒนมะหาตม์, สัตว์มงคล เครื่องราง ของขลัง, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๗), ๑๓๗.

^{๖๗} วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, “วัวธนู : ศรัทธาความเชื่อและฤทธิ,” ใน คง เข้ม ชำม ชลิ่ง เครื่องรางล้านนา, ๑๑๓.

ส่วนการใช้วัวธนูของสำนักพระอาจารย์พยุหศักดิ์ อธิธมโม สำนักวัดป่าแดด อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ ระบุว่า ให้จัดหาเครื่องบูชาวัวธนูทุกวันพระ คือ น้ำ ๑ แก้ว หญ้า ๓ หมวด (ขมวด) แล้วเสกหญ้าให้วัวกิน หากจะใช้วัวธนูเพื่อบันดาล โชคลาภ ค้าขายคล่อง ให้กลั่นหายใจ แล้วเสกหญ้า ๗ หมวด ว่าคาถาที่ละหมวด ดังนี้

“อิมัง อังคะ พันธะนัง อธิฐามิ”

ท่องคาถาแล้วเอาหญ้าให้วัวธนูกิน เสร็จแล้วนำน้ำมารดที่ตัววัวธนู หลังจากนั้นนำน้ำไปประพรมสินค้า^{๔๔}

ทั้งนี้ สามารถแบ่งชนิดของวัวธนู ตามมวลสารที่ใช้สร้าง ดังนี้

บางตำรามี ๒ เนื้อ คือ เนื้อผงคลุกรัก บางชิ้นลงชาดทอง อีกชนิด เป็นเนื้อครึ่งผสมมวลสารหุ้มโครงลวด มีบ้างที่ลงอักขระ มวลสารทั้ง ๒ เนื้อ มีหลายขนาด เช่น ขนาดเล็กเท่าปลายนิ้วก้อยสำหรับพกติดตัว และขนาดใหญ่ สำหรับตั้งบูชา ซึ่งวัวธนูเนื้อผงเนื้อครึ่งล้านนาโบราณ มักไม่ปรากฏนามผู้สร้าง^{๔๕}

บางตำราอาจแบ่งวัวธนูเป็น ๓ ชนิด คือ

- วัวทอง คือ วัวที่ทำด้วยมวลสารประเภทโลหะ ซึ่งเป็นของอาถรรพณ์ หรือเกี่ยวข้องกับภูตผีปีศาจ เช่น ตะปูตริงโลงศพ เหล็กขั่น ผีตายทั้งกลม งั่ง (ตัวยาขัดโลหะชนิดหนึ่ง) ทองแดงเถื่อน ดิบุก ทองขวานฟ้า เงินปากผี ทองยodonพสุล นำมาหลอมเข้าด้วยกันเป็นรูปวัว โดยอาจหล่อเป็นรูปวัวบ้าน (โคเถิก) หรือกระทิงโตน แล้วลงอักขระ

- วัวขี้ผึ้ง คือ วัวที่ทำจากวัตถุอาถรรพณ์ เช่น เส้นผมของผีตายพราย เส้นผมของผีตายลอยน้ำ ดานกรวด ตาแร่ ตาขะมด กำลังวัวเถลิง เผาแล้ว บดเป็นผงผสมกับเถ้ากองฟอนเจ็ดป่าช้า หลังจากนั้นนำไปผสมกับขี้ผึ้งปิดหน้า ผีตายโหง ผีตายทั้งกลม ปั้นเป็นรูปวัว แล้วเสกด้วยคาถาอาการ ๓๒

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๙.

วัวในวัฒนธรรมไทย

- วัวไม้ไผ่ คือ วัวที่ทำจากไม้ไผ่ที่ขึ้นคร่อมทาง วิธีตัดไม้ไผ่เพื่อเอามาใช้ต้องกลั่นหายใจและบริกรรมคาถาแล้วตัดไม้ไผ่ ทั้งนี้ ต้องตัดไม้ไผ่ให้ขาดในครั้งเดียวแล้วนำมาสานเป็นรูปหัววัว คล้ายเฉลวปักหม้อยาแผนโบราณ หรือจะสานเป็นรูปวัวทั้งตัวก็ได้เช่นกัน^{๔๐}

นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อว่าวัวธนูตอกसानยังใช้ในพิธีกรรมห้ามลมฝนได้อีกด้วย โดยการโยนวัวธนูดังก้าวเข้ากองไฟ^{๔๑}

การทำวัวธนูทั้ง ๓ ชนิด มีมวลสารสำคัญ คือ ครั่งพุทรา โดยตามตำรากำหนดให้เอาครั่งที่เกาะบนกิ่งพุทราเฉพาะกิ่งที่ชี้ไปทางทิศตะวันออก จำนวน ๓ ต้นขึ้นไป หากเป็นกิ่งตายพรายให้ใช้แค่กิ่งเดียว เพราะกิ่งตายพรายมีอานุภาพมากกว่ากิ่งปกติ^{๔๒}

วัวธนูชนิดต่าง ๆ ข้างต้น มีความเชื่อว่าวัวทองคำศักดิ์สิทธิ์ที่สุด วัวขี้ผึ้งศักดิ์สิทธิ์รองลงมา ส่วนวัวไม้ไผ่ทำขึ้นเพื่อใช้ชั่วคราวเท่านั้น แต่ไม่ว่าจะสร้างวัวชนิดใดก็ตาม ต้องคำนึงถึงฤกษ์ยามในการสร้างเป็นสำคัญ โดยฤกษ์ยามที่ดีคือวันพระใหญ่ ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา ทั้งนี้ในแต่ละวันยังมีรายละเอียดเรื่องเวลาและดอกไม้ที่ใช้บูชาแตกต่างกันด้วย

- วันมาฆบูชา กำหนดเวลาตั้งแต่พระอาทิตย์ลับขอบฟ้าจนถึงเที่ยงคืน และใช้ดอกไม้ ๔ สี

- วันวิสาขบูชา กำหนดเวลาตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนถึงเที่ยงวัน และใช้ดอกไม้ ๓ สี

- วันอาสาฬหบูชา กำหนดเวลาฤกษ์เมื่อยามบ่าย โดยดูจากพระอาทิตย์อยู่เหนือยอดไม้ใกล้กับฟ้าจนถึงพระอาทิตย์ลับขอบฟ้า และใช้ดอกไม้ ๘ สี^{๔๓}

^{๔๐} กิตติ วัฒนสมหาตม์, สัตว์มงคล เครื่องราง ของขลัง, ๑๓๙.

^{๔๑} วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, “วัวธนู : ศรัทธาความเชื่อและฤทธิ,” ใน คง เข้ม ชำม ขลัง เครื่องรางล้านนา, ๑๑๔.

^{๔๒} กิตติ วัฒนสมหาตม์, สัตว์มงคล เครื่องราง ของขลัง, ๑๓๙.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๙ - ๑๔๐.

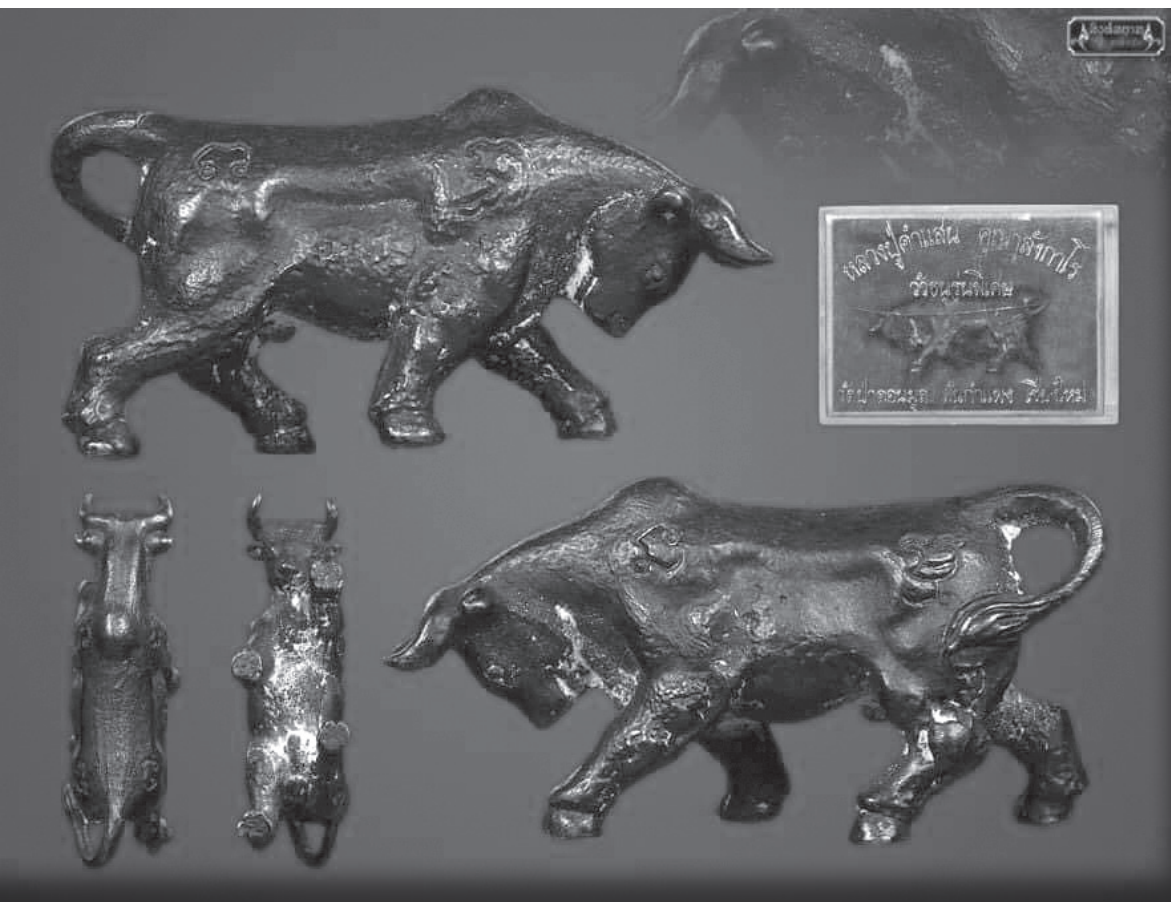

วิธีเลี้ยงวัวนั้นก็มีรายละเอียดต่าง ๆ คือ ต้องหาไม้มาทำเป็นคอกขนาดเล็ก ล้อมเป็นรูปสี่เหลี่ยมไว้ต่างหาก ห้ามนำวัวธนูไปตั้งไว้กับพระพุทธรูปหรือสิ่งบูชา ชนิดอื่น ผู้เลี้ยงวัวธนูจะต้องหาหญ้าและน้ำให้วัวธนู ซึ่งบางสำนักกำหนดว่าต้องหาหญ้า และน้ำให้ทุกวัน แต่บางสำนักกำหนดว่าให้หญ้าและน้ำเฉพาะวันพระ นอกจากนี้ ทุกวันพระ ผู้เลี้ยงวัวธนูจะต้องท่องคาถาและปล่อยวัวธนูออกไปเที่ยว อีกทั้งผู้เลี้ยง วัวธนูจะต้องท่องคาถาอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ คาถาบูชา คาถาเสกหญ้าและน้ำให้กิน คาถาปลูกเมื่อจะใช้ให้ไปทำบางสิ่งบางอย่าง คาถาเรียกกลับ และคาถาสำหรับผูกไว้ ทั้งนี้ ผู้เลี้ยงวัวธนูควรศึกษาและปฏิบัติตามวิธีการเลี้ยงวัวธนูอย่างเคร่งครัด เพราะมีความเชื่อว่า หากเจ้าของเลี้ยงวัวธนูไม่ดี วัวธนูสามารถทำร้ายเจ้าของได้ เช่น หากปล่อยให้วัวธนูอดอยาก หรือเมื่อถึงวันพระแล้วไม่ปล่อยวัวธนูไปเที่ยว วัวธนูก็จะขวิดเจ้าของได้^{๔๔}

วัวธนูจึงเป็นเครื่องรางที่เจ้าของต้องมีความรู้ ความเข้าใจ และมีความเอาใจใส่ ในการเลี้ยงวัวธนู เพราะเชื่อกันว่าวัวธนูเป็นเครื่องรางที่มีคุณในหลาย ๆ ด้าน แต่หากเลี้ยงไม่ถูกต้อง ก็มีความเชื่อว่าวัวธนูสามารถทำร้ายเจ้าของได้ ดังนั้น วัวธนูจึงไม่ใช่เครื่องรางทั่วไปที่ผู้ใดจะครอบครองได้

นอกจากนี้ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัว คือ การบูชาเขาหัว หรือการบูชา เขาโค ซึ่งเนื้อหาเรื่องดังกล่าวมักจะปรากฏในตำราเขาโค หรือตำราเขาพระโค ว่าด้วยลักษณะดี - ร้าย พร้อมบอกคุณสมบัติประจำเขานั้น ๆ ด้วย ตามตำรา กล่าวไว้ว่าต้องมีตำราโคไว้ประจำบ้านเมือง เพื่อความสุขความเจริญ ซึ่งเป็นอิทธิพล ด้านความเชื่อที่ไทยได้รับถ่ายทอดมาจากพราหมณ์ในศาสนาฮินดู เนื้อเรื่องในตำรา เขาพระโคส่วนใหญ่ ประกอบด้วยสาระสำคัญ ๓ เรื่อง คือ ลักษณะโคมงคล ลักษณะ เขาโคมงคลและคุณสมบัติ วิธีดูแลและบูชาเขาพระโค โดยลักษณะโคมงคล ๘ ชนิด มีรายละเอียดดังนี้

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๓ - ๑๔๔.

วัวอนุครุบาทำแสน วัดป่าดอนมูล อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา: www.facebook.com/profile/100027308784671/search/?q=วัวธนุ

๑. โคอุสุภราช ตัวสีดำนวลมีต่าง ๗ แห่ง คือ หน้า, ๔ ขา, อก, และหาง สำหรับความเชื่อเรื่องนี้ในภาคใต้เลื่อนไปเป็น “ตีนด่างหางดอก หนอกตากผ้า หน้าใบโพธิ์” จึงเป็นโคอุสุภราช
๒. โคจกกล บางฉบับเรียกว่า “โคกระบิล” สีของโคจะมีสีแดงบริสุทธิ์ บอกคุณสมบัติว่าเหมาะสำหรับภักษัตริย์
๓. โคหา มีสีขาว บอกคุณสมบัติว่าเหมาะสำหรับภักษัตริย์
๔. โคหง มีสีเหลือง
๕. มีรูปทรงงดงาม สีเหมือนเมฆ บอกคุณสมบัติว่าให้ลาภแก่เจ้าของ
๖. สีทองแดง
๗. มีกายาคุงเกล็ดปลาพริ้วพริ้ว บอกคุณสมบัติว่าป้องกันอันตราย
๘. สีเสียนโดนด

โดยตามตำราแล้ว มักจะบรรยายลักษณะเป็นสังเขป ต่อด้วยบอกคุณสมบัติรวมของโคมงคลทั้ง ๘ ชนิด ว่ามีคุณต่าง ๆ^{๔๕}

ลักษณะเขาโคมงคลและคุณสมบัติ จะบรรยายให้ทราบถึงสีและน้ำ หมายถึงความแวววาวของเขาโค บอกคุณสมบัติของเขาแต่ละชนิดด้วย พร้อมทั้งดีราคาของเขาแต่ละชนิด ซึ่งตามตำราแล้วมีรายละเอียดของเขาแต่ละชนิดมากมาย จึงจะขอยกตัวอย่างให้ทราบแต่พอสังเขป ดังนี้

๑. เขาสีดอกชบาแดง ปลายยอดมีสีเหลือง คุณสมบัติคือสามารถคุ้มภัยอันตรายและส่งเสริมบารมี ราคาของเขาเท่ากับทองคำเท่าภูเขา
๒. เขาเทพสิงหกร จะมองเห็นเป็นเงาภาพต่าง ๆ ในเขา มีคุณสมบัติคือคงกระพันชาตรี
๓. เขาเป็นภควัม คุณสมบัติคืออยู่สาตรา^{๔๖}
๔. เขาในครรภ์ คุณสมบัติคือแช่น้ำรดข้าวของจะขายดี และป้องกันโจรภัย

^{๔๕} พิมพ์พรรณ ไพบูลย์ทวังเจริญ, “ตำราโค : ศาสตร์แผนโบราณของไทย,” ศิลปากร ๔๑, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๔๑): ๗๓ - ๗๔.

^{๔๖} “สาตรา” เป็นคำโบราณ หมายถึง ของมีคม

๕. เขาน้ำห้าสี ประกอบด้วยสีดำ สีขาว สีเขียว สีเหลือง และสีแดง
พันกันลูกเรื่องดังไฟ คุณสมบัติสูง จึงเหมาะแก่กษัตริย์
๖. เขาสีขาวเขียวช่วงมัว มีคุณทั่วโลกา ราคา ๑๐ ชั่งทอง
๗. เขาสีเหลืองแก่ไล่ไปอ่อน ราคา ๑๐ ตำลึงทอง เหมาะแก่เศรษฐี
๘. เขาสีเหลืองปนขาว เหมาะแก่สมณชีพราหมณ์ ราคา ๔๐ กหาปณะ
๙. น้ำดีแต่ปลายใสขาวรอบ คุณสมบัติคือป้องกันไฟและมียศใหญ่ขึ้น
ราคาหกตำลึงทอง
๑๐. น้ำสีงาช้าง ต้นเขียว คุณสมบัติมีเทพประกอบหลายองค์ สามารถ
เอาเข้านำให้หญิงที่ตั้งครรภ์ดี และโรคศีรษะจะคล่องง่าย ราคา
๕ ตำลึงทอง

๑๑. เขาสีพลผักปลังสุก คุณสมบัติเหมาะแก่การทหาร ราคา ๔ ตำลึงทอง
นอกจากลักษณะข้างต้นแล้ว ตำราเขาโคสำนวนต่าง ๆ ยังกล่าวถึงลักษณะของสี
และน้ำอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งมีทั้งที่ใกล้เคียงกันและแตกต่างกัน พร้อมคุณสมบัติ
เช่น เขาสีลูกมะพร้าว เขาสีเขียวสดเหมือนลูกมะแว้ง เขาสีดอกตะแบก เขาสีเหมือน
แวมยุรา เขาสีละอองบัวเผื่อน^{๓๓} (บ้างก็ว่าเขาสีบัวเผื่อน) ฯลฯ ทั้งนี้ ตำราเขาโค
ยังกล่าวถึงลักษณะเขาที่ให้โทษ คือ เขาโคที่เหมือนเขากะบือ ไม่ควรเก็บรักษาไว้^{๓๔}

อีกทั้ง ผู้ที่ครอบครองเขาพระโค จะต้องรู้วิธีดูแลและบูชาเขาพระโค
เนื่องจากเขาพระโคเป็นสิ่งที่เปี่ยมมงคล สามารถให้คุณแก่ผู้มีไว้ครอบครองตามความเชื่อ
ที่ตกทอดมาแต่โบราณ ดังนั้นจึงต้องดูแลรักษาและบูชาให้ถูกต้อง และเป็นการแสดง
ความกตัญญูต่อเขาพระโค ซึ่งเปรียบเสมือนการบูชาโคอุสุภราช และโคทั่วไปที่มีคุณ
อย่างยิ่งแก่มนุษย์ในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งวิธีการต่าง ๆ มีดังนี้^{๓๕}

^{๓๓} ฝิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวั่งเจริญ, “ตำราโค : ศาสตร์แผนโบราณของไทย,” ศิลปากร ๔๑, ๓ และ ๗๔.

^{๓๔} “โคลงลิลิตตำราเขาโค,” สมุดไทยดำ, หมวดสัตว์ศาสตร์ หมูโค เลขที่ ๑ มัดที่ ๑, หอสมุดแห่งชาติ.

^{๓๕} ฝิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวั่งเจริญ, “ตำราโค : ศาสตร์แผนโบราณของไทย,” ศิลปากร ๔๑, ๓ และ ๗๔ - ๗๕.

๑. ปูผ้าขาวรองเขาโค
๒. ให้น้ำและหญ้าแพรก เป็นประจำทุกวันอังคาร วันพฤหัสบดี และวันเสาร์ พร้อมอ่านมนต์กำกับตามโบราณกำหนดไว้ จะยกตัวอย่าง มนต์กำกับตามโบราณ^{๑๐๐} ได้แก่
 - มนต์บูชาเขาโคตามกำลังวัน คือ “อัสตมะทะลุ สะสิทธิ สวาโหม”
 - มนต์ให้น้ำให้หญ้าเลี้ยงของทั้งปวง คือ “ดินะวัตตุ คังคา สิทธิ สวาโหม”
 - มนต์ให้ข้าวและหญ้า คือ “ดินนังอาคัฒชะติคาโวพุนชะติ ลากะลาภา ภาวันตุเม”
๓. เมื่อถึงโอกาสเดือนใหม่ ปีใหม่ ให้นำเขาพระโคออกอาบน้ำ เจิมแป้ง น้ำมันหอม แต่งเฉลิมบูชาด้วยข้าวตอกและดอกไม้ ๗ ดอก พร้อมทั้ง อธิษฐานภาวนาคาถายกยอคุณเขา เพื่อขอโชคลาภและความสวัสดิมงคล แก่ตนเอง
๔. ประกอบยาสำหรับรักษาเขาให้เงางาม เรียกว่า “ยาประสะเขา” โดยเอาพืชสมุนไพร ๙ - ๑๑ ชนิดมาเผา แล้วเอาขี้เถ้าไปแช่น้ำ โดยเอาข้าวเปลือกแช่รวมไปด้วย แช่ทิ้งไว้ ๓ วัน แล้วจึงเอาน้ำ ที่ใสมาแช่เขาไว้ ตั้งแต่เวลาเช้าถึงเที่ยงวันแล้วจึงขัดเงา ทำให้เขา เป็นเงางาม จะยกตัวอย่างสูตรยาประสะเขา ได้แก่

“เอาใบกล้วย ๑ งวงตานพรวัว ๑ ผักโหม ๑ ญาพันงูแดง ๑
มแว้ง ๑ ผักบู่ ๑ มเกลือ ๑ ผ้าขี้ริ้ว ๑ ญาปล้อง ๑”^{๑๐๑}

^{๑๐๐} “คาถาบูชาเขาพระโค,” สมุดไทยดำ, หมวดพระราชพิธี เลขที่ ๑๖๘๔ มัดที่ ๙๘, หอสมุดแห่งชาติ.

^{๑๐๑} “ตำราเขาโค,” สมุดไทยดำ, หมวดสัตวศาสตร์ หมูโค เลขที่ ๔ มัดที่ ๑, หอสมุดแห่งชาติ.

ปัจจุบัน บทบาทหน้าที่ของวัวได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้มนุษย์สร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตทดแทนแรงงานคนและสัตว์ รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรกรรมได้เข้ามามีบทบาทแทนวัว วัวจึงเปลี่ยนจากสัตว์ใช้แรงงานเป็นหลัก มาเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่ให้อาหารประเภทนม และเนื้อแทน ทำให้คุณค่าและความสำคัญของวัวในด้านความเชื่อแบบโบราณค่อย ๆ หมดความสำคัญลงไปด้วย เช่น ความเชื่อเรื่องการบูชาเขาหัว คงเหลือเพียงความเชื่อของชาวบ้านในชนบทเกี่ยวกับรูปร่างของวัวที่เป็นมงคลและอัปมงคลเท่านั้น อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ตำราเขาพระโคหมดความสำคัญลง คือ การปรับปรุงพันธุ์และผสมพันธุ์วัวไม่ให้มีเขา เพื่อลดอันตรายในการเลี้ยงวัวจำนวนมากในพื้นที่จำกัด อีกทั้งตำราโคในปัจจุบันไม่ได้กล่าวถึงลักษณะและเขาพระโคอีกเลย เนื้อหาส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึงการเลี้ยงโคเนื้อและโคนมพันธุ์ต่าง ๆ ตามหลักวิชาสัตวบาล แม้แต่การพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ใช้พระโคเข้าร่วมในพระราชพิธี ซึ่งต้องคัดเลือกพระโคคู่เพื่อเทียมคันไถและเสี่ยงทายนั้น ก็ใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกลักษณะดีตามความเชื่อและหลักการทางวิชาการเลี้ยงโคในปัจจุบัน^{๑๑๑}

วัวจึงเป็นสัตว์ที่อยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน นอกจากจะเป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้เพื่อใช้แรงงานแล้ว ยังเป็นสัตว์ที่อยู่ในการเล่นพื้นบ้านหรือกีฬาพื้นบ้านได้แก่ วัวเกวียนหรือวัวเทียมเกวียน วัวลาน และการชนวัว อีกทั้งยังทำให้คนไทยมีอาชีพต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัว มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัว ส่วนต่าง ๆ ของวัวยังมีประโยชน์ในการนำมาทำยาสมุนไพรเพื่อรักษาโรค และอาการผิดปกติต่าง ๆ ซึ่งนับว่ามีคุณประโยชน์อย่างสูงต่อสังคมไทย ตำนานท้องถิ่น และนิทานพื้นบ้านของไทยก็ล้วนเกี่ยวข้องกับวัว สันนิษฐานว่าเกิดจากการที่วัวอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย จึงนำมาผูกเรื่องเป็นตำนานท้องถิ่น และนิทานพื้นบ้าน จนนำไปสู่

^{๑๑๑} พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, “ตำราโค : ศาสตร์แผนโบราณของไทย,” ศิลปากร ๔๑, ๓ และ ๗๕.

การนำวัวมาใช้เป็นตราประจำจังหวัด และดวงตราประจำเมือง นอกจากนี้มีการนำวัวมาเป็นสัญลักษณ์ต่าง ๆ ด้วย ในปัจจุบันวัวถูกนำมาใช้เพื่อเป็นทุนทางวัฒนธรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในท้องถิ่น เช่น แหล่งท่องเที่ยว ของที่ระลึก และสัญลักษณ์บนผลิตภัณฑ์ของชุมชน ส่วนเรื่องของความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัว มีการนำวัวมาทำเป็นเครื่องรางของขลัง คือ วัวธนู ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเครื่องรางที่มีคุณในหลาย ๆ ด้าน รวมทั้งความเชื่อในการบูชาเขาว่าว ดังนั้น วัวจึงอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยในหลากหลายมิติ

บทสรุป

วัวเป็นสัตว์ที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวัวมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งที่เป็นสัตว์เลี้ยง และสัตว์ที่มนุษย์ล่ามาเป็นอาหาร ทั้งนี้ วัวเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญในสังคมเกษตรกรรม และมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์ วัวมีบทบาทมากขึ้นในสังคมไทย ได้แก่ การใช้วัวเป็นอาหาร การใช้วัวเป็นสัตว์ที่ชนลากพาหนะในการค้าขาย มีการนำเขาวัวมาทำเครื่องดนตรี และวัวเป็นสัญลักษณ์แทนความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งวัวยังมีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนาอีกด้วย โดยวัวถูกยกย่องให้เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากถูกนำไปเชื่อมโยงกับพระศิวะหรือพระอิศวร และวัวยังเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพุทธเนื่องจากปรากฏว่ามีวัวในชาดกและพุทธประวัติ

วัวยังมีบทบาทสำคัญในสังคมไทย เนื่องจากวัวเป็นสัตว์ที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมในพระราชพิธีสำคัญ ๆ ของไทย อันได้แก่ พระราชพิธีฉัตรพระโคกนักษัตร และพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อันเป็นพระราชพิธีโบราณของไทย ในส่วนของราชภูมุนั้น วัวยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยในด้านต่าง ๆ อีกมากมาย อันได้แก่ เมื่อว่างเว้นจากการใช้แรงงานวัวในด้านเกษตรกรรมจะนำวัวมาใช้ในการเล่นพื้นบ้านหรือกีฬาพื้นบ้าน ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นด้วย นอกจากนี้ วัวยังเป็นสัตว์ที่มีคุณค่าต่อสังคมไทย ในด้านสมุนไพรไทย

เนื่องจากส่วนต่าง ๆ ของวัว รวมทั้งมูลของวัว น้ำมูตรวัว (เยี่ยววัว) และน้ำนมวัว สามารถนำมาทำยาสมุนไพรไทย เพื่อใช้รักษาโรคและอาการผิดปกติต่าง ๆ ได้ ในด้านการแพทย์แผนปัจจุบัน วัวเป็นองค์ประกอบสำคัญในการปลูกฝีเพื่อป้องกัน ไข้ทรพิษ เนื่องจากการป้องกันไข้ทรพิษด้วยวิธีปลูกฝี (Vaccination) ต้องใช้ หนองฝีจากวัว (Cowpox) มาปลูกฝีในมนุษย์ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันโรคไข้ทรพิษ อีกทั้ง วัวยังปรากฏในตำนานท้องถิ่น และนิทานพื้นบ้าน อาจเนื่องมาจาก วัวอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย จึงมีการนำมาผูกเรื่องเป็นตำนานท้องถิ่น และนิทานพื้นบ้าน ในปัจจุบันยังมีการนำ “วัว” มาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว ในท้องถิ่นด้วย ส่วนเรื่องของความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัว มีการนำวัวมาทำเป็น เครื่องรางของขลัง คือ วัวธนู ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเครื่องรางที่มีคุณในหลาย ๆ ด้าน อีกทั้งมีการบูชาเขาหัวเพื่อให้คุณในด้านต่าง ๆ ตามลักษณะเขาหัวมงคล และคุณสมบัติ ดังนั้น วัวจึงเป็นสัตว์ที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน และจะคงอยู่ต่อไป ในสังคมไทย เนื่องจากวัวเป็นสัตว์ที่มีคุณค่าต่อสังคมในด้านต่าง ๆ มากมาย

บรรณานุกรม

กรมการข้าว. ข้าว แหล่งกำเนิดวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ม.ป.ป.

กรมศิลปากร. ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

_____. หมอบริดเลกับการปลูกฝ้ายในสยาม. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, ๒๕๖๐.

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และวันเกษตรกร ปี ๒๕๖๒. ม.ป.ท., ๒๕๖๒.

กิตติ วัฒนมหาคม. สัตว์มงคล เครื่องราง ของขลัง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๗.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕.

“คาถาบูชาเขาพระโค.” สมุดไทยดำ. หมวดพระราชพิธี เลขที่ ๑๖๘๔ มัดที่ ๙๘. หอสมุดแห่งชาติ.

“โคลงลิลิตตำราเขาโค.” สมุดไทยดำ. หมวดสัตวศาสตร์ หมู่โค เลขที่ ๑ มัดที่ ๑. หอสมุดแห่งชาติ.

จตุพร บุญประเสริฐ. “การวิเคราะห์ตำราวัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

จริน ศิริ. “วัวซื้อออกเงิน : นิทาน.” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ๑๕ (๒๕๕๒): ๗๑๖๘.

จารึก วิลไลแก้ว. “วัวควาย มาจากไหน? ในประวัติศาสตร์.” ศิลปวัฒนธรรม ๒๒,

๖ (เมษายน ๒๕๔๔): ๑๒๒ - ๑๓๐.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๒๓.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๐. (พิมพ์ในงาน
ฉาบฉวย นายบันลือ รักรานิช ๒๖ มีนาคม ๒๕๑๐).

_____. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๖.
(พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพพลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ
ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตร วันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๖).

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. “โคอุสุภราช.” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง
๓ (๒๕๔๒): ๑๑๙๐ - ๑๑๙๑.

“ตำราเขาโค.” สมุดไทยดำ. หมวดสัตว์ศาสตร์ หมูโค เลขที่ ๔ มัดที่ ๑. หอสมุด
แห่งชาติ.

ปรมาวุธิตินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. สมุดภาพปฐมสมโพธิกถา.
กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ม.ป.ป.

ประพนธ์ เรืองณรงค์. มาลีศรีตรัง สารคดีจากเมืองใต้. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์,
๒๕๕๖.

พระธรรมวิมลโมลี. ตำรายากลางบ้าน ผนวกตำรายาโบราณ. นนทบุรี: ศรีปัญญา,
๒๕๖๕.

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ. “ตำราโค : ศาสตร์แผนโบราณของไทย.” ศิลปากร
๔๑, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๔๑): ๗๓ - ๘๒.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บทเสภาเรื่องพญาราชวังสัน
กับสามัคคีเสวก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘.

รัตนพล ชื่นคำ. ล่องลำนนา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๖๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. กรุงเทพฯ:

ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖. (เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๔).

วิเชียร ณ นคร. “ชนว้.” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ๔ (๒๕๔๒): ๑๘๗๐ -
๑๘๙๕.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ.
กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง:
ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, ๒๕๔๘.

วิลักษณ์ ศรีป่าซาง. “ว้ธนู : ศรัทธาความเชื่อและฤทธิ.” ใน คง เข้ม ชำม ชล้ง
เครื่องรางล้านนา, ๑๐๘ - ๑๑๕. กรุงเทพฯ: ณ บ้านวรรณกรรม, ๒๕๕๘.

วุฒิ วุฒิธรรมเวช และคณะ. คู่มือเวชกรรมไทย. กรุงเทพฯ: ศิลป์สยามบรรจกัณฑ์
และการพิมพ์, ๒๕๕๕.

ส.พลายน้อย [นามแฝง]. เทวนิยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษร
พิทยา, ๒๕๓๔.

สุนันท์ อุดมเวช. “แข่งว้ลาน : การเล่น.” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง
๒ (๒๕๔๒): ๗๗๙ - ๗๘๕.

อาคม เดชทองคำ. หัวเชื้อว้ชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,
๒๕๔๗.

อุบล มณีกุล และกมลภักดิ์ สำราญจิตร. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขา
เภสัชกรรม. นนทบุรี: กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวง
สาธารณสุข, ม.ป.ป.

H.G. Quaritch Wales. พระราชพิธีแห่งกรุงสยาม ตั้งแต่โบราณกาลถึง พ.ศ. ๒๔๗๕.
แปลจาก Siamese State Ceremonies. แปลโดย สุทธิศักดิ์ ปาลโพธิ์.
กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, ๒๕๖๒.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- กรมประชาสัมพันธ์. พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ปีพุทธศักราช ๒๕๖๖. เข้าถึงเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๖๗. เข้าถึงได้จาก <https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/182561>
- กรมศิลปากร. แหล่งโบราณคดีภาพเขียนสีผาแต้ม. เข้าถึงเมื่อ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก <http://www.qrcode.finearts.go.th/index.php/th/archaeological/as-ubon-rajchathani/phataem>
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. เล่าสู่กันฟัง...เรื่อง “โคนันทิวาสล : ปิยาวาณานามาซึ่งพลัง”. เข้าถึงเมื่อ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก http://www.culture.go.th/culture_th/ewt_news.php?nid=5722&filename=i และ อรรถกถา เอกกนิบาตชาดก กรุงฉวรค. เข้าถึงเมื่อ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=27&i=28>
- _____. วัวเทียมเกวียน เพชรบุรี. เข้าถึงเมื่อ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก <http://article.culture.go.th/index.php/layouts-modules-positions/3-column-layout-6/183-2019-12-09-04-24-08>
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. การเสด็จทวยและคำพยากรณ์. เข้าถึงเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๖๗. เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-augur
- _____. พระโคแรกนา. เข้าถึงเมื่อ ๔ มกราคม ๒๕๖๗. เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow
- _____. พระโคแรกนา. เข้าถึงเมื่อ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๗. เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow
- กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. หมอบรัดเลย์ ขวนคฺยเรืองนรกสวรรคฺ สาวชาวบ้านว่า “ต้องตกลงกับสามีก่อน...”. เข้าถึงเมื่อ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_61458

เกศศิณี ผิวอ่อน. วัคซีนเข็มแรกเกิดขึ้นเมื่อใด?. เข้าถึงเมื่อ ๒๔ มกราคม ๒๕๖๗.

เข้าถึงได้จาก <https://www.finearts.go.th/main/view/30369->

วัคซีนเข็มแรกเกิดขึ้นเมื่อใด-

เทคโนโลยีชาวบ้าน. รู้จัก “โคขาลำพูน” โคพื้นเมืองใกล้สูญพันธุ์ สู่ “พระโค
แรกนาขวัญ”. เข้าถึงเมื่อ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๗. เข้าถึงได้จาก [https://www.](https://www.technologychaoban.com/topnews/article_108445)

[technologychaoban.com/topnews/article_108445](https://www.technologychaoban.com/topnews/article_108445)

พิภักดีทั้ง ๕. เข้าถึงเมื่อ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก [https://www.samunpri.com/
phikadya/พิภักดีทั้ง-5/](https://www.samunpri.com/phikadya/พิภักดีทั้ง-5/)

พิภักดีเกลือพิเศษ. เข้าถึงเมื่อ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก [https://www.
samunpri.com/phikadya/พิภักดีเกลือพิเศษ/](https://www.samunpri.com/phikadya/พิภักดีเกลือพิเศษ/)

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ น่าน. ตราประทับงานช่างรูปโคอุสุภราช : ดวงตรา
ประจำเมืองน่าน. เข้าถึงเมื่อ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก [https://
finearts.go.th/nanmuseum/view/26168](https://finearts.go.th/nanmuseum/view/26168) - ตราประทับงานช่างรูปโคอุสุภราช---
ดวงตราประจำเมืองน่าน

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ รามคำแหง สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย. ทับหลัง ปรางค์
ศรีเทพ. เข้าถึงเมื่อ ๔ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก [https://www.finearts.
go.th/ratchaburimuseum/view/22625-ทับหลัง-ปรางค์ศรีเทพ](https://www.finearts.go.th/ratchaburimuseum/view/22625-ทับหลัง-ปรางค์ศรีเทพ)

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. อี้อ่างกับว้าว. เข้าถึงเมื่อ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึง
ได้จาก <https://lannakadee.cmu.ac.th/area1/story/index.php?pid=95>

รงค์ บุญสวยขวัญ. นายหัวว้าวชน. เข้าถึงเมื่อ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก
[https://www.gamblingstudy-th.org/issues_topic_1.php?url=issues_
topic_1/82/1/1/](https://www.gamblingstudy-th.org/issues_topic_1.php?url=issues_topic_1/82/1/1/)

วิเชียร ณ นคร. ชนว้าว. เข้าถึงเมื่อ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก [http://
dspace.nstru.ac.th:8080/dspace/bitstream/123456789/488/1/ชนว้าว.pdf](http://dspace.nstru.ac.th:8080/dspace/bitstream/123456789/488/1/ชนว้าว.pdf)

ว้าว. เข้าถึงเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก [https://www.คลังสมุนไพร.com/
16959800/ว้าว](https://www.คลังสมุนไพร.com/16959800/ว้าว)

ว้าวู – ควายธนูเครื่องรางสังคมเกษตรกรรม. เข้าถึงเมื่อ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๖.

เข้าถึงได้จาก <https://www.komchadluek.net/amulet/168701>

สุนันท์ อุดมเวช. ขนมหโค. เข้าถึงเมื่อ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗. เข้าถึงได้จาก <https://thairice.org/?p=1418>

ห้องสมุดดิจิทัลลัทธิชาวนา. พหุลาคาวิชาดก. เข้าถึงเมื่อ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๖.

เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ปัญญาสชาดก/๒๕-พหุลาคาวิชาดก>

_____. ลิลิตโองการแข่งน้ำ (คำนำ). เข้าถึงเมื่อ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๖.

เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ลิลิตโองการแข่งน้ำ/คำนำ>

_____. ลิลิตโองการแข่งน้ำ (คำอธิบาย). เข้าถึงเมื่อ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๖.

เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ลิลิตโองการแข่งน้ำ/คำอธิบาย>

_____. ลิลิตโองการแข่งน้ำ (ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า). เข้าถึงเมื่อ

๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/ลิลิตโองการ>

แข่งน้ำ/ลิลิตโองการแข่งน้ำ-ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า

อภิสิทธิ์ เรือนมุล. คน วัว และวัคซีน: เอ็ดเวิร์ด เจนเนอร์ บิดาแห่งวิทยา

ภูมิคุ้มกัน. เข้าถึงเมื่อ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗. เข้าถึงได้จาก [https://](https://waymagazine.org/humans-vacca-vaccines/)

waymagazine.org/humans-vacca-vaccines/

อิมวัง. เปิดสูตรตำราเพศศาสตร์โบราณ เผยวิธี ไม่ลุ่มปากอ่าว “ลึงค์”

แข็ง-ใหญ่-ยาว. เข้าถึงเมื่อ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๖๖. เข้าถึงได้จาก [https://](https://www.silpa-mag.com/culture/article_79210)

www.silpa-mag.com/culture/article_79210

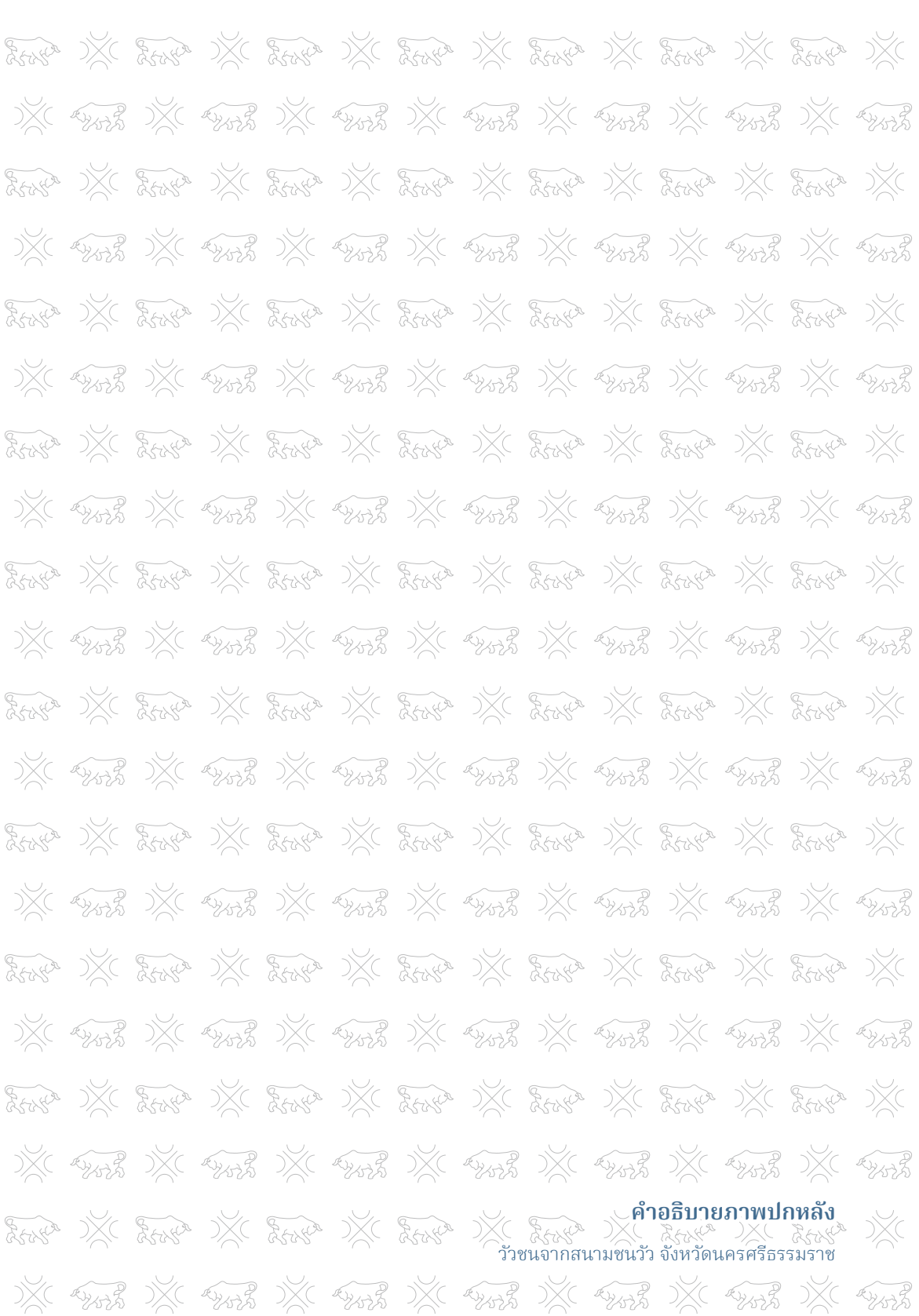
สัมภาษณ์

โชค วารีนาค. เจ้าของวัวชน และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง
จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

พระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (ชวิน รังสิพราหมณกุล). ประธานคณะพราหมณ์.
สัมภาษณ์, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๖.

วุฒิชัย ณ พัทลุง. เจ้าของวัวชน. สัมภาษณ์, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

อมร สุขมงคล. เจ้าของวัวชน และเจ้าของสนามชนวัวบ้านบ่อลื้อ อำเภอเชียรใหญ่
จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์, ๒๙ มิถุนายน ๒๕๕๙.

คำอธิบายภาพปกหลัง

วัวชนจากสนามชนวัว จังหวัดนครศรีธรรมราช

วัวเป็นสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญกับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน ทั้งใช้แรงงานจากวัวเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับทำนา นวดข้าว ลากจูงบรรทุกสิ่งของ เป็นพาหนะ ตลอดจนเลี้ยงเพื่อบริโภคเนื้อและนม รวมถึงเป็นสัตว์ที่มีบทบาทต่อสังคมและวัฒนธรรมมาจนปัจจุบันนี้ ดังนั้นในบริบทสังคมไทย “วัว” จึงเป็นทั้งสัตว์เศรษฐกิจที่มีมูลค่าสูง และเป็นสัตว์ที่ได้รับการยอมรับว่ามีบทบาทสำคัญในวัฒนธรรมไทยด้วย

หนังสือ “วัวในวัฒนธรรมไทย” ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยวัวในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย วัวในฐานะสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ วัวในพระราชพิธี และวัวในวิถีชีวิตของคนไทย จะช่วยให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของ “วัว” ทั้งในฐานะองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์และจารีตประเพณีอย่างกว้างขวาง ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

